

ความสัมพันธ์ระหว่างศีลธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระเทพวชิรหาร์ ปุริตตคุโณ (อาวาสกนตริ)

เป็นฉบับที่พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกของงานศึกษาตามหลักสูตรศาสนศึกษาพระมหากษัตริย์

สาขาวิชา พุทธศาสนานและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๔

ความสัมพันธ์ระหว่างสังฆกรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระมหามณเฑียร ปุริสุตโตโม (อามาตมนตรี)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชา พุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๔

4348

**The Relation between The Reality and The Morality
in Theravada Buddhist Philosophy**

Phramaha Maghavin Purisuttamo [Amatmontree]

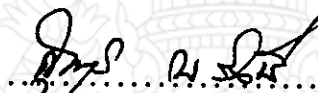
**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
For the Degree of Master of Arts
Department of Buddhism and Philosophy
Graduate School
Mahamakut Buddhist University
B.E. 2544 [2001]**

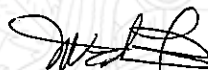
หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับจริยธรรม
ในพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา : พระมหาหมณวินทร์ ปุริสุตโตโม (อามาตมนตรี)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระราชกวี (เกษม สบุญโต) ป.ธ. ๙, สน.บ., สน.ม., Ph.D.
ปีการศึกษา : ๒๕๕๓

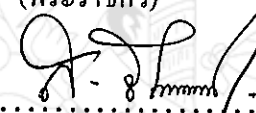
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้แนบวิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรมหาบัณฑิต

..... รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระมหา ดร. ไพฑูรย์ รุจิमितโต)

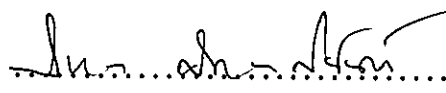
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ณ รังษี)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(พระราชกวี)

..... กรรมการ
(พระครูสมุห์ ดร. สุกิจ สมจิตโต)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิทยา ศักยานิพันธ์)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : The Relation between The Reality and The Morality
in Theravada Buddhist Philosophy

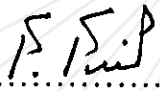
Student's Name : Phramaha Maghavin Purisuttamo (Amatmontree)

Department : Buddhism and Philosophy

Thesis Advisor : Phra Rajkwee (kasem Laksanawilas), Pali Grade IX,
B.A., M.A., Ph.D.

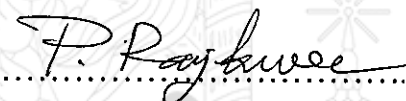
Academic Year : B.E. 2543 (2000)

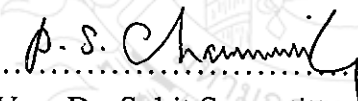
Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in
Partial Fulfillment of Requirements for the Master's Degree.

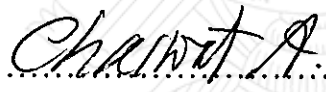

..... Acting Dean of Graduate school
[Ven. Dr. Paitoon Rucimitto]

Thesis Committee

..... Chairmam
[Assoc. Prof. Dr. Sunthorn Na-Rangsi]

..... Advisor
[Ven. Phra Rajkwee]

..... Member
[Ven. Dr. Sukit Samactitto]

..... Member
[Assoc. Prof. Chaiwat Attapat]

..... Member
[Assist. Prof. Dr. Widya Sakyabhinand]

หัวข้อวิทยานิพนธ์ :	ความสัมพันธ์ระหว่างสังฆกรรมกับจริยธรรม ในพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา :	พระมหามหวินทร์ ปุริสุตโตโม (อามาตมนตรี)
สาขาวิชา :	พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา :	พระราชกวี (เกษม สลัญญโต) ป.ธ. ๘, ศน.บ., ศน.ม., Ph.D.
ปีการศึกษา :	๒๕๕๓

บทคัดย่อ

งานวิทยานิพนธ์เล่มนี้มีจุดมุ่งหมาย เพื่อจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสังฆกรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อให้ทราบคำสอนของพระพุทธเจ้าที่จัดเป็นสังฆกรรม และมาตรฐานแห่งการประพฤติปฏิบัติที่จัดเป็นจริยธรรม เพื่อทำหลักคำสอนที่เป็นพุทธธรรมที่แท้จริงให้ปรากฏและเพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องในหมู่ชาวพุทธ โดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร คือ ศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก และมีคำราอื่น ๆ ประกอบ

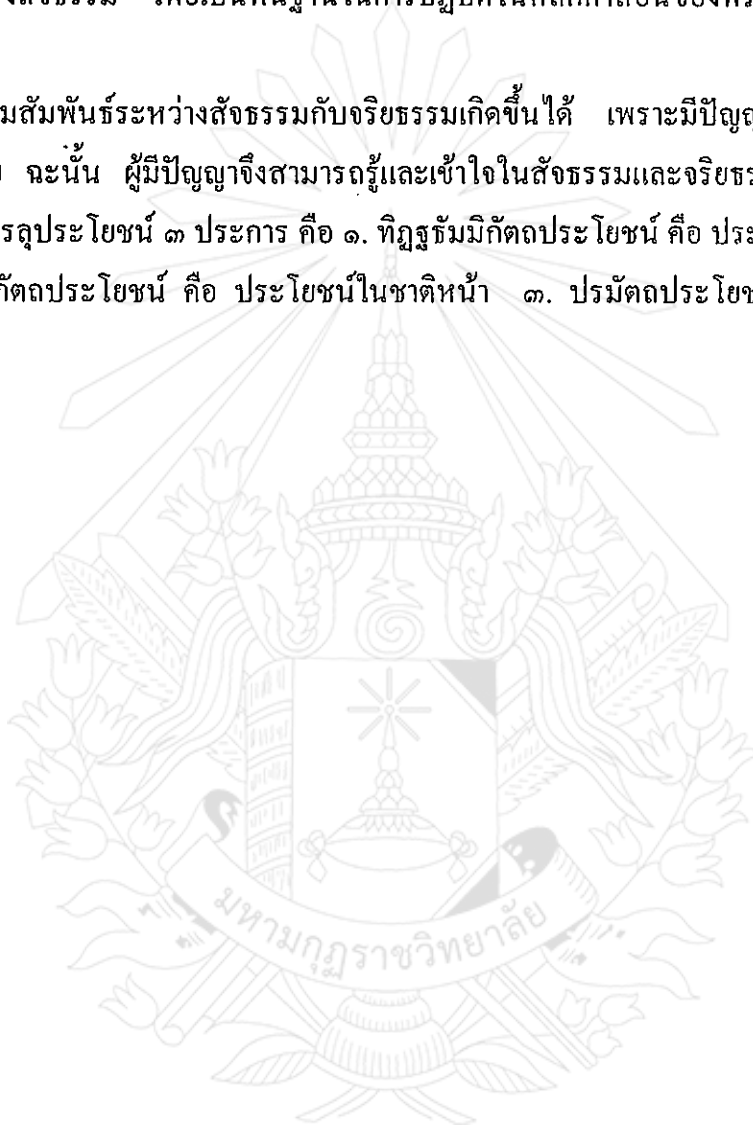
ผลของการวิจัยนี้ แสดงให้เห็นว่าสังฆกรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น แบ่งออกเป็น ๒ ชั้น คือ ๑. สังฆกรรมขั้นสมมติ คือ ความจริงในระดับเบื้องต้น เป็นความจริงที่มนุษย์บัญญัติขึ้น เช่น ภาษา เป็นต้น เปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลา ตามกาลเวลา ตามยุคสมัยและตามความนิยม ๒. สังฆกรรมขั้นปรมาตม์ คือ ความจริงในระดับปรมาตม์ เป็นความจริงตามธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งทั้งปวง ไม่ขึ้นอยู่กับการยอมรับหรือปฏิเสธของมนุษย์ มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน

ส่วนจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท แบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ ๑. จริยธรรมขั้นมูลฐาน คือ จริยธรรมเพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม เช่น เบญจศีล เป็นต้น ๒. จริยธรรมขั้นสูง คือ

จริยธรรมเพื่อขัดเกลาตนเองให้มีคุณธรรมมากยิ่งขึ้น เช่น กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นต้น ๓. จริยธรรมขั้นสูงสุด คือ จริยธรรมเพื่อพัฒนาตนเองสู่ความเป็นอริยชน เช่น มรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น

สังฆธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทต่างต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกัน คือ สังฆธรรมเป็นบาทของจริยธรรม เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า และจริยธรรมเป็นบาทของสังฆธรรม เพื่อเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า

นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างสังฆธรรมกับจริยธรรมเกิดขึ้นได้ เพราะมีปัญญาหรือความรู้เป็นหลักเชื่อม ฉะนั้น ผู้มีปัญญาจึงสามารถรู้และเข้าใจในสังฆธรรมและจริยธรรมจนสามารถดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ ๓ ประการ คือ ๑. ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในชาตินี้ ๒. สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในชาติหน้า ๓. ปรมัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์สูงสุด

Thesis Title : The Relation between The Reality and The Morality
in Theravada Buddhist Philosophy

Student's Name : Phramaha Maghavin Purisuttamo (Amatmontree)

Department : Buddhism and Philosophy

Thesis Advisor : Phra Rajkwee (kasem Laksanawilas), Pali Grade IX,
B.A., M.A., Ph.D.

Academic Year : B.E. 2543 (2000)

ABSTRACT

The Purpose of this thesis is to study the Relation between the Reality and the Morality in Theravada Buddhist Philosophy in order to the Buddha's Teachings on the parts of Saccadhamma and the standard of practice called Cariyadhamma, to make the Principle of the Buddha's real Teachings appear and to make the Buddhists have right knowledge on Buddhism. The study by documenting, has mainly based on Buddhist literatures and other textbooks.

The result of the study shows that Saccadhamma, according to the principle of the Buddha's Teachings, is classified into two levels, viz ;

1. Sammatisacca : conventional truth that is supposed by man such as Languages which can be changed according to times, ages, vogues and locals.

2. Paramathasacca : ultimate truth that is the true state of nature of all things, not depending on recognition nor negation of human beings. This truth is of four kinds : Cita, Cetasika, Rupa and Nibbana.

The Ethics in Theravada Buddhist Philosophy is of three levels, viz ;

1. Primary Ethics : The Morality which is for calm of societies, e.g. the Five Precepts [Panca Sila].

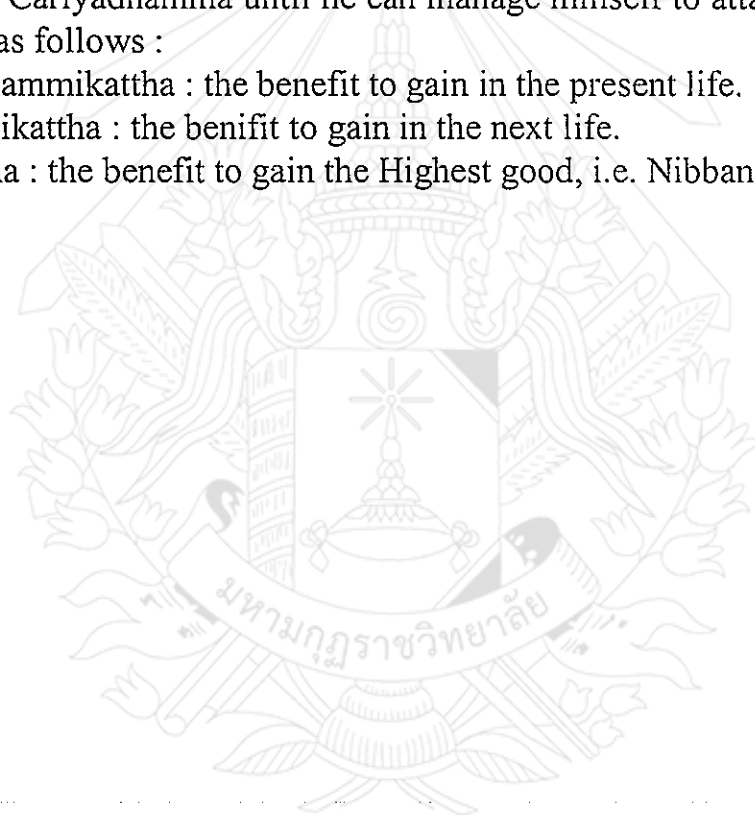
2. The Advanced Ethics : The Morality which is for elevating oneself to the higher moral, e.g. the Tenfold Way of Good Action [Kusalakammamapatha].

3. The Highest Ethics : The Morality which is for developing oneself to be a Holy Person [Ariyapuggala], e.g. the Noble Eightfold Path.

The Reality and the Morality in Theravada Buddhist Philosophy are dependent on each other, i.e. Saccadhamma [Reality] is a primary level of the Cariyadhamma [Morality] reckoned as the base of understanding the Buddha's Teachings, and Ethics is a primary level of Saccadhamma esteemed as the base of following the Buddha's Teachings.

In addition, the Relation between the Reality and the Morality take birth because of wisdom or intellect which is esteemed as the linking corpus of them. Therefore, a person who has got wisdom can know and understand Saccadhamma and Cariyadhamma until he can manage himself to attain the Threefold Benefit as follows :

1. Dhitthadhammikattha : the benefit to gain in the present life.
2. Samparayikattha : the benefit to gain in the next life.
3. Paramattha : the benefit to gain the Highest good, i.e. Nibbana.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ก็ด้วยอาศัยความช่วยเหลือจากผู้มีอุปการคุณหลายท่าน ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระราชาภิเษก (เกษม สดายุโต) ป.ธ. ๘, ศน.บ., ศน.ม., Ph.D. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการและวางแผน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ทั้งได้กรุณาให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทาง ตลอดทั้งได้ตรวจสอบ แก้ไข ในการเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ด้วยดีเสมอมา และขอขอบคุณท่านคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน

ขอกราบขอบพระคุณพระครูสมุห์ ดร. สุกิจ สมจิตโต M.A., Ph.D. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย ที่ช่วยตรวจสอบการเขียนวิทยานิพนธ์ ขอขอบพระคุณพระอาจารย์ไพศาล จันทสิริ ที่ช่วยเหลือทุนทรัพย์และให้กำลังใจในการทำวิจัย ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์ ศน.บ., M.A. อาจารย์จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง ที่ช่วยเหลือทุนทรัพย์และได้ให้กำลังใจพร้อมทั้งคำแนะนำอันเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยเป็นอย่างมาก ขอขอบคุณคุณดาตีทา คุณยายเคน และทุกคนในครอบครัวอามาตมนตรีที่ได้อนุเคราะห์รับเลี้ยงข้าพเจ้ามาตั้งแต่เด็ก ขอขอบคุณคุณแม่ละเอียดและทุกคนในครอบครัวชั้นโคกกรวดที่ได้ให้กำลังใจและช่วยเหลือตลอดมา ขอขอบคุณอาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้แสงสว่างทางปัญญา ที่ผู้วิจัยได้เก็บเกี่ยวเอาประสบการณ์ ธรรมะ และความรู้เหล่านั้นมาเป็นแนวทางในการทำวิจัยในครั้งนี้ และขอขอบคุณในน้ำใจอันดีงามตลอดจนการช่วยเหลือในขณะเรียนที่เพื่อนสหธรรมิกรุ่นที่ ๑๑/๒๕๔๑ มอบให้แก่ข้าพเจ้า

ขอขอบคุณและอนุโมทนาทุกท่านที่มีส่วนช่วยเหลือในการทำวิจัย โดยเฉพาะทางวัดและสำนักเรียนวัดอวรุทวิศิธาราม ซึ่งมีพระมงคลธรรมวัฒน์ (ทองดี ฐิตายุโก) เป็นเจ้าอาวาสและเจ้าสำนักเรียน ที่ได้ให้ทุนทรัพย์และอุปถัมภ์ผู้วิจัย ขอขอบคุณอาจารย์ทองสุข อินสม อาจารย์โรงเรียนบ้านหนองปลาตุก ต. บ้านผึ้ง อ. เมือง จ. นครพนม ที่ได้ให้คำแนะนำและให้กำลังใจ อันเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างมาก

ความดีและประโยชน์ใด ๆ ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อมบูชาคุณของพระพุทธศาสนาที่ได้ให้แสงสว่างคือปัญญา และเป็นสถานที่พักพิงที่ร่มเย็นมาโดยตลอด และขออุทิศส่วนกุศลทั้งหมดแก่มารดาบิดา ผู้ให้กำเนิดชีวิต, อุปัชฌาย์อาจารย์ ผู้ให้แสงสว่างทางปัญญาส่องทางดำเนินชีวิต ตลอดถึงผู้มีอุปการคุณทุกท่าน

พระมหามณเฑียร ปุริสุตโตโม (อามาตมนตรี)

สารบัญย่อ

ตำราที่ผู้วิจัยใช้ค้นคว้าหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท สำหรับเขียนวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎก ฉบับหลวง ภาษาไทย ในการอ้างอิง และใช้ชื่อย่อของ คัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ฎีกาไว้ในเชิงอรรถของวิทยานิพนธ์นี้ ชื่อย่อของ คัมภีร์เหล่านั้นมีคำเต็ม ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม	
วิ. มหา.	วินัยปิฎก	มหาวรรค
วิ. ปริ.	วินัยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.	ทีฆนิกาย	ศีลขันธวรรค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวรรค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฏิภวรรค
ม. มุ.	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์
ม. ม.	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์
ม. อุ.	มัชฌิมนิกาย	อุปรปัณณาสก์
ส. ส.	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค
ส. นิ.	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค
ส. ข.	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค
ส. สพ.	สังยุตตนิกาย	สพายตนวรรค
ส. ม.	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค
อง. เอก	อังกุตรนิกาย	เอกนิบาต
อง. ดิก.	อังกุตรนิกาย	ดิกนิบาต
อง. จตุกก.	อังกุตรนิกาย	จตุกกนิบาต
อง. ปญจก.	อังกุตรนิกาย	ปัญจกนิบาต
อง. สตุตก.	อังกุตรนิกาย	สตุตกนิบาต
อง. อฏฐก.	อังกุตรนิกาย	อฏฐกนิบาต

อจ. นวก.	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	สูตรตันตปิฎก
อจ. ทสก.	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	สูตรตันตปิฎก
ขุ. ขุ.	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐ	สูตรตันตปิฎก
ขุ. ธ.	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	สูตรตันตปิฎก
ขุ. อุ.	ขุททกนิกาย	อุทาน	สูตรตันตปิฎก
ขุ. อิติ.	ขุททกนิกาย	อติวุตตก	สูตรตันตปิฎก
ขุ. เถร.	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	สูตรตันตปิฎก
ขุ. ม.	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	สูตรตันตปิฎก
ขุ. จ.	ขุททกนิกาย	จูฬนิทเทส	สูตรตันตปิฎก
ขุ. ปฎิ.	ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิตาบรรค	สูตรตันตปิฎก
อภิ. ส.	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณีปกรณ์	
อภิ. วิ.	อภิธรรมปิฎก	วิภังคปกรณ์	
อภิ. ก.	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุปกรณ์	
ที. อ.	ทีฆนิกาย	อรรถกถา	(สมุจจลวิลาสินี)
ม. อ.	มัชฌิมนิกาย	อรรถกถา	(ปปัญญายูทนี)
อภิ. อ. วิภังค	อภิธรรม	อรรถกถา	วิภังคปกรณ์ (สัมโมหวิโนทนี)
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมรรค		

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อคัมภีร์ มี ๒ แบบ คือ

๑. แบบเลข ๓ ตอน คือ เลขเล่ม/เลขข้อ/เลขหน้า ตัวอย่างเช่น ที. ส. ๘/๕/๕ หมายถึง ทีฆนิกาย สี่ล้นบรรพค สูตรตันตปิฎก เล่ม ๘/ข้อ ๕/หน้า ๕.

๒. แบบเลข ๒ ตอน คือ เลขข้อ/เลขหน้า ตัวอย่างเช่น ที. อ. ๕/๑๑ หมายถึง ทีฆนิกาย อรรถกถา ข้อ ๕/หน้า ๑๑.

สารบัญ

เรื่อง.....	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	(ค)
กิตติกรรมประกาศ.....	(จ)
สารบัญคำย่อ.....	(ฉ)

บทที่ ๑	บทนำ.....	๑
	๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
	๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๔
	๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย.....	๔
	๑.๔ ข้อตกลงเบื้องต้น.....	๕
	๑.๕ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	๕
	๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย.....	๕
	๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย.....	๖

บทที่ ๒	สังขรรณ.....	๗
	๒.๑ สังขรรณในพระไตรปิฎก.....	๗
	๒.๒ ความหมายของสังขรรณ.....	๑๐
	๒.๓ ลักษณะของสังขรรณ.....	๑๓
	๒.๓.๑ ลักษณะของสังขรรณขั้นสมมติ.....	๑๔
	๒.๓.๒ ลักษณะของสังขรรณขั้นปรมาตม์.....	๑๖
	๒.๔ ขอบเขตของสังขรรณ.....	๒๐
	๒.๔.๑ ขอบเขตของสังขรรณขั้นสมมติ.....	๒๑
	๒.๔.๒ ขอบเขตของสังขรรณขั้นปรมาตม์.....	๒๗

๒.๕ จุดมุ่งหมายของสังฆธรรม.....	๔๑
๒.๕.๑ จุดมุ่งหมายของสังฆธรรมขั้นสมมติ.....	๔๑
๒.๕.๒ จุดมุ่งหมายของสังฆธรรมขั้นปรมาตม์.....	๔๒
๒.๖ ระดับขั้นของสังฆธรรม.....	๔๓
๒.๖.๑ สังฆธรรมขั้นสมมติ.....	๔๔
๒.๖.๒ สังฆธรรมขั้นปรมาตม์.....	๔๔
๒.๗ สังฆธรรมของโลกและชีวิต.....	๔๔
๒.๘ ความสำคัญของสังฆธรรม.....	๔๕
๒.๘.๑ ความสำคัญของสังฆธรรมขั้นสมมติ.....	๔๖
๒.๘.๒ ความสำคัญของสังฆธรรมขั้นปรมาตม์.....	๔๖
๒.๙ ประโยชน์ของสังฆธรรม.....	๔๘
๒.๙.๑ ประโยชน์ของสังฆธรรมขั้นสมมติ.....	๔๘
๒.๙.๒ ประโยชน์ของสังฆธรรมขั้นปรมาตม์.....	๔๘
๒.๑๐ หลักสังฆธรรมที่สำคัญในพุทธปรัชญาเถรวาท.....	๔๙
๒.๑๐.๑ ขันที ๕.....	๔๙
๒.๑๐.๒ ปฏิจสุมุปปาท ๑๒.....	๕๐
๒.๑๐.๓ ไตรลักษณ์.....	๕๑
๒.๑๐.๔ ไตรสิกขา.....	๕๑
๒.๑๐.๕ อัญจกัมมรค มรรคมิองค์ ๘.....	๕๑
๒.๑๐.๖ อริยสัจ ๔.....	๕๒
๒.๑๐.๗ กรรมวิภาค ๑๒.....	๕๒
๒.๑๐.๘ วัฏสงสาร ๓.....	๕๓
๒.๑๐.๙ นิพพาน ๒.....	๕๓

บทที่ ๓	จริยธรรม.....	๕๕
๓.๑ จริยธรรมในพระไตรปิฎก.....		๕๕
๓.๒ ความหมายของจริยธรรม.....		๕๖
๓.๓ ลักษณะของจริยธรรม.....		๖๐

๓.๔ ขอบเขตของจริยธรรม.....	๖๑
๓.๕ จุดมุ่งหมายของจริยธรรม.....	๖๑
๓.๖ วิธีปลูกฝังจริยธรรม.....	๖๓
๓.๗ พัฒนาการของจริยธรรม.....	๖๖
๓.๘ เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท.....	๖๗
๓.๘.๑ ตัดสินจากเจตนา.....	๖๘
๓.๘.๒ ตัดสินจากผลลัพธ์ของเจตนา.....	๗๓
๓.๙ ระดับ ขั้นของจริยธรรม.....	๘๐
๓.๙.๑ จริยธรรมขั้นมูลฐาน.....	๘๑
๓.๙.๑.๑ เบญจศีล (ศีล ๕)	๘๑
๓.๙.๑.๒ เบญจธรรม (ธรรม ๕)	๘๘
๓.๙.๑.๓ ทิศ ๖.....	๘๑
๓.๙.๒ จริยธรรมขั้นสูง.....	๘๕
๓.๙.๒.๑ ศีล ๘.....	๘๕
๓.๙.๒.๒ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ.....	๘๘
๓.๙.๓ จริยธรรมขั้นสูงสุด.....	๑๐๐
๓.๙.๓.๑ อริยมรรค ๘	๑๐๐
๓.๑๐ หลักจริยธรรมเพื่อความก้าวหน้าในชีวิต.....	๑๐๕
๓.๑๐.๑ หลักความเจริญ.....	๑๐๖
๓.๑๐.๒ หลักความสำเร็จ.....	๑๐๗
๓.๑๐.๓ มีหลักฐานมั่นคง.....	๑๐๗
๓.๑๐.๔ จุดหมายของชีวิต.....	๑๐๘
๓.๑๐.๕ ทรงกำลังในภายใน.....	๑๐๘
๓.๑๐.๖ คนสมบูรณ์แบบ.....	๑๐๘
๓.๑๐.๗ ทรัพย์ภายในใจอันประเสริฐ.....	๑๐๘
๓.๑๐.๘ หลักเผด็จโพธิญาณ.....	๑๑๐
๓.๑๐.๙ รู้ทันโลก.....	๑๑๐
๓.๑๐.๑๐ คนดีมีศีลธรรม.....	๑๑๑

๓.๑๑ หลักจริยธรรมเพื่อพัฒนาครอบครัว.....	๑๑๑
๓.๑๑.๑ คุณีศีลธรรมคู่ความดี.....	๑๑๒
๓.๑๑.๒ ความสุขสี่ประการ.....	๑๑๓
๓.๑๑.๓ คู่สร้างคู่สม.....	๑๑๓
๓.๑๑.๔ รักษาตระกูลให้คงอยู่.....	๑๑๓
๓.๑๑.๕ ไม่คบหาอบายมุข.....	๑๑๔
๓.๑๑.๖ ใส่ใจบุตรธิดา.....	๑๑๔
๓.๑๑.๗ คู่ขึ้นชมคู่กรรม.....	๑๑๕
๓.๑๒ หลักจริยธรรมเพื่อพัฒนาสังคม.....	๑๑๕
๓.๑๒.๑ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐ.....	๑๑๖
๓.๑๒.๒ ละเว้นอกติ.....	๑๑๖
๓.๑๒.๓ บำเพ็ญการสงเคราะห์.....	๑๑๗
๓.๑๒.๔ อยู่ร่วมกันในหมู่ด้วยดี.....	๑๑๗
๓.๑๒.๕ หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกัน.....	๑๑๘
๓.๑๒.๖ มีส่วนร่วมในการปกครอง.....	๑๑๘
๓.๑๒.๗ ผู้นำของรัฐ.....	๑๑๙
๓.๑๒.๘ บำเพ็ญคุณิย์ของจักรพรรดิ.....	๑๑๙
๓.๑๓ ความสำคัญของจริยธรรม.....	๑๒๐
๓.๑๔ ประโยชน์ของจริยธรรม.....	๑๒๕

บทที่ ๔

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสังฆธรรมกับจริยธรรม.....	๑๓๐
๔.๑ สังฆธรรมขั้นสมมติ-จริยธรรมขั้นมูลฐาน.....	๑๓๑
๔.๑.๑ ลักษณะของสังฆธรรมขั้นสมมติ.....	๑๓๑
๔.๑.๒ ลักษณะของจริยธรรมขั้นมูลฐาน.....	๑๓๕
๔.๑.๓ จากสังฆธรรมขั้นสมมติสู่จริยธรรมขั้นมูลฐาน.....	๑๓๘
๔.๑.๔ จุดประสานระหว่างสังฆธรรมขั้นสมมติ กับจริยธรรมขั้นมูลฐาน.....	๑๓๙
๔.๑.๕ ตัวนำไปสู่สังฆธรรมขั้นสมมติประสาน	

กับจริยธรรมขั้นมูลฐาน.....	๑๔๐
๔.๑.๖ สรุปความสัมพันธ์ระหว่างสัจธรรมขั้นสมมติ	
กับจริยธรรมขั้นมูลฐาน.....	๑๔๑
๔.๒ สัจธรรมขั้นสมมติ-จริยธรรมขั้นสูง.....	๑๔๑
๔.๒.๑ ลักษณะของสัจธรรมขั้นสมมติ.....	๑๔๒
๔.๒.๒ ลักษณะของจริยธรรมขั้นสูง.....	๑๔๒
๔.๒.๓ จากสัจธรรมขั้นสมมติสู่จริยธรรมขั้นสูง.....	๑๔๔
๔.๒.๔ จุดประสานระหว่างสัจธรรมขั้นสมมติ	
กับจริยธรรมขั้นสูง.....	๑๔๕
๔.๒.๕ คำนวณให้สัจธรรมขั้นสมมติประสานกับจริยธรรมขั้นสูง.....	๑๔๖
๔.๒.๖ สรุปความสัมพันธ์ระหว่างสัจธรรมขั้นสมมติ	
กับจริยธรรมขั้นสูง.....	๑๔๗
๔.๓ สัจธรรมขั้นปรมาตม-จริยธรรมขั้นสูงสุด.....	๑๔๗
๔.๓.๑ ลักษณะของสัจธรรมขั้นปรมาตม.....	๑๔๘
๔.๓.๒ ลักษณะของจริยธรรมขั้นสูงสุด.....	๑๕๔
๔.๓.๓ จากสัจธรรมขั้นปรมาตมสู่จริยธรรมขั้นสูงสุด.....	๑๕๕
๔.๓.๔ จุดประสานระหว่างสัจธรรมขั้นปรมาตม	
กับจริยธรรมขั้นสูงสุด.....	๑๖๐
๔.๓.๕ คำนวณให้สัจธรรมขั้นปรมาตมประสาน	
กับจริยธรรมขั้นสูงสุด.....	๑๖๒
๔.๓.๖ สรุปความสัมพันธ์ระหว่างสัจธรรมขั้นปรมาตม	
กับจริยธรรมขั้นสูงสุด.....	๑๖๔

บทที่ ๕	สรุปผลงานวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	๑๖๖
๕.๑	สรุปผลงานวิจัย.....	๑๖๖
๕.๒	ข้อเสนอแนะ.....	๑๗๓
บรรณานุกรม.....		๑๗๕
ประวัติผู้วิจัย.....		๑๘๐

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสังคมปัจจุบันหรือในยุคโลกาภิวัตน์ สังคมได้ตกอยู่ในภาวะวิกฤติทั้งทางด้านการศึกษา การเมือง การปกครองและทางด้านเศรษฐกิจ ส่วนหนึ่งเกิดมาจากสังคมขาดความเข้าใจอันดีในหลักการของพระพุทธศาสนา ซึ่งสังคมเรานั้นนับกันได้ว่าเป็นเมืองพุทธ แต่ก็ไม่เข้าใจและไม่ปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนา ก็เพื่อเป็นการแก้ไขและพัฒนาสังคมอีกทางหนึ่ง หลักวิชาการทางพระพุทธศาสนา จึงมีความจำเป็นต่อวิถีชีวิตของคนไทยเป็นอย่างมากในการช่วยคลี่คลายปัญหาสังคม ทำให้เข้าใจชีวิตและรู้วิธีการในการปฏิบัติตนให้มีความสุขและได้รู้จักบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคมส่วนรวมด้วย

ในปัจจุบันนี้ถือว่าเป็นยุคแห่งข่าวสาร เพราะมีการติดต่อกันอย่างรวดเร็วและสะดวกสบายมากขึ้นยิ่ง และเพราะเป็นสังคมที่มีการพัฒนากันอย่างรวดเร็วนี้เอง ทำให้สังคมของเราเป็นสังคมที่มีแต่การบริโภคหรือเป็นสังคมที่มีการโฆษณาชวนเชื่อไปต่าง ๆ บางครั้งจนทำให้เลยความเป็นจริงไปบ้าง ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งไม่ได้ใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิตแล้ว ย่อมเป็นสาเหตุแห่งการตกเป็นเหยื่อของสังคมยุคปัจจุบันนี้ได้

อนึ่ง การพัฒนานั้นถือว่าเป็นการทำสังคมให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น แต่ถ้าสังคมมีแต่การพัฒนาด้านวัตถุอย่างเดียว ปัญหาความยุ่งเหยิงย่อมจะเกิดขึ้นตามมาอย่างแน่นอน ฉะนั้น การพัฒนาวิทยาการใด ๆ ไม่ว่าทางโลกและทางธรรม หากขาดการพัฒนาความรู้เท่าทันจิตใจของตนเองก่อนแล้ว ผลของการพัฒนาหรือผลของวิทยาการดังกล่าวย่อมย้อนกลับมาสร้างปัญหาให้เราต้องแก้ไขครั้งแล้วครั้งเล่าอย่างไม่มีสิ้นสุด เช่น ปัญหามลภาวะหรือวิกฤติการณ์ทางคุณธรรมและจริยธรรม

ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นที่ยอมรับกันในวงการศึกษาทั่ว ๆ ไปแล้วว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีมันสมอง มีสติปัญญาที่สามารถพัฒนาตนเองให้ขึ้นไปถึงจุดสูงสุดได้ เพียงแต่ว่ามนุษย์คนนั้น ๆ หรือบุคคล

นั้น ๆ จะดำเนินไปในลักษณะใดเท่านั้น หากเราพิจารณากันให้ดี ๆ แล้ว มนุษย์ทุกคนชอบสุข ภัยทุกข์ พยายามแสวงหาความสุข ซึ่งถ้าเขามีวิธีการในการแสวงหาที่ถูกต้องและมีเหตุผลที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งศีลธรรมแล้ว ปัญหาความวุ่นวายในปัจจุบันก็คงจะไม่เกิด ส่วนมากการตัดสินใจหรือการดำเนินชีวิตของมนุษย์มักขึ้นอยู่กับการศึกษา การเรียนรู้ ประสบการณ์ ความเชื่อและสติปัญญาของเขาที่ได้สั่งสมมา ทั้ง ๆ ที่มนุษย์ก็มีจุดประสงค์เดียวกันคือการแสวงหาความสุข แต่เหตุผลในการกระทำ การปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตของมนุษย์บางคน บางกลุ่มจึงแตกต่างกัน หรืออาจเป็นเพราะบุคคล เวลา โอกาส สถานที่ซึ่งอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน รวมทั้ง ความเชื่อ ความเข้าใจ การศึกษา ประสบการณ์และศาสนา เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นสาเหตุหลัก ๆ ในการกำหนดความประพฤติ แนวความคิดหรือการดำเนินชีวิตของมนุษย์โดยส่วนใหญ่

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่พยายามชี้แนะวิธีการ หรือมุ่งเน้นสอนถึงการดำเนินชีวิตให้เข้าถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งกายและใจ ทั้งส่วนบุคคลและสังคมที่เกี่ยวข้อง คำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นสังฆธรรมไม่กลัวต่อการวิพากษ์วิจารณ์ แต่ก็ยังมีผู้เข้าใจไม่ค่อยถูกต้องนัก ในหลักแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา นั่นอาจเป็นเพราะหลายกรณี แม้แต่ชาวพุทธเองบางที่บางแห่งบางบุคคลก็มีความเข้าใจคลาดเคลื่อนกันอยู่มาก สำหรับในที่นี้จะขอกล่าวเพียงกรณีที่เกี่ยวข้องกับความเข้าใจในคำสอนที่เป็นสังฆธรรม และมาตรฐานแห่งความประพฤติที่ถือว่าเป็นไปตามหลักแห่งจริยธรรมหรือศีลธรรมของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ถ้าเรามีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและถูกต้องตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้ว ย่อมจะเป็นอันเข้าใจได้อย่างไม่เคลือบแคลงสงสัย และมีบรรทัดฐานเดียวกันในการประพฤติปฏิบัติตามเป็นแบบเดียวกัน เพราะมักจะเกิดปัญหาขึ้นอยู่เนื่อง ๆ เกี่ยวกับมาตรฐานแห่งความประพฤติที่จัดว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักจริยธรรมหรือศีลธรรมในพระพุทธศาสนา ด้วยว่าบางครั้งดูเหมือนว่าได้มีคำสอน หรือความเข้าใจส่วนบุคคลเข้ามามีส่วนพัวพันในคำสอนที่แท้จริงทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นเหตุให้เข้าใจผิด และเมื่อเข้าใจผิดพลาดแล้ว ย่อมไม่ต้องสงสัยเลยว่าเขาย่อมยึดเอาพร้อมทั้งนำไปปฏิบัติแบบผิด ๆ และสั่งสอนผิดด้วย ยิ่งในการนำไปดำเนินชีวิตด้วยแล้วยิ่งจะกลายเป็นปัญหาอยู่ร่ำไป อนึ่ง ถ้าเราสังเกตและพิจารณาให้ดี ๆ แม้แต่ในประเทศไทยซึ่งนับถือพระพุทธศาสนามาช้านาน แต่ก็ยังปรากฏว่ามีตำราบางเล่ม มีสำนักบางสำนัก วัดบางวัดและมีอาจารย์หรือคณาจารย์บางกลุ่มบางเหล่าไม่ลงรอยกันในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาอยู่ อันบังเกิดให้มีการปฏิบัติที่ผิดแผกแตกต่างกันออกไป จึงก่อให้เกิดปัญหาสงสัยไม่แน่ใจในคำสอนแท้ ๆ ของพระพุทธองค์ขึ้น

การที่เราจะรู้หรือเชื่อว่าอะไรเป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนา หรือที่เราเรียกว่าสังฆธรรมที่แท้จริงนั้น ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ในบทสวดธรรมคุณแล้ว คือ เครื่องมือที่จะพิสูจน์ความเป็นสังฆธรรมนั้นมีอยู่ ๓ ประการ ดังนี้

๑. เทศะ

๒. กาละ

๓. บุคคล

สังฆธรรมเป็นสิ่งที่ไม่จำกัดสถานที่ กาลหรือเวลาและบุคคล กล่าวคือสามารถพิสูจน์ได้ผลอย่างเดียวกันในที่ทุกแห่ง ไม่จำกัดบุคคลและกาลเวลา ดังมีหลักฐานปรากฏในบทสวดธรรมคุณที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้และแบ่งได้เป็น ๖ บทด้วยกัน คือ

๑. สวากขาโตฯ แปลว่า ธรรมะที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว หมายถึงสิ่งที่จะยกขึ้นพิสูจน์คือธรรมะหรือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

๒. สันติภูมิจโก แปลว่า เห็นเอง หมายถึง ผู้พิสูจน์นั้นจะเห็นเอง การที่จะเห็นเองได้หมายความว่า ข้อนั้นจะต้องไม่ขึ้นอยู่กับเทศะ คือ ไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสถานที่...สังฆธรรมแท้จริงจะต้องอยู่นอกเหนือจากอิทธิพลของภูมิภาคของโลก และเพราะพ้นจากอิทธิพลของสถานที่

๓. อกาลโก แปลว่า ไม่ประกอบด้วยกาล หมายความว่า สังฆธรรมแท้จริงแล้วย่อมไม่ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของวัน เดือน และปี

๔. เอหิภัสสจโก แปลว่า จึงเรียกให้มาดู หมายถึงว่าใคร ๆ จะมาพิสูจน์ก็ได้

๕. โอปนยิโก แปลว่า ให้น้อมเข้ามา

๖. ปัจจัตตัง แปลว่า เห็นเอง หมายความว่าผู้พิสูจน์นั้นเองจะเห็นด้วยตนเอง

นี่คือข้อพิสูจน์ความเป็นสังฆธรรมของคำสอนทางพระพุทธศาสนา หากเราเข้าใจปัญหาข้อนี้แล้ว ก็เป็นอันยุติในการเคลือบแคลงสงสัยในสิ่งที่ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าสังฆธรรม และง่ายต่อการนำไปประพฤติปฏิบัติด้วย นี่เป็นเพียงปัญหาข้อแรกในอันที่จะศึกษาแล้วทำความเข้าใจก่อนที่จะมุ่งไปสู่ประเด็นหลักของการทำวิทยานิพนธ์ ที่เน้นในเรื่องความสัมพันธ์แห่งความเป็นสังฆธรรมและจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทอนึ่ง ผู้วิจัยได้มุ่งทำการศึกษาค้นคว้า วิจัย วิเคราะห์ คำสอนที่จัดเป็นสังฆธรรมและจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก รวมทั้งเรื่องทั่ว ๆ ไปที่เกี่ยวข้องสังฆธรรมและจริยธรรมในพระพุทธศาสนา อันจะเป็นเหตุอันนำไปสู่ความเข้าใจและการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเป็นแนวทางเดียวกัน

จากประเด็นข้างต้น มีพุทธศาสนิกชนหรือผู้ที่มีความสนใจในพระพุทธศาสนาไม่น้อย เข้าใจไขว่ไขว่ ไม่แน่ใจ จึงเป็นเหตุให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการปฏิบัติ และยึดติดเอาในสิ่งที่เป็นกระพี้หรือเปลือก ซึ่งเป็นความประพฤติปฏิบัติที่ขัดแย้งกับหลักคำสอนที่เป็นจริงในพระพุทธศาสนา เป็นความคลาดเคลื่อนไปจากพุทธธรรม ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงได้มีความตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะศึกษาค้นคว้า วิจัย วิเคราะห์ ในเรื่องสังขธรรมและจริยธรรมให้ครบทุกประเด็น และจะได้อธิบายให้เห็นถึงคำสอนที่จัดเป็นสังขธรรม และมาตรฐานแห่งความประพฤติที่จัดเป็นจริยธรรมในพระพุทธศาสนา ก็เพื่อทำหลักคำสอนที่เป็นพุทธธรรมที่แท้จริงให้ปรากฏ เพื่อความเข้าใจที่ตรงกันในหมู่ชาวพุทธ รวมทั้งผู้ที่มีความสนใจ โดยทั่วไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาวิเคราะห์คำสอนที่เป็นสังขธรรม และความประพฤติที่เป็นไปตามหลักจริยธรรมตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และในคัมภีร์ชั้นหลัง ๆ
๒. เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์แห่งความเข้าใจคำสอนที่จัดเป็นสังขธรรม ร่วมกับมาตรฐานแห่งความประพฤติที่จัดเป็นจริยธรรมหรือศีลธรรมในพระพุทธศาสนา
๓. เพื่อให้ทราบความหมาย ลักษณะ ขอบเขต จุดมุ่งหมาย ระดับชั้น ความสำคัญและประโยชน์ของสังขธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท
๔. เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษาและค้นคว้าเกี่ยวกับคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท ในฐานะเป็นหลักการแห่งการเข้าใจที่ถูกต้องและดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง
๕. เพื่อเผยแพร่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทให้กว้างขวาง

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

เนื่องจากคำสอนที่จัดเป็นสังขธรรมและจริยธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นหลักการที่มีเนื้อหาที่พุทธศาสนิกชนส่วนมากไม่เข้าใจเท่าที่ควร และมีความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงบ้าง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเลือกอธิบายถึงความหมายโดยทั่ว ๆ ไปก่อนแล้วจึงจะศึกษาวิเคราะห์จากคัมภีร์

ต่าง ๆ ตลอดจนจากหนังสือ และเอกสารที่ท่านผู้รู้ได้แสดงทัศนะไว้แล้ว ทั้งนี้ก็ได้ยึดหลักคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นแหล่งสำคัญ

อนึ่ง การทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์แห่งสังขธรรมและจริยธรรมซึ่งเป็นหลักคำสอนตามแนวของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นหลักเท่านั้น และการศึกษาวิเคราะห์นี้ก็ต้องอยู่บนพื้นฐานที่บทวิจัยนี้ได้กำหนดไว้แล้วเป็นสำคัญ

๑.๔ ข้อตกลงเบื้องต้น

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า วิเคราะห์ วิจัยจากที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นจากพระไตรปิฎกหรือจากอรรถกถา และฎีกาที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับคำสอนที่เป็นสังขธรรมให้ถือว่าข้อมูลนั้นเป็นส่วนแห่งความเข้าใจที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ส่วนคุณธรรมหรือข้อธรรมะต่าง ๆ ที่นำมาประกอบการอธิบายหลักจริยธรรม ให้ถือว่าหลักแห่งคุณธรรมและข้อธรรมะนั้น ๆ เป็นหลักการที่เป็นเครื่องสนับสนุนให้เกิดการประพฤติตามหลักจริยธรรมหรือศีลธรรมในพระพุทธศาสนา รวมทั้งเป็นหลักการที่ก่อให้เกิดความเข้าใจความเป็นสังขธรรมของคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกต้องเป็นลำดับไป

๑.๕ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

สังขธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นความแท้จริง, ธรรมที่แสดงถึงสถานะแท้จริง หรือเป็นคำสอนที่ต้องการแสดงให้เห็นหรือเข้าใจสรรพสิ่งตามสภาพความเป็นจริง

จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่ควรประพฤติ, การปฏิบัติที่ถูกต้อง เหมาะสม เป็นที่ยอมรับของสังคม หรือกฎที่เป็นมาตรฐานที่ใช้เป็นเครื่องตัดสินพฤติกรรมของบุคคลในสังคมว่าอย่างไรเรียกว่าถูก ผิด และดีหรือชั่ว

๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้การวิพากษ์วิจารณ์แสดงความคิดเห็นแล้วสรุป

อธิบายเป็นเกณฑ์โดยอาศัย

๑. รวบรวมข้อมูลจากหลักฐานคำสอนดั้งเดิม คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา
๒. รวบรวมข้อมูลจากหนังสือและเอกสารอื่น ๆ อันเป็นผลงานการค้นคว้าของท่านผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในวงการนักวิชาการและนักวิจารณ์โดยทั่วไป
๓. ศึกษาข้อมูลจากแหล่งทั้งสองนั้นแล้ว นำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์แล้วสรุปข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าประกอบกันกับความคิดของผู้วิจัย
๔. สอบถามความคิดเห็นจากท่านผู้รู้ที่มีความชำนาญ แล้วคล่องในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

๑. ทำให้เข้าใจคำสอนที่จัดเป็นสังขธรรม และหลักแห่งความประพฤติที่จัดเป็นจริยธรรมตามแนวแห่งคำสอนและหลักการในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้อย่างถูกต้อง
๒. เพื่อขจัดปัญหาความลังเลสงสัยและการปฏิบัติบนพื้นฐานที่แตกต่างกัน
๓. การวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ศึกษาค้นคว้าด้วย
๔. ทำให้มีผลงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ในลักษณะที่เป็นผลงานทางวิชาการทางศาสนาเพิ่มขึ้นอีกชิ้นหนึ่ง

บทที่ ๒

สังขารม

๒.๑ สังขารมในพระไตรปิฎก

คัมภีร์พระไตรปิฎกหรือภาษาบาลีที่ว่า “ปิฎก” นั้นถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะเป็นคัมภีร์ดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งเป็นที่บรรจุคำสอนที่เป็นหลักสำคัญๆ ของพระพุทธศาสนาไว้ทั้งหมด

พระไตรปิฎก แปลว่า คัมภีร์ ๓ คัมภีร์ คือ

๑. วินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุ ภิกษุณี ตลอดถึงพริศกรรม

๒. สุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาต่างๆ อันประกอบด้วยหลักธรรมที่หลากหลาย

๓. อภิธรรมปิฎก ว่าด้วยธรรมะในขั้นสูง หรือว่าด้วยเรื่องนามธรรมล้วนๆ โดยไม่ได้ประยุกต์ด้วยบุคคล เป็นต้น

ในครั้งพุทธกาล คำสอนของพระพุทธเจ้ายังไม่ปรากฏเป็นพระไตรปิฎก คำสอนของพระองค์รวมอยู่ในคำว่า ธรรม และ วินัย พระพุทธเจ้าตรัสเสมอว่า ในธรรมวินัยของพระองค์หมายความว่า คำสอนของพระองค์มีลักษณะเด่นเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. ธรรม หมายถึง หลักคำสอนทั่วไป

๒. วินัย หมายถึง บทบัญญัติที่กำหนดให้ปฏิบัติสำหรับนักบวช

ดังนั้น คำว่า พระไตรปิฎก จึงเป็นคำที่เกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าเข้าสู่ปรินิพพานแล้ว และเป็นผลจากการที่พระสาวกทำการสังคายนา คือ ประชุมกันรวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนาลงเป็นหมวดหมู่ ตามลักษณะที่เป็นวินัย เทศนาทั่วไป และหลักธรรมล้วน แล้วเรียกชื่อทั้งสามส่วนนี้ว่า พระไตรปิฎก สืบมาจนถึงปัจจุบัน^๑

^๑รศ. สุวรรณ เพชรนิล, พุทธปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

เมื่อทราบถึงที่มาของพระไตรปิฎกแล้ว ก็ย่อมเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า คำสอนของพระพุทธเจ้า มีความเป็นมาที่ยาวนานและมีความเป็นเหตุเป็นผลอยู่ในตัวด้วย เพราะถ้าไม่เป็นเช่นนั้นแล้ว ความเป็นพระพุทธศาสนาอาจจะไม่ยืนยาวมาถึงยุคปัจจุบัน และด้วยความรู้ที่พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งเหตุผลและกล่าวถึงกฎแห่งกรรมหรือกล่าวถึงการทำความดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่าเป็นศาสนาที่กล่าวถึงความเป็นจริง คือ เป็นศาสนาที่ยอมรับความเป็นจริงของธรรมชาติ หมายความว่า พระพุทธศาสนาสอนให้มองทุกสิ่งทุกอย่างด้วยใช้เหตุผลประกอบ ดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวล มีความดับเป็นธรรมดา”^๒ จากพระดำรัสนี้ตรัสให้มองถึงความเป็นจริงของธรรมชาติและให้มองอย่างมีเหตุมีผล จึงนับได้ว่าเป็นที่มาของคำว่า สังขธรรม ในลำดับต่อมา

คำว่าสังขธรรมจะเห็นเป็นเด่นชัดทุกครั้งทีพระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องอริยสัจ ๔ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ หรือ สัจจะอย่างประเสริฐ ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงคำว่า สังขธรรมในพระไตรปิฎกแล้วคงหนีไม่พ้นที่จะหมายถึง อริยสัจ ๔ เป็นอย่างแน่นอน ดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ในอรหัตตสูตรว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาลตรัสรู้แล้วตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น ตรัสรู้แล้วซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ถึงพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาลจักตรัสรู้ความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น จักตรัสรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ถึงพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบัน ตรัสรู้ตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น ตรัสรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง”^๓

^๒ วิ. มหา. ๔/๑๖/๒๑.

^๓ ถ. มหา. ๑๕/๑๓๐๔/๕๒๔.

จากพระพุทธดำรัสในพระสูตรนี้ แสดงให้เห็นว่า สัจจะหรือความจริง ที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนานั้น ในยุคแรก หมายถึง อริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นสังขธรรมคู่กับโลก^๕ ส่วนเนื้อหาของอริยสัจ ๔ ได้แก่สังขธรรม ที่มีความหมายถึงความจริงในยุคก่อน คำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เป็นไปในระดับพื้นฐานหรือระดับสูงสุด ล้วนเป็นหลักธรรมที่มีความเป็นเหตุเป็นผลหรือมีความจริงในตัว ฉะนั้น การกล่าวว่าหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นสังขธรรมก็สามารถกล่าวได้เหมือนกัน เพียงแต่ว่าจะเป็สังขธรรมในระดับหรือขั้นไหน เช่น หลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔ นี้ ซึ่งเป็นสังขธรรมขั้นสูง เป็นหลักธรรมที่กล่าวถึงความจริง ๔ อย่าง คือ ความจริงคือทุกข์ ความจริงคือเหตุให้ทุกข์เกิด ความจริงคือความดับทุกข์และความจริงคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นต้น ส่วนหลักธรรมอื่นๆ ก็มี ความเป็นจริงหรือสัจอยู่เหมือนกัน เพียงแต่ว่าจะเป็สังขธรรมทางโลกหรือสังขธรรมทางธรรม คือ สังขธรรมทางโลก หมายถึง ความจริงชั่วคราวที่ชาวโลกร่วมกันยอมรับ เช่น สวย-ไม่สวย เป็นต้น ส่วนสังขธรรมทางธรรม หมายถึง ความจริงที่ทุกคนต้องยอมรับ ด้วยว่าความจริงนี้ไม่มีใครที่จะหลีกเลี่ยงหนีพ้นได้ เช่น ความแก่ ความตาย เป็นต้น

สรุปว่า ความเข้าใจเรื่องสังขธรรมนี้ถือว่าเป็นความเข้าใจที่มีมานานแล้ว แต่ในระยะต้นหรือยุคพุทธกาล คำสอนของพระพุทธเจ้าจะมีความเป็นปรัชญามากกว่า คือ พระองค์จะไม่ทรงบอกว่าคำสอนนี้เป็นสัจจะชนิดไหนในบรรดาสังขธรรม ๒ ประการ เช่น ข้อความที่เป็นคำของพระภิกษุณีที่ชื่อว่าชีรามิเนื้อความดังนี้

“ดูกรมาร เพราะเหตุไรหนอ ความเห็นของท่านจึงหวนกลับมาว่าสัตว์ในกองสังขารล้วนนี้ ย่อมไม่ได้นามว่าสัตว์ เหมือนอย่างว่า เพราะคุณส่วนทั้งหลายเข้า เสียงว่าระย่อมมี ฉันทใด ฯ เมื่อจันท์ทั้งหลายยังมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ย่อมมี ฉันทนั้น”^๕ หรือ

“ภิกษุใดเป็นผู้ไกลจากกิเลส มีกิจทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด ภิกษุนั้นพึงกล่าวว่า เราพูดดังนี้บ้าง บุคคลทั้ง

^๕พระมหาภายิต สุภาสิโต (สุขวรรณดี), ชีวิตในอุดมคติตามพระคัมภีร์ของพุทธปรัชญาเถรวาท, (วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๗๕.

^๕ ต. ส. ๑๕/๕๕๔/๑๕๐.

หลายอันพูดกะเรดั่งนี้บ้าง ภิกษุนั้นฉลาด ทราบคำพูดในโลก ฟังกล่าวตาม
ถมมคติที่พูดกันฯ”^๖ หรือ

“เหล่านี้เป็นโลกสมัญญา เป็นโลกนิรุติเป็นโลกโวหาร เป็นโลกบัญญัติ ซึ่ง
ตถาคตใช้พูดจา แต่ไม่ยึดติด”^๗

จากพระสูตรและพระพุทธรูปที่อ้างมา ทำให้เข้าใจได้ว่าคำสอนเรื่องสังขธรรม มีอยู่
ในพระพุทธศาสนาอย่างแน่นอน คือ จะเป็นความจริงที่เป็นที่ยอมรับของชาวโลก (สมมติ
สัง) หรือจะเป็นความจริงแบบสากล ความจริงที่ทุกคนจะต้องเป็นจะต้องประสบ (ปรมาตฺ
สัง) เท่านั้น ซึ่งความจริงทั้งสองนี้จะให้แนวปรัชญาไว้กับคำสอนทุกคำสอนของพระพุทธ
องค์เสมอ

๒.๒ ความหมายของสังขธรรม

คำสอนเรื่องสังขธรรมนี้ถือได้ว่า เป็นหัวใจของของหลักคำสอนทั่วไปของพระพุทธ
ศาสนาก็ว่าได้ เพราะว่าคำสอนที่เรียกว่าพระศาสนาของพระพุทธเจ้าท่าน มีลักษณะเหล่านี้ คือ
เป็นหลักความจริงที่ตรัสไว้ดีแล้ว พบเหตุผลเพราะตรงกับความเป็นจริง
เป็นหลักความจริงเป็นที่ประจักษ์ได้ ไม่ใช่เพียงแต่กล่าวถึงโดยไม่ประจักษ์
เป็นหลักความจริงที่ไม่ผูกพันกับกาละ จึงไม่ต้องเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา
เป็นหลักความจริงที่เจริญมาพิสูจน์ได้ เพราะเป็นความจริงที่ทนต่อการพิสูจน์
เป็นหลักความจริงที่ควรนำเข้ามาหลอมชีวิต เพราะเป็นสิ่งที่เกื้อกูลชีวิต
เป็นหลักความจริงที่ผู้มีคุณสมบัติเป็นวิญญูชน จะพึงรู้ได้เป็นรายบุคคล^๘

เมื่อดูลักษณะแห่งพระศาสนาของพระพุทธเจ้าตามข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า คำสอน
ในระดับต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นโลกิยะหรือโลกุตตระ แล้วจะมีความเป็นจริงหรือสังขธรรมใน
ระดับนั้นๆ แฝงอยู่ด้วยเสมอ ฉะนั้น เพื่อให้เข้าใจความหมายของความเป็นจริงหรือสังขธรรม
ในพุทธปรัชญาเถรวาทมากยิ่งขึ้น ต่อไปนี้จะขอนำเอาความหมายของ “สังขธรรม” ตามที่นัก

^๖ ตี. ส. ๑๕/๖๕/๑๕.

^๗ ที. ที. ๘/๓๑๒/๓๒๐.

^๘ รศ. สุวรรณ เพชรนิล, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๑, หน้า ๕๓.

การศึกษา นักปราชญ์ นักการศาสนาและคัมภีร์ต่างๆ ที่ได้ให้คำจำกัดความไว้ม่าชี้แจงให้ทราบชัดดังนี้ คือ

พระมหาอคุลย์ คนแรง กล่าวถึงความหมายของสังฆธรรมว่า สังฆธรรม หมายถึงของแท้ไม่ผิดไม่เป็นอย่างอื่นได้แก่ บท ๔ เหล่านี้คือนี้ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์นี้ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์(และเป็น)สังของพระอรียเจ้าสังของพระพุทธเจ้าผู้อรียะ เพราะพระพุทธเจ้าผู้อรียะแทงตลอดแล้ว และทรงแสดงแล้ว สังเป็นของมีอยู่ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอรียะ เพราะพระองค์ทรงกำหนดด้วยปฏิเวธญาณและเทศนาญาณ สังให้สำเร็จความเป็นอรียะ อันพระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง สังเป็นอรียะสังยังความเป็นอรียะให้สำเร็จ ความเป็นธรรมอันบุคคลถึงโดยความเป็นของไม่ผิด เป็นธรรมชาติอันสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกพึงบรรลุพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และพระสาวกที่รู้จักว่าพระอรียะ เพราะดำเนินไปในความเจริญที่รู้จักว่าฐานะที่ควรจะพึงพยายาม หรือ เพราะอันไม่ดำเนินไปในความเสื่อมหรือเพราะประกอบโดยชอบในอรียธรรม^๕

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่าสังหรือความจริงเป็น ๒ ระดับ คือ ๑. สมมติสังจะ ความจริงโดยสมมุติ (เรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่าไวยาหาร สังความจริงโดยไวยาหาร หรือ โดยถำนวนพูด) คือ จจริงตามมติร่วมกัน ตามที่ได้ตกลงกันไว้ หรือหมายรู้ร่วมกัน เป็นเครื่องมือสื่อสาร พอให้สำเร็จประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น คน สัตว์ คนดี คนชั่ว โต๊ะ เก้าอี้ หนังสือ เป็นต้น (Conventional Truth) ตัวอย่างที่พอเปรียบเทียบให้เห็นเค้า เช่น ภาษาสามัญพูดว่า “น้ำ” ว่า “เกลือ” เป็นต้น ๒. ปรมัตถ์สังจะ ความจริงโดยปรมัตถ์ คือ จจริงตามความหมายสูงสุดตามความหมายแท้อย่างยิ่ง หรือ ตามความหมายแท้ขั้นสุดท้าย ที่ตรงตามสภาวะและเท่าที่พอจะกล่าวถึงได้หรือ พอจะยังพูดให้เข้าใจกันได้เพื่อ สำหรับให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย คือ รู้จักสิ่งเหล่านั้นตามที่มันเป็น และเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด คือ การหยั่งรู้สัง

^๕ พระมหาอคุลย์ คนแรง, การศึกษาเชิงวิเคราะห์หมั่งคัลลิตทีปนี, (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

ธรรม ที่จะให้ความยึดติดถือนั่นหลงผิดทั้งหลายหมดไป ทำให้วางใจวางทำที่ต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบาน มีความสุขที่แท้จริง สิ่งที่เป็นจริงโดยปรมาตม์ เช่น นามธรรม รูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ผัสสะ เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ ฯลฯ (Ultimate Truth) ตัวอย่างที่พอเทียบให้เห็นเค้า เช่น ในทางวิทยาศาสตร์ ถือว่า คำว่า น้ำ คำว่า กลี้อ เป็นต้น ยังไม่ตรงสภาวะแท้ อาจมีแง่ความหมายที่คลุมเครือหรือเขวได้^{๑๐}

รศ. สุวรรณ เพชรนิล กล่าวว่า สังฆธรรมหมายถึงความจริง คือ ความเป็นสิ่งที่มียู่โดยตัวเอง เช่นเดียวกับตัวยาที่มีอยู่ในธรรมชาติทั้งหลาย ทางการแพทย์ทำการค้นพบ นำมาทำการพิสูจน์ทดลองให้เป็นที่น่าเชื่อถือแล้วประกาศเปิดเผยอำนวยการประโยชน์ให้แก่ปวงชน ทางการแพทย์ไม่ได้เป็นผู้สร้างตัวยาโดยธรรมชาติเหล่านั้น หรือเช่นเดียวกับนักวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติได้ค้นพบหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมชาติทางกายภาพ แล้วประกาศกำหนดเป็นสูตรเป็นบทเรียนแก่ผู้อื่นต่อไป^{๑๑}

รศ. แสง จันทร์งาม กล่าวว่า สังฆธรรมเป็นความจริง หรือ “สัจจะ” มีค่าควรรู้ที่สุด ชีวิตเกิดมาเพื่อแสวงหาสังฆธรรม ไม่ใช่เกิดมาเพื่อแสวงหาทรัพย์ อำนาจหรือสิ่งอื่นใด ความรู้สัจจะจึงเป็นภาระอันแท้จริงของชีวิต^{๑๒}

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงกล่าวว่าสัจจะ คือ สภาพที่จริงหรือสิ่งที่จริงนั้น ตามธรรมดาเมื่ออยู่เสมอมิได้หลบเลี่ยงไปไหน กล่าวสั้น ๆ คือ รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่นที่ได้สูดดม รสที่ได้ลิ้ม

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๕๕.

^{๑๑} รศ. สุวรรณ เพชรนิล, อังแล้วเชิงอรุณที่ ๑, หน้า ๕๓.

^{๑๒} รศ. แสง จันทร์งาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพฯ : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔-๑๕.

โกฎีพระที่ได้ถูกต้อง ธรรมคือเรื่องที่นึกคิด ย่อมมีอยู่เป็นสังขธรรม คือ ธรรมที่เป็นจริงอยู่ตามธรรมดา^{๑๓}

พระมหากานต์ชัย จิรกนฺโต (แสงแก้ว) กล่าวว่าสังขธรรม คือความจริงทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทั้งที่เป็นโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม ทั้งที่เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรม^{๑๔}

สรุปว่า คำว่าสังขธรรมก็คือการรวมเอาคำว่า “สังขะ” กับคำว่า “ธรรม” นั้นเอง ซึ่งคำว่า “สังขะ” นั้น มีความหมายถึง ความจริงหรือสภาพที่เป็นจริง ส่วนคำว่า “ธรรม” นั้น หมายถึง สิ่ง สภาพ ปราภฏการณ์ ธรรมชาติ คำสอนสถานะที่ทรงสัตว์ไม่ให้เกิดไปในที่ชั่ว เหตุ ต้นเหตุ อารมณ์ที่ปรากฏกับใจ คุณธรรม ความดี ความถูกต้อง^{๑๕} ฉะนั้น เมื่อบมองจากความหมายของทั้งสองศัพท์แล้ว ก็สามารถเข้าใจความหมายที่แท้จริงของคำว่า “สังขธรรม” ซึ่งแปลว่า ความหมายรวมของทั้งสองศัพท์นั้นก็คือ ธรรมชาติที่เป็นความจริง หรือ สภาพที่เป็นความจริงได้

๒.๓ ลักษณะของสังขธรรม

เป็นที่ทราบกันดีว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่กล่าวถึงความจริงหรือสังขธรรม คือ หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พุทธศาสนิกชนหรือบุคคลใด ก็มิได้มีโอกาที่จะได้เห็นได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าอีก แต่ว่าสังขธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงไว้นั้นยังคงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข แก่บุคคลผู้นำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปประพฤติปฏิบัติอยู่ ทั้งในระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ มาจนกระทั่งถึง

^{๑๓} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๔๕๖.

^{๑๔} พระมหากานต์ชัย จิรกนฺโต (แสงแก้ว), มโนทัศน์เกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่จริงตามทฤษฎะของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท : การศึกษาเชิงวิเคราะห์, (วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘.

^{๑๕} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, (กรุงเทพฯ : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๐๕.

ทุกวันนี้^{๑๖} ซึ่งจากจุดนี้เอง ก็จะสามารถเห็นได้อย่างชัดเจนว่า คำสอนที่เป็นสัจธรรมในพระพุทธศาสนา มีอยู่เพื่อประยุกต์ใช้ในชีวิตในปัจจุบัน (ชาตินี้) และในอนาคตชาติ (ชาติหน้า) ฉะนั้น จากความที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการแสวงหาสภาพความเป็นจริงมากที่สุด เป็นศาสนาที่พยายามให้คำตอบเรื่องชีวิตมากที่สุด คำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาจึงมีอยู่ ๒ ประเภทด้วยกัน คือ

๒.๓.๑ ลักษณะของสัจธรรมขั้นสมมติ

ความจริงในระดับสมมติในพุทธปรัชญาเถรวาทที่เรียกกันว่า “สัจธรรมขั้นสมมติ” นี้ ได้แก่ ความจริงที่ปรากฏชัดในภายนอก มีสภาพที่ปรากฏเป็นความจริงเพียงชั่วคราวชั่วคราวตามที่ผู้อยู่ในโลกร่วมกันสมมติและบัญญัติขึ้นมา มีการยอมรับเป็นที่เข้าใจร่วมกัน เช่น ต้นไม้ เงินทอง แหวน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นความจริงขั้นสมมติ และความจริงขั้นนี้ก็ต้องมีการเปลี่ยนแปลงและทำลายไปตามกาลเวลา

รองศาสตราจารย์แสง จันทรงาม ได้กล่าวถึงสมมติสัจจะในพุทธศาสนาเถรวาทไว้ว่า สมมติสัจจะ ได้แก่สิ่งต่างๆ ดังต่อไปนี้ ๑. ภาษา ได้แก่ สัทญานเสียงที่คนสมมติขึ้นใช้แทนสิ่งต่าง ๆ เช่น สัตว์ชนิดหนึ่ง คนไทยสมมติสัทญานเสียงแทนมันว่า “ม้า” ชาวอินเดียโบราณใช้เสียงว่า “อัสวะ” ชาวอังกฤษใช้เสียงว่า “ฮอร์ส” เป็นต้น ๒. สัทญานหรือภาพ ได้แก่ สิ่งปรากฏทางสายตาที่คนสมมติกันขึ้นมาแทนของจริง เช่น สีแดงแทนชาติ สันติระแทนการปฏิเสธไฟเขียวแทนคำว่า “ไปได้” เป็นต้น ๓. ปรากฏการณ์ ที่เห็นกันในชีวิตประจำวันบางอย่างก็เป็นสมมติสัจจะ เช่น พระอาทิตย์ขึ้น พระอาทิตย์ตก เป็นเพียงสิ่งปรากฏทางสายตา ความจริงพระอาทิตย์หาได้ขึ้นหรือตกไม่ ๔. คำนิยมต่างๆ ก็เป็นเพียงสมมติสัจจะ เช่น รวย-จน มาก-น้อย สูง-ต่ำ ยาว-สั้น ดี-ชั่ว โทษ-คุณ สวย-ไม่สวย และ ไผเราะ-ไม่ไผเราะ^{๑๗}

^{๑๖} พระมหากษัตริย์ จิรกนุ โด (แสงแก้ว), อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๔, หน้า ๑.

^{๑๗} รศ. แสง จันทรงาม, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๒, หน้า ๑๕-๑๖.

จากที่กล่าวมาข้างต้น ก็ยังเข้าใจถึงสภาวะของสมมติสัจจะหรือความเป็นจริงตามที่คนเรายึดถือกันจนเป็นปกติภาพและสามารถสื่อสารติดต่อกันได้ ฉะนั้น สมมติสัจจะนี้ก็คือความจริงที่มนุษย์สมมติขึ้น บัญญัติขึ้นหรือแต่งตั้งขึ้นเป็นภาษาสำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อความหมายให้เข้าใจกัน สมมติสัจจะนี้มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น โลกบัญญัติ โลกสมัญญา โวหารสัจจะ สมมติบัญญัติ ภาษาสมมติ เป็นต้น ล้วนเป็นคำที่แสดงถึงความจริงในระดับสมมตินี้ทั้งสิ้น สิ่งที่มนุษย์สมมติเรียกกันนี้ กล่าวโดยย่อแล้วก็มีเพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือ นาม กับ รูป มนุษย์สมมติเรียกนามกับรูปนี้ว่าเป็น สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา และได้ยึดติดอนามรูปนี้เป็น “ตัวเรา” และ “ของเรา” จึงได้ชื่อว่า “สมมติสัจจะ” คือความเป็นจริงในฐานะเป็นสิ่งสมมติ^{๑๘}

สรุปว่า คำว่า “สมมติสัจจะ” ก็คือคำว่า สมมติ กับคำว่า สัจจะ มาประกอบกันเข้า โดยคำว่า สมมติ แปลว่า การยอมรับร่วมกัน หรือ ความรู้ร่วมกัน ส่วนคำว่า สัจจะ แปลว่า ความจริงที่ยอมรับร่วมกัน และความเป็นจริงเพียงสมมติสัจจะนี้ เป็นเพียงการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสเท่านั้น คือเป็นสิ่งที่ไม่มีความเที่ยงแท้แน่นอน เป็นความจริงเพียงชั่วคราวชั่วคราว เป็นสิ่งที่ใช้ให้หมายรู้กันเป็นเพียงบางกาลเวลาเท่านั้น หมายความว่า สิ่งที่เป็นสมมติสัจจะอาจจะเป็นความจริงแท้ในวันนี้เท่านั้น พรุ่งนี้อาจจะไม่เป็นความจริงแท้ตามเดิมก็ได้เกี่ยวกับความเป็นสมมติสัจจะนี้ พระพุทธองค์จะทรงเตือนหรือสั่งสอนไว้เสมอว่า

“ภิกษุใดเป็นผู้ไกลจากกิเลส มีกิจทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด... ภิกษุนั้นฉลาด ทราบคำพูดในโลก หิงกล่าวตามสมมติที่พูดกัน”^{๑๙} หรือดังที่พระองค์ตรัสไว้ในปุปผสูตรว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่ขัดแย้งกับโลก แต่โลกข่อมขัดแย้งกับเรา ผู้กล่าวเป็นธรรมข่อมไม่ขัดแย้งกับใครๆ ในโลก สิ่งใดที่บังเกิดขึ้นในโลก สมมติว่าไม่มี แม้เราก็กกล่าวว่าสิ่งนั้นไม่มี สิ่งใดที่บังเกิดขึ้นในโลกสมมติว่ามี แม้เราก็กกล่าวว่าสิ่งนั้นมี”^{๒๐} หรือในปฏฐสูตรว่า

^{๑๘} พระมหากานต์ชัย จิรกนฺโต (แสงแก้ว), อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๔, หน้า ๑๖.

^{๑๙} ตี. ศ. ๑๕/๖๕/๑๕.

^{๒๐} ตี. ข. ๑๓/๒๓๕/๑๔๘.

“ดูกรจิตตะ เหล่านี้แลเป็นชื่อตามโลก เป็นภาษาของโลก เป็นโวหารของ
โลก เป็นบัญญัติของโลก ที่ตถาคตกล่าวอยู่ มิได้ยึดถือ”^{๒๑}

ฉะนั้น เรื่องที่เกี่ยวกับสมมติสังขะนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้เรียนรู้ให้เข้าใจ ตาม
ความเป็นจริงที่ชาวโลกเขาใช้กัน แต่ไม่ทรงสอนให้ยึดถือในสิ่งสมมุติเหล่านั้น ดังในอรรถ
วิภังคสูตรว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภาษะนั้นแลในโลกนี้ (ถาด) ในบางชนบท เขาหมาย
รู้ว่า ปาตี...ปัดตะ...ปิฏฐะ...สรวะ... หโลสะ...ปณะ...หนะในบาง
ชนบทเขาหมายรู้ว่า ปิปิละ ภิกษุพูดปรักปรำโดยประการที่ชนทั้งหลาย
หมายรู้เรื่องเรื่องภาษะนั้นกันดังนี้ ในชนบทนั้น ๆ ตามกำลังและความเแ
ใจว่า นี่เท่านั้นเป็นความจริง อื่นเปล่าอย่างนี้แล ชื่อว่าเป็นการ ปรักปรำภาษา
ชนบทและเป็นการล่วงเลยคำพูดสามัญ... ภิกษุพูดโดยประการที่ชนทั้ง
หลายหมายรู้เรื่องภาษะนั้นกันดังนี้... ชื่อว่าเป็นการไม่ปรักปรำภาษาชนบท
... ไม่พึงล่วงเลยคำพูดสามัญ”^{๒๒}

๒.๓.๒ ลักษณะของสังขธรรมขั้นปรมาตถ์

ปรมาตถสังขะ (Ultimate Truth) แยกเป็น ๒ คำ คือ ปรมาตถะ กับ สังขะ คำว่า ปร
มาตถะ แปลว่า ประโยชน์อย่างยอดเยี่ยม ประโยชน์อย่างสูงสุดหรือประโยชน์อย่างยิ่ง ส่วนคำ
ว่า สังขะ แปลว่า ความจริง เมื่อประกอบคำทั้งสองเข้าด้วยกันสำเร็จเป็นคำใหม่ขึ้นมาว่า ปร
มาตถสังขะๆ แปลว่า ความจริงอย่างยอดเยี่ยม ความจริงอย่างสูงสุดหรือความจริงอย่างยิ่ง

พระมหากษัตริย์ จิรณุโต ได้กล่าวถึงปรมาตถสังขะไว้ว่า ปรมาตถสังขะนี้
เป็นสภาวะธรรมที่แท้จริงของธรรมชาติ แม้พระพุทธเจ้าเองก็ทรงตรัสว่า
ตถาคตจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ชาติหรือธรรมชาติที่แท้จริงนั้นก็คงตั้งอยู่เป็นไป
อยู่อย่างนั้นตามธรรมดา พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ค้นพบ และหลังจากที่ทรงค้น
พบหรือตรัสรู้ถึงความจริงชนิดนี้แล้ว ก็ทรงนำมาเปิดเผย นำมาบอก นำมา

^{๒๑} ที. ที. ๕/๓๑๒/๓๒๐.

^{๒๒} ม. อุ. ๑๔/๖๖๒/๓๖๖-๓๖๗.

แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง จำแนก ให้เข้าใจง่ายด้วยภาษาที่มนุษย์บัญญัติขึ้น เพื่อเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาที่เป็นสมมติสังจะเปรียบเทียบแสดงความจริงในระดับปรมัตถสังจะที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วนั้น ให้ใกล้เคียงกับความจริงในระดับปรมัตถสังจะนี้ ให้มากที่สุดเท่าที่จะทรงอธิบายให้ฟังได้ แต่ด้วยความจำกัดของภาษา ความจริงที่ลึกซึ้งในระดับโลกุตตระ มนุษย์ไม่อาจที่จะรู้และเข้าใจความจริงชนิดนี้ได้ด้วยเพียงปัญญาที่เกิดจากการฟัง และปัญญาที่เกิดจากการคิดเท่านั้น แต่มนุษย์จะเข้าถึงความจริงชนิดนี้ได้ จะต้องอาศัยปัญญาทั้ง ๓ ระดับประกอบกัน คือ ๑. ปัญญาที่เกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา) ๒. ปัญญาที่เกิดจากการคิด (จินตมยปัญญา) ๓. ปัญญาที่เกิดจากการอบรม (ภาวนามยปัญญา) มนุษย์จึงจะรู้และเข้าใจถึงความจริงในระดับปรมัตถสังจะนี้ได้อย่างสมบูรณ์ ความจริงในระดับปรมัตถสังจะนี้เมื่อบุคคลเข้าถึงแล้ว ก็จะรู้และเข้าใจเอง ดังพระพุทธดำรัสว่า “ปัจจุตัม เวทิตัพโพ วิญญูหิติ” ความจริงชนิดนี้เป็นความจริงชนิดที่วิญญูชนทั้งหลายจะพึงรู้เอง เพราะเป็นของเฉพาะตน^{๒๓}

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้น ยิ่งเป็นที่ประจักษ์ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าปรมัตถสังจะนี้ ก็คือความจริงที่เป็นไปตามสภาวะของมันเอง อยู่นอกเหนือประสาทสัมผัส ไม่ตกอยู่ภายใต้ของกาลเวลา ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยหลักแห่งการคิดหรือเครื่องมือใดๆทั้งสิ้น และปรมัตถสังจะนี้เป็นความจริงสากล คือมนุษย์จะรับรู้หรือไม่รับรู้ ชอบหรือไม่ชอบ ต้องการหรือไม่ต้องการ ปรมัตถสังจะมันก็คงเป็นไปอยู่อย่างนั้น ไม่เปลี่ยนแปลงหรือไม่คงที่ คงมีอยู่ตลอดกาล การจะรับรู้ความเป็นปรมัตถสังจะนี้ ก็ได้ด้วยการเข้าไปสัมผัสด้วยตนเองคือเข้าไปทำความเข้าใจ ศึกษา และปฏิบัติ แล้วจะได้สัมผัสความแท้จริงของปรมัตถสังจะนี้ ฉะนั้น ปรมัตถสังจะนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นสภาวะสากล เป็นสภาพที่บุคคลแต่ละคนต้องเข้าไปสัมผัสด้วยตนเองเท่านั้น ดังพระดำรัสที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในอุปปาตสูตรว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคตตรัสรู้บรรลุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ครั้นแล้วจึงบอก แสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่าย ว่า สังขารทั้งปวง

^{๒๓} พระมหากานต์ชัย จิรกนฺโต (แสงแก้ว), อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๔, หน้า ๕๐-๕๑.

ไม่เพียง ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ฆาตุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่ อย่างนั้นเอง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุนั้นว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ครั้นแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้ง ปวงเป็นทุกข์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ ตาม ฆาตุนั้น คือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้ง อยู่อย่างนั้นเอง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุนั้นว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้น แล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า ธรรม ทั้งปวงเป็นอนัตตา’^{๒๔}

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระองค์ได้ทรงให้ความ หมายของปรมัตถสัจจะไว้ดังต่อไปนี้ คือ “ปรมัตถสัจจะ จริงโดยปรมัตถ์ ก็ คือจะเป็นอะไรก็ตาม จะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นพระมหากษัตริย์ เป็นผู้สำเร็จราช การ เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นอะไรต่ออะไรทั้งหมด จนถึงเป็นคนขอทาน ก็ มีอายตนะภายใน แมวกี่ประสบอายตนะภายนอก แมวกี่มีวิญญาณ มีผัสสะ มี เวทนา มีสัญญา มีสังขารเหมือนกันหมด ไม่ต่างกันเลย พระเจ้าแผ่นดินมี อย่างไร คนขอทานก็เป็นอย่างนั้น ไม่แปลก เท่ากันหมด นี่เป็นปรมัตถสัจจะ สภาพที่จริงโดยปรมัตถ์ อนึ่ง โดยปรมัตถ์ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มนะ ท่านแสดงว่าไม่ใช่คน เพราะเป็นอาการของธาตุรู้หรือจิตกับกายที่รวม กันอยู่ จึงทำหน้าที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ น้อม นึกกรรมคือเรื่อง เช่น มือของเราเป็นมือ เมื่อหยุดพักไม่ได้จับก็เป็นมืออยู่นั้น แหละ แต่เมื่อจับสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็แสดงอาการออกมาอีกคือการจับ แต่การจับ กับวัตถุที่จับไม่ใช่คน คนเป็นแต่ผู้ให้จับ เพราะฉะนั้น อายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ สัมผัส เวทนา สัญญา สังขาร เพราะต้องอาศัย กันและกันอยู่เช่นนี้ ถ้าพูดถึงเรื่องอายตนะภายในภายนอก เป็นต้น ไปจน

^{๒๔} อัง. ติก. ๒๐/๕๗๖/๓๔๗-๓๔๘.

ถึงสังขารไม่พุดถึงคน พุดถึงเครื่องจักรหรือสรีรยนต์เช่นนี้เรียกว่า
ปรมัตถ^{๒๕}

รองศาสตราจารย์แสง จันทรงาม ให้ความหมายของคำว่า “ปรมัตถสัจจะ”
ไว้ดังนี้ คือ ปรมัตถสัจจะ หมายถึง ความจริงเกี่ยวกับสิ่งที่อยู่นอกเหนือวิสัย
ของประสาทสัมผัส ความจริงที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยเครื่องมือใด ๆ^{๒๖}

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) กล่าวถึงปรมัตถสัจจะไว้ว่า “ปร
มัตถสัจจะ คือสภาวะที่มีอยู่โดยปรมัตถ์หรือสิ่งที่มีอยู่จริงโดยความหมายสูง
สุดมี ๔ อย่างคือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน”^{๒๗}

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวไว้ว่า “ปรมัตถสัจจะ ความจริง
โดยปรมัตถ์ คือ ความจริงตามความหมายสูงสุด ตามความหมายแท้อย่างยิ่ง
หรือตามความหมายแท้ขั้นสุดท้าย ที่ตรงตามสภาวะ และเท่าที่พอจะกล่าว
ถึงได้หรือพอจะยังพุดให้เข้าใจกันได้ สำหรับให้เกิดความรู้ความเข้าใจเท่า
ทันความจริงของสิ่งทั้งหลาย คือรู้จักสิ่งเหล่านั้นตามที่มันเป็นและเพื่อให้เกิด
ประโยชน์อย่างสูงสุดคือการหยั่งรู้สัจธรรม ที่จะทำให้ความยึดติดถือนั่นหลง
ผิดทั้งหลายสลายไป ทำให้ว่างใจวางทำที่ต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง หลุด
พ้นจากกิเลสและความทุกข์ มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบาน มี
ความสุขที่แท้จริง”^{๒๘}

สรุปว่า การกล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่าปรมัตถสัจจะนี้ก็ยัง เป็นการยากลำบากอยู่ ด้วยว่าปร
มัตถสัจจะนี้เป็นสิ่งที่มีความเป็นจริงอยู่ในตัว ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา ไม่ขึ้นอยู่กับการรับรู้หรือ
ปฏิเสธของมนุษย์ คือ มนุษย์จะรับรู้หรือปฏิเสธปรมัตถสัจจะนี้อย่างไร มันก็ยังไม่มียผลต่อ
ความเป็นปรมัตถสัจจะ คือปรมัตถสัจจะนี้ พ้นจากการปฏิเสธหรือรับรู้ของมนุษย์นั่นเอง ซึ่ง
จากการที่ปรมัตถสัจจะนี้พ้นจากกาลเวลาและเหตุผล ปรมัตถสัจจะนี้จึงกลายเป็นสภาวะที่เข้า

^{๒๕} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, อ่างแก้วเชิงอรุณที่ ๑๓, หน้า ๒๖๕.

^{๒๖} รศ. แสง จันทรงาม, อ่างแก้วเชิงอรุณที่ ๑๒, หน้า ๑๘-๑๙.

^{๒๗} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), แบบให้ว้พระสวดมนต์และหลักธรรมในการ
เจริญวิปัสสนา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๘.

^{๒๘} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๕๕.

ใจได้ยาก และการจะเข้าใจหรือรับรู้ถึงความเป็นปรมัตตสังขะนี้ได้ ก็ต้องอาศัยคุณธรรมคือ ปัญญาเป็นอย่างมาก ฉะนั้น การเข้าใจปรมัตตสังขะโดยทั่วไปคงเป็นเพียงการเข้าใจด้วยภาษา และเหตุผลบางประการเท่านั้น

๒.๔ ขอบเขตของสังขธรรม

พระพุทธเจ้าได้ชื่อว่าเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ก่อนที่จะปรินิพพาน พระพุทธองค์ได้ตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า “โย โว อานนท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโต โส โว มมจฺเยน สดฺดา” แปลว่า “ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราวางไว้แล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว” ในที่นี้ คำว่าธรรมคือคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระสูตรต้นตอปิฎกกับพระอภิธรรมปิฎก เป็นส่วนใหญ่ ทั้งในส่วนที่เป็นสังขธรรม คือ ความจริงตามธรรมชาติ และจริยธรรม คือหลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุด ได้แก่ นิพพาน อันทำให้ทุกข์ทั้งปวงดับไปโดยสิ้นเชิง ส่วนวินัยเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นเพื่อเป็นระเบียบปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์และพระภิกษุณีสงฆ์ เพื่อให้ดำรงตนอยู่ในกรอบที่ชอบธรรม อันเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม เพื่อเข้าถึงความดับทุกข์โดยสิ้นเชิงคือนิพพาน^{๒๕} ฉะนั้น คำสั่งสอนของพระพุทธองค์จึงมีทั้งธรรมและวินัยอยู่ในตัว โดยเฉพาะคำว่า “ธรรม” นี้หมายถึง สังขธรรมเป็นหลักนั้น ล้วนมีความหมายสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะหลักสังขธรรมในพระพุทธศาสนานี้เป็นหลักที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตปัจจุบัน คือเพื่อให้เกิดสุขในปัจจุบันกาลและไปประยุกต์ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายสูงสุดคือนิพพาน

คำสอนที่เป็นสังขธรรมในพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๒ ชั้น คือ

๑. สังขธรรมที่เป็นไปเพื่อความประพฤติปฏิบัติในโลกปัจจุบัน (สังขธรรมชั้นสมมติ)
๒. สังขธรรมที่เป็นไปเพื่อเข้าสู่เป้าหมายสูงสุด คือนิพพาน (สังขธรรมชั้นปรมัตถ์)

ฉะนั้น เพื่อให้เข้าใจในสังขธรรมทั้ง ๒ ระดับ จึงขอกล่าวถึงขอบเขตของความเป็นจริง (สังขะ) ทั้ง ๒ ระดับ ดังต่อไปนี้

^{๒๕} พระมหาไพริชนี เขียนวงศ์, พุทธจริยศาสตร์กับปัญหาความเป็นอัตถิยนิยม, (วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน, ๒๕๓๕), หน้า ๖๐.

๒.๔.๑ ขอบเขตของสังขมัตถกนันทิ

ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถกนันทิ ท่านจัดขอบเขตของสังขมัตถกนันทิไว้เป็น ๒ ประการ คือ

๑. ปัญญาปิยัตตาบัญญัติ หรือ อัตถบัญญัติ

๒. ปัญญาปนโตบัญญัติ หรือ นามบัญญัติ

คำว่า ปัญญาปิยัตตา (ปัญญาปิยัตตาบัญญัติ) ความว่า เพราะเป็นอรรถที่บัณฑิตพึงรู้ได้โดยประการนั้นๆ ด้วยคำอันเป็นกัมมสาธนะนี้ ท่านอาจารย์ก็กล่าวอรรถบัญญัติ คือ อุปาทาบัญญัติ อันเป็นสมมติสังจะ ซึ่งต่างโดยเป็นความประชุมและความสืบต่อ เป็นต้น แห่งธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้น และความกำหนดพิเศษ เป็นต้น ฯ แท้จริงชื่อว่า ปัญญาปนโต คือ เพราะรู้อรรถบัญญัติโดยประการทั้งหลาย ฯ จริงอยู่ ด้วยคำที่เป็นกัตตุสาธนะนี้ ท่านกล่าวนามบัญญัติ คือชื่อของอรรถทั้งหลาย อันได้นามว่าบัญญัติ เพราะอรรถว่าให้รู้ได้^{๑๐}

จากการอธิบายขอบเขตของสมมติสังจะโดยเรียกว่าบัญญัติแทนนี้ ก็สามารถเข้าใจได้ว่า ปัญญาปิยัตตาบัญญัติ ได้แก่ บัญญัติหรือข้อกำหนดให้รู้เนื้อความโดยใช้ภาษาเป็นหลัก ถึงภาษาเป็นตัวกลางที่ใช้ในการให้รู้เนื้อความตามที่ทุกคนเข้าใจกัน ส่วนปัญญาปนโตบัญญัติ ได้แก่ บัญญัติหรือข้อกำหนดให้รู้เรื่องกันโดยใช้เสียง (สัทตะ) เป็นสื่อกลาง คือทุกคนจะเข้าใจต่อกันและกันได้ก็ด้วยใช้เสียงสำเนียง หรือคำพูดนั่นเอง

ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถกนันทินี้ ท่านแบ่งปัญญาปิยัตตาบัญญัติหรืออัตถบัญญัติ ไว้เป็น ๖ ประการ คือ

๑. สันตानบัญญัติ ได้แก่ บัญญัติที่อาศัยการวิปริต คือความเปลี่ยนแปลงและสืบต่อของมหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลมแล้วสมมติบัญญัติศัพท์ขึ้นไว้ด้วยอาการนั้นๆ เช่น สมมติบัญญัติว่า ฐมิ (แผ่นดิน) เป็นต้น

๒. สมุหบัญญัติ ได้แก่ บัญญัติที่อาศัยการประชุมกันแห่งสัมภาระทั้งหลายแล้วสมมติบัญญัติศัพท์ไว้ด้วยอาการนั้นๆ สมมติบัญญัติว่า รตะ (รถ) เป็นต้น

๓. สัตตบัญญัติ ได้แก่ บัญญัติที่อาศัยการประชุมกันของชั้นทั้ง ๕ แล้วสมมติบัญญัติศัพท์ไว้ด้วยอาการนั้นๆ เช่น สมมติบัญญัติว่า บุริสะ (บุรุษ) เป็นต้น

^{๑๐}มหายานกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, อภิธรรมมัตถกนันทิและอภิธรรมมัตถกวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย พิมพ์น้อมถวายเป็นพระมหาราชานุสรณ์ เฉลิมพระเกียรติ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหายานกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖), หน้า ๔๒๒.

๔. นิสากาลาทีบัญญัติ ได้แก่ บัญญัติที่อาศัยการหมุนเวียนของพระอาทิตย์ และพระจันทร์ยกย้ายเข้าออก แล้วสมมติบัญญัติศัพท์ไว้ด้วยอาการนั้นๆ เช่น สมมติบัญญัติว่า ด้านทิศตะวันออก ทิศตะวันตก เป็นต้น ชื่อว่า “ทิสาบัญญัติ” บัญญัติกาล เวลาว่า เวลาเช้า เวลาเย็น เป็นต้น ชื่อว่า “กาลบัญญัติ” บัญญัติเดือนว่า วิชาขมาส เป็นต้น ชื่อว่า “มาสาทีบัญญัติ”

๕. อากาสบัญญัติ ได้แก่ บัญญัติที่อาศัยอาการที่มหาภูตรูปทั้ง ๔ ไม่ติดต่อกัน แล้ว คือไม่จัดถึงกันแล้ว แล้วสมมติบัญญัติศัพท์ไว้ด้วยอาการนั้นๆ เช่น สมมติบัญญัติว่า ภาวะ (หลุม) เป็นต้น

๖. นิमितตบัญญัติ ได้แก่ บัญญัติที่อาศัยนิมิตของกัมมัญฐานและอาการพิเศษของภาวนา แล้วสมมติบัญญัติศัพท์ไว้ด้วยอาการนั้นๆ เช่น สมมติบัญญัติว่า “บริกรรมนิมิต” (นิมิตในบริกรรม) เป็นต้น^{๓๐}

ขอบเขตของปัญญาปิยัตตาบัญญัติทั้ง ๖ ประการนี้ ล้วนเป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดขึ้น เพื่อให้เป็นเหตุกล่าวกัน เข้าใจกัน ร้องเรียกกัน ให้รู้ความหมายกันในระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ทั้งสิ้น โดยผ่านทางศัพท์บัญญัติหรือนามบัญญัติ บัญญัติทั้ง ๖ ประการที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นั้น ล้วนเป็นโวหารที่อาศัยเนื้อความของอรรถทุกอย่าง เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า “อรรถบัญญัติ” หรือ “ปัญญาปิยัตตาบัญญัติ”

ส่วนขอบเขตของสมมติสังขะข้อที่ ๒ คือ ปัญญาปนโตบัญญัติ หรือ นามบัญญัติ หมายถึง บัญญัติที่ไม่ได้อาศัยเนื้อความเรียก แต่อาศัยเสียงของผู้พูด คือ นามที่ผู้พูดส่งมาด้วยเสียง เช่น โค (โค) หัตถิ (ช้าง) อัสโส (ม้า) เป็นต้น หมายความว่านามบัญญัติเป็นสิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้นในลักษณะเป็นนาม ชื่อ คำ วลี หรือเป็นสัญลักษณ์อื่นใด เพื่อที่จะสามารถสื่อความหมายอรรถบัญญัติได้

คำว่า ปัญญาปนโตบัญญัติหรือนามบัญญัติ ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหบาลี ท่านแยกกล่าวไว้โดยประเภทและชื่อดังต่อไปนี้ คือ

ปัญญาปนโตบัญญัติ หรือ นามบัญญัติ โดยชื่อ มี ๖ อย่าง คือ ในอภิธรรมมัตถสังคหบาลี ท่านกล่าวไว้ว่า ปัญญาปนโต บัญญัติติ ปน นามนามกัมมาทีนา เมน ปริทีปิตา แปลว่า ปัญญาปนโตบัญญัติย่อมแสดงด้วยนาม นามกรรม เป็นต้น คำว่า นามนามกัมมาทีนาเมน ความว่า โดยชื่อ ๖ อย่างนี้ คือ นาม

^{๓๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๓๐, หน้า ๔๒๒-

นามกรรม นามเชยยะ นิรุตติ พยัญชนะ และอภิลาป บรรดานามเป็นต้นนั้น
 สัททรูปที่มีชื่อว่า นาม เพราะอรรถว่าน้อมไปในอรรถทั้งหลาย ฯ นามนั้นมี
 ๒ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งนามที่คล้อยตามอรรถ และนามตามนิยม มี ๔ อย่าง
 ด้วยสามารถแห่งสามัญญนาม คุณนาม กิริยานาม และยถาจิณนาม กรรมคือ
 นาม ชื่อว่านามกรรม ฯ นามเชยยะก็อย่างนั้นๆ การพูด คือการกล่าวอรรถ
 ออกโดยทางอักษระ ชื่อว่านิรุตติ ฯ นามที่มีชื่อว่าพยัญชนะ เพราะอรรถว่า
 ประกาศอรรถเสียงที่ชื่อว่าอภิลาป เพราะอรรถว่าที่บุคคลพูด^{๓๒}

ส่วนปัญญาปนโตบัญญัติ หรือนามบัญญัติ โดยประเภที่มี ๖ ประเภท คือ
 ทานกล่าวไว้ในคัมภีร์ว่า นามบัญญัตินี้มี ๖ อย่าง คือ วิชฆมานบัญญัติ ๑
 อวิชฆมานบัญญัติ ๑ วิชฆมานเนนวิชฆมานบัญญัติ ๑ อวิชฆมานเนนวิชฆมาน
 บัญญัติ ๑ วิชฆมานเนนวิชฆมานบัญญัติ ๑ อวิชฆมานเนนวิชฆมานบัญญัติ ๑
 ก็บรรดาบัญญัติ ๖ นั้น ในเวลาใด บัณฑิตทั้งหลายแต่งตั้งรูปเวทนา เป็นต้น
 ซึ่งมีอยู่โดยปรมาตถ์ก็ด้วยบัญญัตินี้ ในเวลานั้นบัญญัตินี้ ท่านเรียกว่า วิชฆมาน
 บัญญัติ ฯ แต่ในเวลาใดบัณฑิตแต่งตั้งแผ่นดิน ภูเขา เป็นต้น ซึ่งไม่มีอยู่โดย
 ปรมาตถ์ด้วยบัญญัตินี้ ในเวลานั้นบัญญัตินี้ท่านเรียกว่า อวิชฆมานบัญญัติ ฯ
 ส่วนบัญญัติที่เหลือ บัณฑิตพึงทราบด้วยอำนาจแห่งการผสมกันของบัญญัติ
 ทั้งปวงว่า ผู้มีอภิญา ๖ เสียงของหญิง จักขุ วิญญาณ และว่าโอรสของพระ
 ราชาตามลำดับ^{๓๓}

ปัญญาปนโตบัญญัติหรือนามบัญญัติ ที่มีกล่าวไว้ในคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหาลีนั้น
 กล่าวโดยสรุป เพื่อให้เป็นที่เข้าใจง่ายขึ้นดังนี้ คือ

ปัญญาปนโตบัญญัติ หรือนามบัญญัติโดยชื่อ ๖ อย่างคือ

๑. นาม คือสิ่งที่อรรถบัญญัติไหลมาสู่สัททบัญญัติ หมายความว่า เมื่อเราพูด
 หรือได้ยินเสียง จิตใจของเราน้อมไปสู่คำแปลและเนื้อความ เสียงที่ได้ยินหรือได้พูด นั้นเรียก
 ว่านาม

^{๓๒} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๓๐, หน้า ๔๒๔.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๕-๓๘๖.

๒. นามกรรม คือการกระทำหรือกรรมนั่นเองชื่อนามกรรม ได้แก่ นามบัญญัติที่คนสมัยโบราณได้กระทำไว้ เช่นคำว่า อิตถิ ปุริส เป็นต้น

๓. นามเรขยะ คือ นามบัญญัติที่คนสมัยโบราณตั้งไว้ เช่นคำว่า โค (โค) อัสโส (ม้า) เป็นต้น

๔. นิรุตติ คือ นามบัญญัติที่ยังไม่ปรากฏ บัญญัตินามขึ้นแล้วกล่าวไว้ เช่น คำว่า สุริโย (พระอาทิตย์) จันโท (พระจันทร์) เป็นต้น

๕. พยัญชนะ คือ สิ่งที่ท่านแสดงอรรถไว้ ได้แก่อรรถบัญญัติต่างๆ เช่น บัพพโต (ภูเขา) วณ(ป่า) เป็นต้น

๖. อภิลาป คือ สิ่งที่มีงหมายไว้ ได้แก่ ฐัทบัญญัติต่างๆ ที่มีงหมายอรรถหรือลำดับแห่งการประชุมของอักษรเป็นไปตามเสียง เช่นคำว่า มนสโส (มนุษย์), เทโว (เทวดา) เป็นต้น

ปัญญาปนโตบัญญัติ หรือนามบัญญัติโดยประเภท มี ๖ คือ

๑. วิชฆมานบัญญัติ เป็นคำบัญญัติสำหรับเรียกสภาวะธรรมที่มีจริงเช่นคำว่า รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ เป็นต้น เป็นการบัญญัติสิ่งที่มีปรมัตตสภาวะธรรมรองรับนามบัญญัตินั้นอยู่จริง เป็นการกำหนดนามบัญญัติให้กับสภาวะธรรมทั้ง หลายที่มีอยู่จริงเช่น คำว่า รูปเป็นชื่อหรือนามบัญญัติที่เป็นสภาวะธรรมอย่างหนึ่งที่ มนุษย์แต่งตั้งเรียกว่ารูป ซึ่งรูปก็มีอยู่จริง ๆ สามารถที่จะศึกษาคุณสมบัติของรูปนั้นได้ ดังนี้ เป็นต้น การแต่งตั้งสิ่งที่มีสภาวะธรรมรองรับอยู่จริงเช่นนี้ เรียกว่า “วิชฆมานบัญญัติ”

๒. อวิชฆมานบัญญัติ เป็นคำบัญญัติสำหรับเรียกสิ่งที่ไม่มีความสภาวะธรรมที่แท้จริงรองรับ เช่นคำว่า ไทย ฝรั่งเศส แยก หนังสือ ดินไม้ บ้าน รถยนต์ เป็นต้น เป็นการบัญญัติแต่งตั้งสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่เป็นวิชฆมานบัญญัติ ตัวอย่างเช่น เพราะอาศัยธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณซึ่งเป็นวิชฆมานบัญญัติมาประชุมกันเกิดเป็นสังขารทั้งหนึ่งและบัญญัติแต่งตั้งนามของ สิ่งที่เกิดขึ้นเพราะการรวมตัวกันของธาตุทั้ง ๔ ขันธ์ทั้ง ๕ นั้นว่า “มนุษย์” คำว่า มนุษย์นั้นเป็นอวิชฆมานบัญญัติ เพราะคำว่ามนุษย์ไม่มีความสภาวะธรรมที่เรียกว่ามนุษย์อยู่ อย่างแท้จริง สภาวะธรรมที่แท้จริงก็คือ ธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ ซึ่งมาประชุมร่วมกันประกอบกันขึ้นเป็นมนุษย์ และบางครั้งเราจะพบว่า มนุษย์ยังสมมติชื่อเรียกนามบัญญัติที่เป็นสมมตินั้น ซ่อนลงไปอีกหลายชั้น เช่น สมมติเรียกมนุษย์คนนี้ว่าบุรุษ คนนี้ว่าสตรี ใน

บุรุษและสตรีนั้นก็ยังคงสมมติเรียกชื่อซ้อนลงไปอีกว่า บุรุษคนนี้หล่อ สตรีคนนี้สวย บุรุษคนนี้เป็นพ่อ สตรีคนนี้เป็นแม่ คนนี้ขาว คนนี้ดำ อย่างนี้เป็นต้น ล้วนเป็นการบัญญัติสิ่งที่ไม่มีความจริงรองรับอยู่จริง การบัญญัติสิ่งที่ไม่มีความจริงรองรับอยู่จริงเช่นนี้ เรียกว่า “อวิชชานามบัญญัติ”

๓. วิชชานามอวิชชานามบัญญัติ เป็นนามบัญญัติที่มีรูปศัพท์ที่เกิดขึ้นจากวิชชานามบัญญัติและวิชชานามบัญญัติรวมอยู่ด้วยกัน เป็นคำบัญญัติที่ไม่มีสภาวะที่แท้จริงกับนามที่มีสภาวะที่แท้จริง ๒ คำผสมเรียกรวมกันอยู่ คือ บัญญัติสิ่งที่ไม่มีความจริงรองรับอยู่จริง สภาวะที่แท้จริงเหมือนกัน เช่นคำว่า จพ ภิกขุ (บุคคลที่มีภิกขุ ๖) ฌานลาภี (บุคคลผู้ได้ฌาน) เป็นต้น คำว่า “อภิกขุ” และ “ฌาน” เป็นนามที่มีสภาวะที่แท้จริงรองรับอยู่จริง ส่วนคำว่า “บุคคล” ผู้มีอภิกขุและฌานนั้น เป็นนามที่ปราศจากสภาวะที่แท้จริง คือเป็นนามที่ไม่มีสภาวะที่แท้จริงรองรับอยู่จริง อภิกขุ และฌานมีอยู่ แต่บุคคลผู้มีอภิกขุและบุคคลผู้ได้ฌานนั้นไม่มี การสมมติแต่งตั้งสิ่งที่ไม่มีความจริงที่มีสภาวะที่แท้จริงรองรับเช่นนี้ เรียกว่า “วิชชานามอวิชชานามบัญญัติ”

๔. อวิชชานามวิชชานามบัญญัติ เป็นนามบัญญัติที่มีรูปศัพท์เกิดขึ้นจากวิชชานามบัญญัติและอวิชชานามบัญญัติผสมรวมอยู่ด้วยกัน เป็นคำบัญญัติที่มีสภาวะที่แท้จริงกับนามที่ปราศจากสภาวะที่แท้จริง ๒ คำผสมเรียกกันอยู่ คือ บัญญัติสิ่งที่มีความจริงรองรับอยู่จริง สภาวะที่แท้จริงเหมือนกันอยู่ เช่นคำว่า อิตถิสัทโท (เสียงของหญิง) บุริสวาชาโม (ความเพียรของบุรุษ) เป็นต้น เสียงของหญิงนั้น คำว่า “เสียง” มีสภาวะที่แท้จริงรองรับอยู่ คือ สัททวารมณ ส่วนคำว่า “หญิง” นั้นหาเป็นนามที่มีสภาวะที่แท้จริงรองรับอยู่จริงไม่ ความเพียรของบุรุษนั้น คำว่า “ความเพียร” เป็นนามที่มีสภาวะที่แท้จริงรองรับอยู่จริง ส่วนคำว่า “บุรุษ” นั้นไม่มีสภาวะที่แท้จริงรองรับอยู่จริง การบัญญัติแต่งตั้งสิ่งที่ไม่มีความจริงรองรับเช่นนี้ เรียกว่า “อวิชชานามวิชชานามบัญญัติ”

๕. วิชชานามวิชชานามบัญญัติ เป็นนามบัญญัติที่เกิดขึ้นจากวิชชานามบัญญัติและวิชชานามบัญญัติผสมรวมอยู่ด้วยกัน คือ บัญญัติสิ่งที่มีสภาวะที่แท้จริงทั้ง ๒ คำ ผสมรวมอยู่ด้วยกัน คือ บัญญัติสิ่งที่มีสภาวะที่แท้จริงทั้ง ๒ คำผสมกันอยู่ เช่นคำว่า จักขุวิญญู เป็นต้น คำว่า “จักขุ” เป็นนามที่มีสภาวะที่แท้จริงรองรับอยู่จริง และคำว่า “วิญญู” ก็เป็นนามที่มีสภาวะที่แท้จริงรองรับอยู่จริง

รองรับอยู่จริงเช่นเดียวกัน การบัญญัติสิ่งที่มีกับสิ่งที่มีสภาวะธรรมที่แท้จริง รองรับเช่นนี้ เรียกว่า “วิชขมานเนวิชขมานบัญญัติ”

๖. อวิชขมานเนวิชขมานบัญญัติ เป็นนามบัญญัติที่เกิดขึ้นจากอวิชขมาน บัญญัติกับอวิชขมานบัญญัติทั้ง ๒ คำผสมรวมกันอยู่ คือ บัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับ สิ่งที่ไม่มีสภาวะธรรม ๒ คำ ผสมรวมกันอยู่ เช่นคำว่า ราชปุตโต (พระโอรส ของพระราชา) ราชโร (รถของพระราชา) เป็นต้น คำว่า “พระโอรส” และ “รถ” ไม่มีสภาวะธรรมที่แท้จริงรองรับ และคำว่า “พระราชา” ก็ไม่มี สภาวะธรรมที่แท้จริงรองรับอยู่เช่นเดียวกัน ดังนั้น คำว่า พระราชา พระโอรส และ รถไม่มี เป็นแต่เพียงนามที่สมมุติบัญญัติขึ้นมาเท่านั้น การบัญญัติสิ่งที่ไม่ มีกับสิ่งที่ไม่มีสภาวะธรรมที่แท้จริงรองรับเช่นนี้ เรียกว่า “อวิชขมานเน อวิชขมานบัญญัติ”

ส่วนของขอบเขตของสมมุติสัจจะในทัศนะของอาจารย์แสง จันทร์งาม มีความแตกต่าง จากคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหบาลี ดังนี้คือ

๑. ภาษา ได้แก่ สัตถ์ญาณเสียงที่คนสมมติขึ้นใช้แทนสิ่งต่าง ๆ
๒. สัตถ์ญาณ (หรือ) ภาพ ได้แก่ สิ่งปรากฏทางสายตาที่คนสมมติขึ้นมาแทน ของจริง
๓. ปรากฏการณ์ ได้แก่ ปรากฏการณ์ที่เห็นกันในชีวิตประจำวันบางอย่างที่ เป็นสมมุติสัจจะ
๔. ตำแหน่งต่างๆ ได้แก่ ตำแหน่งที่แต่งตั้งขึ้นมา
๕. คำนิยมต่าง ๆ ได้แก่ ความเชื่อที่เหมือนๆ กัน^{๓๔}

ฉะนั้น ขอบเขตของสมมุติสัจจะ ไม่ว่าจะเป็นอรรถบัญญัติ หรือ นามบัญญัติ และเป็น ภาษา หรือ สัตถ์ญาณ เป็นต้น ล้วนเป็นโวหารหรือเครื่องหมายที่ใช้สื่อเพื่อให้เข้าใจซึ่งกันและ กัน คือ สิ่งต่างๆ ที่มนุษย์จะเข้าใจเหมือนกันได้ก็ด้วยอาศัยการบัญญัติโดยใช้ อรรถบัญญัติและ นามบัญญัติ ช่วยในการสื่อความเข้าใจและความหมายให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น ใช้ภาษาแทนสัตว์ ชนิดหนึ่งของไทยว่า “ควาย” หรือใช้เรียกสิ่งของที่ตรงกันข้ามกับความยาวว่า “สั้น” เป็นต้น ดังนั้น การบัญญัติไม่ว่าจะเป็นนามบัญญัติหรืออรรถบัญญัติก็มีประโยชน์ด้วยกันทั้ง นั้น คือ ให้สำเร็จประโยชน์ ๒ ประการ คือ

^{๓๔} รศ. แสง จันทร์งาม, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๒, หน้า ๑๕-๑๖.

๑. ทำให้มนุษย์ไม่สับสนปัญหา เช่น ทำให้ไม่ประสบปัญหาในการติดต่อสื่อสาร แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าไม่เข้าใจและปฏิเสธเรื่องการบัญญัตินี้ ก็ยังทำให้มนุษย์ไม่สามารถติดต่อกันได้ รวมทั้งการเรียนรู้ต่าง ๆ หรือการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ก็จะไม่เกิดขึ้นด้วย

๒. ทำให้มนุษย์พัฒนาตนเองให้เข้าถึงปรมัตถธรรมได้ คือ เมื่อมนุษย์สามารถมีความเข้าใจเรื่องสมมติบัญญัติต่าง ๆ ของโลกแล้ว และก็ไม่ยึดติดถือมั่นในสมมติบัญญัตินั้น ก็จะเป็นการทำให้มนุษย์รู้และมีความเข้าใจในสมมติบัญญัติ ตลอดจนรู้และเข้าถึงปรมัตถธรรมอันมีนิพพานเป็นที่สุด

๒.๔.๒ ขอบเขตของสังขารมัจฉานุปมัตถ์

สังขารมัจฉานุปมัตถ์ คือ ความจริงสูงสุดหรือจริงโดยปรมัตถ์ ในพระพุทธศาสนามีอยู่ ๔ ประเภท คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

๑. จิต ธรรมชาติที่รู้อารมณ์, สภาพที่นึกคิด, ความคิดใจ ตามหลักฝ่ายอภิธรรม จำแนกจิตเป็น ๘๘ หรือพิศดารเป็น ๑๒๑ ; แบ่งโดยชาติ เป็นอกุศลจิต ๑๒ กุศลจิต ๒๑ วิปากจิต ๓๖ และกิริยาจิต ๒๐ ; แบ่งโดยภูมิ เป็นกามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ และโลกุตตรจิต ๘

๒. เจตสิก คือ ธรรมที่ประกอบกับจิต, อาการหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นต้น มี ๕๒ อย่าง จัดเป็นอัญญสมานาเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕^{๓๕}

๓. รูป คือ สิ่งที่จะต้องสลายไปเพราะปัจจัยต่าง ๆ อันขัดแย้ง, สิ่งที่เป็นรูปร่างพร้อมทั้งลักษณะอาการของมัน, ส่วนร่างกาย จำแนกเป็น ๒๘ คือ มหาภูตรูป หรือ ธาตุ ๔ และอุปาทายรูป ๒๔^{๓๖}

๔. นิพพาน คือ การดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นโลกุตตรธรรมและเป็นจุดหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา นิพพานมี ๒ คือ สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสมีเปญจขันธ์เหลือ ๑ อนุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสไม่มีเปญจขันธ์เหลือ ๑^{๓๗}

^{๓๕} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๔๓-๔๕.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

ส่วนในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหบาลีท่านกล่าวไว้ว่า “ตตฺต วุตฺตาทิธมฺมตฺตาทา จตฺตาทา
ปรมตฺตโต จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมิตฺติ สพฺพทา”^{๓๘} แปลว่า “เนื้อความแห่งพระ
อภิธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระอภิธรรมนั้น โดยปรมัตถทุกอย่าง แล้ว มีอยู่ ๔
ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน”

๑. คุณลักษณะของจิต

ในอภิธรรมมัตถสังคหบาลีท่านกล่าวถึงลักษณะของจิตไว้ดังนี้ คือ “ธรรมชาติที่ชื่อว่า
จิต เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า รู้อารมณ์ ฯ จิตมีการรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะ ดังนี้ ฯ จริง
อยู่ แม้เมื่อมีนิสสัยปัจจัย และสมนันตรปัจจัย เป็นต้น จิตก็เกิดขึ้นไม่เว้นจากอารมณ์ เพราะ
ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวความที่จิตนั้นมีารู้อารมณ์เป็นลักษณะ”^{๓๙} จากการให้ความ
หมายและลักษณะของจิตในที่นี้จึงพอเข้าใจได้ว่าจิตนั้นเป็นนามธรรม คือไม่เป็นรูปร่าง มี
การรับและรู้อารมณ์ที่มากระทบเข้า ตลอดจนรู้ความเป็นไปต่าง ๆ ของอารมณ์ ได้แก่
สามารถกำหนดได้ในขณะที่อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ
ธรรมารมณ์ มากระทบหรือสัมผัสกับอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

ฉะนั้น จิตในที่นี้จึงเหมือนกับทวารหรือประตู เพราะจิตเป็นตัวสัมผัสกับอารมณ์ต่าง
คือ เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายถูกต้องโผฏฐัพพะ และใจรับ
รู้ธรรมารมณ์ เหล่านี้เป็นต้น เมื่อได้เกิดขึ้นแล้ว จิตจะเข้าไปรับรู้ทุกขณะที่สัมผัส ด้วยว่าจะ
สัมผัสอะไรก็ตาม ถ้าจิตไม่รับรู้อารมณ์นั้น ๆ ก็ไม่มีความหมายหรือเหมือนกับไม่ได้เกิดขึ้น
นั่นเอง จากการที่จิตเป็นตัวรับอารมณ์นี้เอง จิตจึงมีลักษณะพิเศษ ดังนี้

๑. กระทำให้วิจิตรต่าง ๆ สภาพัตถุต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เป็นประติษฐกรรมอันวิจิตร
ตระการตา มีภาพลวดลายต่าง ๆ เครื่องยนต์กลไกต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นศิลปวิทยาที่เกิดขึ้นด้วย
จิตของนายช่างทั้งสิ้น

๒. วิจิตรด้วยตนเอง จิตทำจิตเอง ให้เป็นต่าง ๆ เป็นกุศลบ้าง เพราะปราศจาก
ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นอกุศลบ้าง เพราะประกอบไปด้วยความโลภ ความโกรธ

^{๓๘} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตฺโต), อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๓๕, หน้า ๑๒๕.

^{๓๘} มหาหมกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๓๐, หน้า ๑.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑

ความหลง เป็นผลของกุศล ผลของอกุศล ที่เรียกว่าวิบากบ้าง เป็นจิตของพระอรหันต์ เรียกว่ากิริยาจิตบ้าง ยิ่งไปกว่านั้น ยังแบ่งบุคคลให้ต่างด้วยเพศ ต่างด้วยสัญญา และต่างด้วยคติ เป็นต้นอีกด้วย

๓. ตั้งสมกรรมและกิเลส กรรมคือการทำงานทั้งปวงอันเกิดขึ้นด้วยเจตนา และกิเลสทั้งปวงที่เป็นเครื่องเศร้าหมองเกิดตั้งสมไว้ที่จิตนี้เองหาได้ตั้งสมไว้ที่อื่นไม่ เรียกว่าสันดาน หรือสัญชาติญาณ

๔. รักษาไว้ซึ่งวิบากกรรมและกิเลสตั้งสมไว้ จิตนี้ย่อมรักษาผลของการกระทำและกิเลสซึ่งได้ตั้งสมอำนาจนันไว้มิให้สูญหายไป เกิดขึ้นกับจิตที่เป็นวิบากรับผลกระทบนั้น ๆ เมื่อมีโอกาส

๕. ตั้งสมสันดานตนเอง จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับลง เป็นปัจจัยให้จิตอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นติดต่อกันไปไม่ขาดสายเป็นสันตติสืบเนื่องกันไป ลงสู่ภวังค์แล้วเกิดขึ้นใหม่อีกเสมอ เป็นนิตย์

๖. มีการวิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ จิตนี้ย่อมรู้อารมณ์ต่าง ๆ จิตทางตา รู้รูปารมณ์คือสี จิตทางหู รู้สัทธารมณ์คือเสียง จิตทางจมูก รู้คันธารมณ์คือกลิ่น จิตทางลิ้น รู้รสารมณ์คือรส จิตทางกาย รู้โผฏฐัพพารมณ์คือเย็น ร้อน อ่อนแข็ง จิตทางมนอ รู้ธรรมารมณ์คือเรื่องราวต่าง ๆ มีปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ จิต เจตสิก นิพพาน บัญญัติ เป็นต้น^{๔๐}

จากการที่จิตมีลักษณะต่าง ๆ ดังที่กล่าวมา ก็เป็นที่เข้าใจได้ว่าจิตนั้นเป็นสิ่งที่ควบคุมได้ยาก และมีการเกิดและดับเร็ว ฉะนั้น การที่มนุษย์สามารถควบคุมจิตใจได้นับว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐและมหัศจรรย์มากทีเดียว คือ กิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางกาย หรือทางวาจา ล้วนเป็นผลผลิตมาจากจิตใจทั้งสิ้น หมายความว่า เมื่อจิตมีสภาพบริสุทธิ์ หอมจดแล้ว พฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งทางกาย และวากก็ย่อมดี และมีประโยชน์ด้วย

จิตในคัมภีร์อริขัมมัตตสังคหฎีกาท่านกล่าวไว้ว่า “ ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต เพราะทำให้วิจิตร หรือ เพราะภาวะแห่งตนเป็นธรรมชาติวิจิตรหรือเพราะอันกรรมและกิเลสตั้งสมไว้ อนึ่ง หรือเพราะรักษาไว้ซึ่งอัตตภาพอันวิจิตร หรือเพราะตั้งสมซึ่งสันดานของตนหรือ

^{๔๐} พระอาจารย์ประเดิม (โกมลโลกิขุ), อธิบายปรมัตถธรรม, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัท คณะช่าง จำกัด, ๒๔๕๕), หน้า ๑๒-๑๓.

เพราะมีอารมณ์อันวิจิตร”^{๔๑} นี้ ถือได้ว่า พฤติกรรมทุกอย่างของมนุษย์ล้วนมีจิตเป็นตัวตั้ง การทั้งสิ้น ดังนั้น จิตในทางพระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก และสภาพดั้งเดิมของมันก็มีความบริสุทธิ์ หอมจืด ส่วนที่มีสภาพเศร้าหมองไปก็ด้วยอำนาจของกิเลสที่จรมาท่านั้น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“ปฏสฺสรมิหิ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตณฺจ โข อากนฺตฺเกหิ อุปฺกฺกิลเสหิ อุปฺกฺกิลฐนฺติ ฯ ปฏสฺสรมิหิ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตณฺจ โข อากนฺตฺเกหิ อุปฺกฺกิลเสหิ วิปฺปมฺตฺตฺนติ”^{๔๒} ฯ

แปลว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่ว่าจิตนั้นแล เศร้าหมองด้วยอุปกิเลสที่จรมมา ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง และจิตนั้นแล พ้นวิเศษแล้วจากอุปกิเลสที่จรมมา ฯ”

ความเศร้าหมองหรือผุดผ่องของจิตนี้ จะเป็นไปได้ก็ด้วยอำนาจของกิเลส เช่น จิตเศร้าหมอง ด้วยอำนาจของราคะ โทสะ และโมหะ เป็นต้น เหล่านี้ก็แสดงให้เห็นถึงสภาพดั้งเดิมของจิตที่มีสภาพผุดผ่องแล้ว เพียงแต่จิตจะมีสภาพอย่างนั้นได้ ก็ต้องดูที่กิเลสที่จรมมา และด้วยความที่จิตใจเศร้าหมองนี้เอง พฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมาก็เศร้าหมองไปด้วย ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมอง เพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภาพนิทรสการนั้น เธอทั้งหลาย เห็นแล้วหรือ ?” ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลว่า “เห็นแล้ว พระเจ้าข้า พ. นิทรสการเมื่อนั้นแล ช่างเขียนคิด แล้วด้วยจิตนั้นแหละ จิตนั้นแหละ วิจิตรกว่าภาพนิทรสการเมื่อนั้น เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลาย พึงพิจารณาจิตของตนเนื่อง ๆ ว่า จิตนี้ เศร้าหมองด้วยราคะ โทสะ โมหะ ล้นกาลนาน สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมอง เพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์ เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอย่าไม่พิจารณาเห็นหมู่สัตว์อื่นแม้เพียงหมู่หนึ่ง ซึ่งวิจิตรเหมือนอย่างสัตว์

^{๔๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๓๐, หน้า ๒๒.

^{๔๒} อจ. เอก. ๒๐/๕๐-๕๕/๑๐.

ดิรัจฉานทั้งหลายนี้แล ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานแม้เหล่านี้แล คนคิด
ด้วยจิตนั้นแหละ จิตนั้นแหละวิจิตรกว่าสัตว์ดิรัจฉานแม้เหล่านั้น”^{๔๓}

ดังนั้น จิตจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากต่อการแสดงออกของมนุษย์ คือ มนุษย์จะมี
พฤติกรรมทางกายหรือวาจาที่ดีได้ก็ด้วยการมีจิตที่บริสุทธิ์หรือผ่องแผ้ว ในทางตรงกันข้าม
ถ้าจิตเศร้าหมองด้วยกิเลสคือราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น พฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกทาง
กายและวาจา ก็ย่อมไม่บริสุทธิ์และเศร้าหมองด้วย

ในคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะ ท่านจำแนกจิตเป็น ๘ นัย คือ

๑. ภูมิภพนัย คือ การจำแนกประเภทของจิตโดยภูมิ มี ๔ ภูมิ คือ กามภูมิ
๑ รูปภูมิ ๑ อรูปภูมิ ๑ โลกุตตภูมิ ๑
๒. ชาติภพนัย คือ การจำแนกประเภทของจิตโดยชาติมี ๔ ชาติ คือ
อกุศลชาติ ๑ กุศลชาติ ๑ วิบากชาติ ๑ กิริยาชาติ ๑
๓. โสภณภพนัย คือ การจำแนกประเภทของจิตโดยจิตที่ดียาม ที่เรียกว่า
“โสภณจิต” ประเภทหนึ่ง และจิตที่ไม่ดียามที่เรียกว่า “อโสภณจิต” ประเภทหนึ่ง
๔. โลกภพนัย คือ การจำแนกประเภทของจิตตามจิตที่เป็นอยู่ในโลกทั้ง ๓
คือ กามโลก ๑ รูปโลก ๑ อรูปโลก ๑ เรียกว่า “โลกียจิต” ประเภทหนึ่ง และจิตที่พ้น
แล้วจากความเป็นไปในโลกทั้ง ๓ เรียกว่า “โลกุตตรจิต” ประเภทหนึ่ง
๕. เหตุภพนัย คือ การจำแนกประเภทของจิตตามจิตที่ประกอบด้วยเหตุที่
เรียกว่า “สเหตุกจิต” ประเภทหนึ่ง และจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ เรียกว่า “อเหตุกจิต”
ประเภทหนึ่ง
๖. ฌานภพนัย คือ การจำแนกประเภทของจิตตามจิตที่สามารถกระทำฌานที่
เรียกว่า “ฌานจิต” ประเภทหนึ่ง และจิตที่ไม่สามารถกระทำฌานที่เรียกว่า “อฌานจิต”
ประเภทหนึ่ง
๗. เวทนาภพนัย คือ การจำแนกประเภทของจิตโดยการเสวยอารมณ์ ได้แก่
จิตที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสสเวทนา โทมนัสสเวทนา และอุเบกขา
เวทนา
๘. สัมปโยคภพนัย คือ การจำแนกประเภทของจิตที่สัมปยุตและวิปยุต
๙. สังขารภพนัย คือ การจำแนกประเภทของจิตโดยสภาพของจิตที่มีกำลัง

^{๔๓} ส. ข. ๑๗/๒๕๕/๑๕๕.

แก่กล้า เรียกว่า “อสังขาริก” และสภาพของจิตที่มีกำลังอ่อนกว่าเรียกว่า “สสังขาริก”^{๔๔}

จากการแบ่งประเภทของจิต ๕ นัยข้างต้นนี้ ก็เป็นที่ทราบชัดว่าจิตนี้มีการเกิดและดับเป็นสภาพปกติ คือ จิตจะเกิดดับสืบเนื่องกันไป ๑๗ ขณะ จิตแต่ละขณะมีหน้าที่เฉพาะของตน จิตดวงหนึ่งจะเกิดดับอยู่ ๑๗ ขณะ เช่น เมื่อจิตรับอารมณ์ทางตา คือ รูปารมณ์ แล้วก็ดับไปแล้ว จิตดวงเก่านั้นจะเป็นปัจจัยให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้นและรับรู้อารมณ์ทางหู เป็นต้นต่อไปเรื่อย ๆ

สรุปว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับจิตไว้ว่า เป็นธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ เป็นประธานในธรรมทั้งปวง เป็นสภาวะมีนามรูปเป็นแดนเกิด และมีการเกิดขึ้นสืบเนื่องกันตลอดเวลา จากคำนิยามนี้ จึงเห็นได้ว่าจิตตกอยู่ภายใต้กฎแห่งสามัญญลักษณะหรือไตรลักษณ์ (ลักษณะ ๓ อย่าง) คือ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นของหาตัวตนมิได้ มีการเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น ดำรงอยู่เป็นท่ามกลาง และมีความแตกสลายไปเป็นที่สุด ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงได้สอนให้มองเห็นความเป็นจริงของจิต เพราะเมื่อมองเห็นจิตตามสภาพความเป็นจริงแล้วก็จะสามารถพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ ด้วยเหตุว่าสรรพสิ่งมีจิตเป็นแดนเกิด ซึ่งเมื่อดับการเกิดดับของจิตได้ก็ถือว่าตัดเหตุและปัจจัยของการมีทุกข์แล้ว

๒. คุณลักษณะของเจตสิก

สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นและมีการเป็นไปตามเหตุปัจจัย ประกอบกับจิต ทำหน้าที่ปรุงแต่งจิต และเจตสิกเป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด ดังจะนิตถะว่า “เจตสิ ภวังค = เจตสิกัง (วา) เจตสิกนิยตัง = เจตสิกัง” แปลว่า ธรรมชาติที่เกิดกับจิตหรือธรรมชาติที่ประกอบกับจิตเป็นนิตย์ ชื่อว่า “เจตสิก”

เจตสิกมีลักษณะดังนี้ คือ

๑. มีการอาศัยจิตเกิดเป็นลักษณะ
๒. มีการเกิดร่วมกับจิตเป็นกิจ
๓. มีการรับอารมณ์อันเดียวกับจิตเป็นผล
๔. มีการเกิดขึ้นแห่งจิตเป็นเหตุไถ่^{๔๕}

^{๔๔} บุญมี เมธากร และวรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๑-๕, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๓๐-๓๑.

ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหบาลีกถาลักษณะของเจตสิกไว้ว่า

“เอกุปปาทานิโรธา จ เอกาลมฺพนวตฺตุกา

เจโตยฺยตฺตา ทวิปฺปญฺญาส ธมฺมา เจตสิกามตา”^{๔๖}

แปลว่า “ธรรม ๕๒ ประการ ที่ประกอบกับจิต มีเกิดและดับร่วมเป็นอัน

เดียวกัน มีอารมณ์และวัตถุอย่างเดียวกัน บัณฑิตลงมติว่าเจตสิก”

จิตและเจตสิกล้วนเป็นนามธรรมด้วยกันทั้งคู่ จึงทำให้จิตและเจตสิกประกอบกันเข้าได้สนิท คือ จิตทำหน้าที่ในการรู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกทำหน้าที่ปรุงแต่งจิตและประกอบกับจิต ฉะนั้น การที่เจตสิกที่ประกอบกับจิตเพื่อจะได้มีธรรมชาติที่สมบูรณ์ก็ด้วยลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. เอกุปปาท คือ เกิดพร้อมกับจิต หมายความว่า ทั้งจิตและเจตสิกนี้เกิดขึ้นพร้อมกันเสมอ คือ มีเจตสิกที่ไหนก็ต้องมีจิตที่นั่นหรือมีจิตที่ไหนก็ต้องมีเจตสิกที่นั่น

๒. เอกนิโรธ คือ ดับพร้อมกับจิต หมายความว่า ทั้งเจตสิกและจิตนี้ดับพร้อมกันตลอด คือ เมื่อจิตดับ เจตสิกก็ดับไปด้วย

๓. เอกาลัมพน คือ มีอารมณ์เป็นอันเดียวกันกับจิต หมายความว่า เมื่อจิตรับรู้อารมณ์ใด เจตสิกก็ต้องเข้าไปรับรู้อารมณ์นั้นด้วย เช่น เมื่อจิตถูกอารมณ์โกรธครอบงำ เจตสิกก็ต้องมีอารมณ์โกรธด้วย

๔. เอกวัตถุ คือ อาศัยวัตถุอย่างเดียวกันกับจิต หมายความว่า ทั้งจิตและเจตสิกต่างมีที่เกิดเป็นอย่างเดียวกัน เช่น จิตอาศัยตาเกิด เจตสิกก็จะอาศัยตาเกิดเหมือนกัน เป็นต้น

สำหรับจิตและเจตสิกนั้นต่างก็เป็นนามธรรมด้วยกัน จะต่างกันก็ตรงที่จิตเป็นตัวธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกเป็นธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้รู้อารมณ์และเป็นอาการต่าง ๆ ที่จิตแสดงออก ฉะนั้น เมื่อกถาโดยปรมาตมแล้วเจตสิกสามารถจัดเป็นได้ ๓ ชั้น คือ

๑. เวทนาชั้น ได้แก่ เวทนาเจตสิก หมายถึง เจตสิกส่วนที่ทำหน้าที่เสวยอารมณ์

๒. สัญญาชั้น ได้แก่ สัญญาเจตสิก หมายถึง เจตสิกส่วนที่ทำหน้าที่จำอารมณ์ให้ได้

๓. สังขารชั้น ได้แก่ เจตสิก ๕๐ ดวง ซึ่งทำหน้าที่ปรุงแต่งอารมณ์

^{๔๕} ศักดิ์สิทธิ์ โรจน์แสงรัตน์, พระอภิธรรมสารัตถสังคหะ เล่ม ๑ (ฉบับปรมาณูเพื่อสันติ), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๖๒-๖๓.

^{๔๖} มหาจุฬาราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, อ่างแล้งเชิงอรุณที่ ๓๐, หน้า ๗๖.

สรุปว่า เจตสิกในปรมัตถธรรม ๔ ประการนี้เป็นสภาวะธรรมที่เป็นนามธรรมคือเป็นสภาวะที่มีความเป็นไปตามเหตุและปัจจัย พร้อมทั้งมีความเป็นสังขตธรรม คือ มีความเป็นสภาพปรุงแต่งจิต ทำให้จิตมีอาการต่าง ๆ ตามที่เจตสิกไหน ๆ เข้าปรุงแต่งเข้า เจตสิกมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับจิต จิตเกิดเจตสิกก็เกิดตาม จิตดับเจตสิกก็ดับตาม และเจตสิกทั้งหมดมี ๕๒ ดวง แต่ละดวงก็ทำหน้าที่ไปต่าง ๆ ตามแบบเฉพาะของตน

๓. คุณลักษณะของรูป

ปรมัตถธรรมประการที่ ๓ คือ รูป ๆ คือ ปรมัตถธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ เป็นสังขารธรรมหรือสังขตธรรม หมายความว่า เป็นสภาพธรรมที่เป็นไปตามเหตุและปัจจัย มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ไม่คงทนถาวรหรือไม่เป็นอมตะ รูปมักถูกปัจจัยมีเย็นและร้อนเป็นต้นเบียดเบียน สมุฏฐานที่ทำให้รูปเกิดมี ๔ คือ กรรม๑ จิต๑ อุตุ๑ อาหาร๑ โดยรูปที่อาศัยกรรมเป็นแดนเกิด เรียกว่ากัมมรูป รูปที่อาศัยจิตเป็นแดนเกิด เรียกว่าจิตตขรูป รูปที่อาศัยอุตุเป็นแดนเกิด เรียกว่าอุตฺตขรูป และรูปที่อาศัยอาหารเป็นแดนเกิด เรียกว่าอาหารขรูป จิตและเจตสิกต้องอาศัยรูปนี้เป็นเครื่องดำเนินไป รูปมีสภาพเป็นอphyakกฤตหรือเป็นกลาง ๆ คือ ไม่ใช่บุญและบาป

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงลักษณะของรูปไว้ ดังนี้ คือ

“รูปทั้งหมด ไม่ใช่เหตุ ไม่มีเหตุ วิปยุตจากเหตุ เป็นไปกับด้วยปัจจัยเป็นสังขตธรรม เป็นรูปธรรม เป็นโลกิยะธรรม เป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นอารมณ์ของสัญโญชน์ เป็นอารมณ์ของคันถะ เป็นอารมณ์ของโสมะ เป็นอารมณ์ของโยคะ เป็นอารมณ์ของนิรวณ เป็นอารมณ์ของปราคาส เป็นอารมณ์ของอุปาทาน เป็นอารมณ์ของสังกิเลส เป็นอphyakกฤตธรรม ไม่มีอารมณ์ ไม่ใช่เจตสิก วิปยุตจากจิต ไม่ใช่วิบาก และไม่ใช่ธรรมเป็นเหตุแห่งวิบาก... เป็นกามาวจรธรรม ไม่ใช่รูปาวจรธรรม ไม่ใช่รูปาวจรธรรม เป็นปริยาป็นนธรรม ไม่ใช่ปริยาป็นนธรรม ไม่ใช่รูปาวจรธรรม เป็นปริยาป็นนธรรม ไม่ใช่ปริยาป็นนธรรม เป็นอนิยตธรรม เป็นอนิยานิยตธรรม เป็นปัจจุบันนธรรม อันวิญญาน ๖ พึงรู้ ไม่เที่ยง อันชราครอบงำแล้ว”^{๔๗}

^{๔๗} อภ. ตี. ๓๔/๕๐๓/๒๐๓-๒๐๔.

แม้ในอภิมัคตสังคหาภิธานก็กล่าวถึงรูปไว้ว่า

“ธรรมชาติที่ชื่อว่ารูป เพราะอรรถว่าแปรผัน อธิบายว่า ย่อมถึงความวิการ ด้วยวิโรจิจมีเย็นและร้อนเป็นต้น หรืออันวิโรจิจมีเย็นและร้อนเป็นต้นให้ถึงความวิการ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าย่อมแปรผันเพราะเย็นบ้าง ย่อมแปรผันเพราะร้อนบ้าง ดังนี้”^{๔๘}

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตฺโต) ท่านได้กล่าวถึงลักษณะของรูปไว้ดังนี้ คือ

๑. รูป คือ สิ่งที่จะต้องสลายไปเพราะเหตุปัจจัยต่าง ๆ อันขัดแย้ง สิ่งที่เป็นรูปร่างพร้อมทั้งลักษณะอาการของมัน, ส่วนร่างกาย จำแนกเป็น ๒๘ คือ มหาภูตหรือธาตุ ๔ และอุปาทายรูป ๒๔

๒. รูป คือ อารมณ์ที่รู้ได้ด้วยจักขุ, สิ่งที่ปรากฏแก่ตา คือรูปซึ่งเป็นข้อที่ ๑ ในอารมณ์ ๖ หรือในอายตนะภายนอก ๖^{๔๙}

ดังนั้น รูปก็คือสังขารธรรมหรือสังขตธรรมที่จะพึงถูกเบียดเบียนเพราะปัจจัยเป็นข้าศึกมีเย็นและร้อน เป็นต้น การผันแปรไม่คงทนถาวรและดับไปเป็นลักษณะของรูป รูปเป็นอัพยาตธรรมหรือเป็นกลาง ๆ ไม่เป็นบุญและบาป ไม่รับรู้อารมณ์ เป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิก

สรุปว่า รูปทุกประเภทล้วนตกอยู่กับสภาวะที่มันควรจะเป็นคือตกอยู่ในสภาวะธรรมดาหรือธรรมชาติ ได้แก่ เมื่อรูปมีการเกิดขึ้น ก็ย่อมมีการตั้งอยู่และแตกดับไปเป็นที่สุด เหมือนกับคำกล่าวที่ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา...^{๕๐} ฉะนั้น สังขารธรรมที่ถูกเรียกว่ารูป นี้ก็ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่คงทนถาวร มีการแตกมลายไป ด้วยว่าชีวิตถือกำเนิดขึ้นมาจากเหตุ ซึ่งเมื่อเหตุแตกมลาย ชีวิตก็เป็นอันต้องแตกมลายไปเหมือนกัน

^{๔๘} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๓๐, หน้า ๒๓-๒๔.

^{๔๙} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตฺโต), อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๓๕, หน้า ๔๓.

^{๕๐} วิ. มหา. ๔/๑๖/๒๑.

๔. คุณลักษณะของนิพพาน

ปรมัตถธรรมประการที่ ๔ คือ นิพพาน นิพพานมีความเป็นสภาวะธรรมที่แตกต่างจากจิต เจตสิก และรูปมาก เพราะจิต เจตสิก และรูป เป็นสภาวะธรรมที่มีการประกอบหรือปรุงแต่ง คือ เกิดขึ้นโดยถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น และยังเป็นสังขตธรรม เมื่อต้นเหตุปัจจัยเป็นเช่นไร จิต เจตสิก และรูปก็ต้องเป็นไปตามอำนาจของเหตุปัจจัยนั้น แต่นิพพานหาเป็นเช่นนั้นไม่ คือ นิพพานเป็นธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย เป็นสภาพที่ปราศจากทุกข์ เป็นสภาพที่สงบด้วยเหตุ การดับกิเลสตัณหาเหมือนกับครั้งที่พระพุทธองค์ทรงอธิบายไว้ว่า นิพพานคือสภาวะที่สิ้นราคะ โทสะ โมหะ^{๕๑} ฉะนั้น การให้ความหมายแก่นิพพานจึงนับว่าเป็นการยาก เพราะสามารถนิยามไปได้ต่าง ๆ เช่น นิยามว่าดับ ก็คือการดับเสียซึ่งกิเลสและกองทุกข์หรือนิยามว่าสงบก็เพราะสงบจากกิเลสตัณหา เป็นต้น

ในนิพพานสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงนิพพานไว้ว่า

“ฐานะที่บุคคลเห็นได้ยากชื่อนิพพาน ไม่มีตัณหา นิพพานนั้นเป็นธรรมจริงแท้ ไม่เห็นได้โดยง่ายเลย ตัณหาอันบุคคลแทงตลอดแล้ว กิเลสเครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้รู้ ผู้เห็นอยู่”^{๕๒}

ส่วนในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหบาลี ท่านกล่าวถึงนิพพานไว้ว่า

“ธรรมชาติที่ชื่อนิพพาน เพราะอรรถว่าออกจากตัณหาที่ท่านเรียกว่า “วาน” เพราะร้อยรัดคือ เย็บไว้ซึ่งภavn้อยและภavnใหญ่หรือเพราะอรรถว่าเป็นเครื่องดับไฟ มีไฟคือราคะ เป็นต้น”^{๕๓}

^{๕๑} วิชาญ วิศนุเวทย์, อนัตตาในพุทธปรัชญา, (วารสารพุทธศาสนศึกษา ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๔๒), หน้า ๕๓.

^{๕๒} บุ. พุ. ๒๕//๑๕๕/๑๗๖.

^{๕๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, อังคฉะเชิงอรตที่ ๓๐, หน้า ๒๔-๒๕.

ในหนังสือปัญหาพระยามิลินท์ ได้ปรากฏถึงการกล่าวถึงนิพพานของพระนาคเสนว่า

“นิพพานไม่มีตัวตน ไม่มีเหตุปัจจัย อย่างเดียวกับผู้ที่ถูกถามว่าปลาในทะเลมีเท่าใด แล้วตอบไม่ได้ ฉะนั้น... นิพพานเปรียบเหมือนดอกบัว คือ ธรรมดาดอกบัวน้ำไม่ติดอยู่ได้ ฉะนั้น พระนิพพานก็ไม่มีกิเลสติดอยู่ ฉะนั้นแล พระนิพพานเปรียบเหมือนน้ำ อธิบายว่าน้ำเป็นของเย็น ดับเสียซึ่งความร้อน กระวนกระวาย ฉะนั้น พระนิพพานก็เป็นของเย็น ดับความกระวนกระวายที่เกิดจากกิเลสเสียได้ ฉะนั้น หนึ่ง น้ำเป็นของบำบัดความระหายเสียได้ พระนิพพานก็ดับความคั่นรันทะเยอทะยานเสียได้... พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณแห่งทะเล อธิบายว่า คุณแห่งทะเลมี ๔ คือ ๑. เป็นที่ที่ไม่มีซากศพ พระนิพพานก็เป็นที่ที่ไม่มีซากศพคือกิเลส ๒. ทะเลเป็นที่กว้างขวาง ไม่มีฝั่ง เป็นที่กำหนด ไม่เต็มด้วยน้ำที่ไหลมา ฉะนั้น พระนิพพานก็เป็นที่กว้างขวาง ไม่มีฝั่ง ไม่เต็มไปด้วยหมู่สัตว์ ฉะนั้นเหมือนกัน ๓. ทะเลเป็นที่อยู่ของฝูงภูต พระนิพพานก็เป็นที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหมือนกัน ๔. ทะเลเป็นที่เบิกบานด้วยระลอกคลื่น ฉะนั้น พระนิพพานก็เบิกบานด้วยวิชชาแลวิมุตติ ฉะนั้นเหมือนกัน... พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณของยอดกุเภา อธิบายว่า ยอดกุเภาล้อมมีคุณ ๕ อย่าง คือ ๑. เป็นที่สูง ๒. เป็นที่ไม่หวนไหว ๓. เป็นที่ยากที่จะขึ้นได้ ๔. พืชพรรณงอกขึ้นไม่ได้ ๕. พ้นจากความยินดีในร้ายทุกอย่าง พระนิพพานก็มีคุณเช่นเดียวกับยอดกุเภา^{๕๔}

กล่าวโดยลักษณะแล้ว นิพพานมีเพียงลักษณะเดียว คือ สันติลักษณะ ลักษณะแห่งความสงบ หมายถึง สงบจากกิเลสอาสวะทั้งปวง นิพพานมีรสเพียงอย่างเดียว คือ ไม่ตาย (อัจจุติ รส) นิพพานมีผลปรากฏอย่างเดียว คือ ไม่มีนิमित (อนิมิตตปัจจุปัญฐานัง) ฉะนั้น นิพพานจึงมีลักษณะดังนี้ คือ

๑. นิพพานธาตุไม่ใช่สิ่งใดในโลกนี้และโลกหน้า คือ ไม่ใช่ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ไม่ใช่อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) ไม่ใช่เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ไม่ใช่वाโยธาตุ (ธาตุลม) ไม่ใช่อากาศ

^{๕๔} กรมศิลปากร, ปัญหาพระยามิลินท์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖), หน้า ๒๕๐-๒๕๔.

ธาตุ ไม่ใช่วิญญาณธาตุ ไม่ใช่มนธาตุ ไม่ใช่มนวิญญาณธาตุ ไม่ใช่อาภาสญาณายตนะ (ความว่าง) ไม่ใช่วิญญาณัญญายตนะ (ความรู้) ไม่ใช่อาภิญญัญญายตนะ (ความไม่มีอะไร) ไม่ใช่เนวสัญญานาสัญญายตนะ (สัญญาที่สงบและประณีต) ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกอื่น ไม่ใช่ดวงจันทร์ ไม่ใช่ดวงอาทิตย์ ไม่มีการมา ไม่มีการไป ไม่มีการจุติ ไม่มีการคิดหาที่ตั้งอาศัยไม่ได้

๒. นิพพานเป็นปรมาัตถธรรมที่มีอยู่จริง คือ นิพพานเป็นวิสังขาร คือ ปราศจากสังขาร นิพพานเป็นอสังขตธรรม คือ ธรรมอันปัจจัยอะไรปรุงแต่งไม่ได้ อสังขตลักษณะ ๓ ประการ คือ ไม่เกิด ๑ ไม่เปลี่ยนแปลงแปรผันเป็นอย่างอื่น ๑ ไม่แตกสลายดับไป ๑ นิพพานเป็นธรรมธาตุมีอยู่ เป็นอายตนะและอารมณ์ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ธรรมชาตินั้นเป็นที่สิ้นสุด เป็นที่ดับทุกข์

๓. นิพพานเป็นธรรมอันลึกซึ้ง คือ เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก

๔. นิพพานธาตุเป็นธาตุอันสงบระงับอย่างยิ่ง คือ เพราะปราศจากความทุกข์ที่เกิดจากตัณหาและราคะ

๕. นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง คือ สุขที่เกิดจากความสิ้นทุกข์ ไม่ใช่สุขเป็นแบบโลกียะทั่ว ๆ ไป เมื่อว่าโดยผลแล้ว นิพพานคือความสิ้นทุกข์โดยประการทั้งปวง มีผลอย่างเดียวคือสันติสุขหรือบรมสุข

๖. นิพพานเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด คือ ประเสริฐกว่าสังขตธรรมและอสังขตธรรมทั้งหลาย

๗. นิพพานเป็นปรมาัตถธรรมที่ปราศจากตัณหาและอุปาทาน คือ เป็นธรรมชาติอันตัณหาอุปาทานและทิฏฐิเข้ายึดถือไม่ได้ เพราะกำจัดอวิชชาเสียได้

๘. นิพพานมีลักษณะเป็นอนัตตา คือ เพราะไม่มีตัวตนในการรับรู้ เพราะถ้านิพพานยังมีตัวตน ก็ยังไม่ชื่อว่า หลุดพ้นเพราะยังติดอยู่ที่ตัวตน เหมือนอย่างว่าไฟดับ ต้องไม่มีตัวตนของไฟ ถ้ายังมีตัวตนของไฟอยู่ เราก็เห็นได้ และไม่เรียกว่าไฟดับ นิพพานจึงมีลักษณะเป็นอนัตตา เพราะไม่มีตัวตนในการรับรู้

๙. นิพพานเป็นปรมาัตถธรรมที่พ้นจากรูปและอรูปรูป จากสุขและทุกข์ที่มีอยู่ในโลก

๑๐. นิพพานคือธรรมที่พ้นไปจากเหตุและผล คือ อริยสัจเป็นธรรมที่ประกอบไปด้วยเหตุและผล ส่วนพระนิพพานคือธรรมที่พ้นไปจากเหตุและผล เปรียบเทียบเช่น การเดิน

ทางไปยังสถานที่แห่งหนึ่ง การเดินทางคือเหตุ การถึงคือผล แต่สถานที่ถึงนั้นไม่ใช่เหตุไม่ใช่ผล^{๕๕}

เมื่อกล่าวโดยสรุป นิพพานก็คือสิ่งที่เป็นจริงสูงสุด ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย ไม่ใช่สิ่ง ๆ ใดที่ปรากฏอยู่ในจักรวาล ไม่ใช่สสารหรือพลังงาน ไม่มีการเกิด ไม่มีการตาย เป็นสภาวะที่สงบสุข เกิดจากการที่สามารถดับกิเลสและตัณหาได้ และนิพพานก็มี ๔ ลักษณะ คือ ๑. อัจจุตัง คือไม่มีการตายเป็นสภาพ ๒. อจินตัง คือ ปราศจากกิเลสทั้งปวง ๓. อสังขตัง คือ ไม่สามารถปรุงแต่งขึ้นได้ ๔. อนุตตริง คือ เป็นสภาวะที่ประเสริฐสุด

นิพพานซึ่งเป็นสภาวะไม่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัยตามแนวทางของพุทธปรัชญาเถรวาทมี ๑ ประเภท, ๒ ประเภท และ ๓ ประเภท คือ

๑. นิพพาน ๑ ประเภท

การจัดนิพพานโดยสภาวะมีอย่างเดียวคือสันติลักษณะ ได้แก่ ลักษณะแห่งความสงบจากกิเลสอาสวะทั้งปวง

๒. นิพพาน ๒ ประเภท

การจัดนิพพานโดยปริยาย จำแนกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลือ

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ

สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง การเข้าถึงพระนิพพานของพระอรหันต์ในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ คือ ท่านสามารถดับกิเลสและอาสวะทั้งปวงได้ในขณะที่ยังมีลมหายใจอยู่และยังต้องเสวยสุขและทุกข์อยู่ แต่สิ่งเหล่านี้ก็ไม่ทำให้ท่านหวั่นไหวได้ และในชาตสูตร พระพุทธองค์ก็ตรัสถึงสอุปาทิเสสนิพพานไว้ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สอุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตคิณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุลแล้ว มีประโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้น ย่อมเสวยอารมณ์ทั้งพึงใจและไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่าใดเป็นธรรมชาติไม่บอบสลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอยังตั้งอยู่นั้น เทียว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ

^{๕๕} พระมหากานต์ชัย จิรกนฺโต (แสงแก้ว), อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๔, หน้า ๑๑๕-๑๒๔.

ความสิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น นี้เราเรียกว่า อนุปาติเสสนิพพาน
ธาตุ”^{๕๖}

พระดำรัสข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ หมายถึง ผู้เข้าถึง
สภาวะแห่งพระอรหันต์ก็คือผู้เข้าถึงนิพพาน แต่เข้าถึงนิพพานนั้นไม่ใช่เบญจขันธ์เข้าถึง สิ่ง
ที่เข้าถึงก็คือสภาวะแห่งจิตใจของท่าน และในขณะที่จิตใจของท่านเข้าถึงนิพพาน ร่างกาย
หรือเบญจขันธ์ของท่านก็ยังคงเสวยอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์อยู่

อนุปาติเสสนิพพาน หมายถึง การดับกิเลสมีต้นหาเป็นต้นของพระอรหันต์ และใน
ขณะที่กิเลสของท่านหมดไป อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ ของท่านก็ดับไปด้วย คือ คำว่า “อนุปาติ
เสสนิพพาน” นี้ แปลว่า เราดับรอบ ได้แก่ การดับทั้งกิเลสและชีวิตนั้น ๆ ด้วย ในธาตุ
สูตรพระพุทธเจ้าก็ตรัสถึงอนุปาติเสสนิพพานไว้ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก้อนอนุปาติเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ภิกษุในธรรม
วินัยนี้เป็นพระอรหันต์พิจารณาอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว
ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุลแล้ว มีสังโยชน์ในภพ
สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบเวทนาทั้งปวงในอภัพนี้แหละ
ของภิกษุนั้น เป็นธรรมชาติอันกิเลสทั้งหลายมีต้นหาเป็นต้น ให้เปลิดเปล็น
มิได้แล้ว จัก(ดับ)เย็น ดูกรภิกษุทั้งหลายนี้เราเรียกว่า อนุปาติเสสนิพพาน
ธาตุ”^{๕๗}

จากพระดำรัสข้างต้น แสดงให้เห็นว่าอนุปาติเสสนิพพานนั้นเป็นการดับกิเลสคือ
สังโยชน์ ๑๐ ประการและการดับชีวิตหรือขันธ์ ๕ ของท่านด้วย

๓. นิพพาน ๓ ประเภท

การจัดนิพพานเป็น ๓ ประเภทก็ด้วยการกล่าวตามอาการที่เข้าถึงนิพพานหรือการเห็น
ไตรลักษณ์ มี ๓ ประเภท คือ

๑. อนิมิตตนิพพาน คือ นิพพานที่เกิดขึ้นแก่ผู้เพ่งความไม่เที่ยง (อนิจจัง) จน
สามารถบรรลुถึงมรรคผลได้ อนิมิตตนิพพานบางที่เรียกว่า อนิมิตตวิโมกข์ เพราะ

^{๕๖} บพ. พ. ๒๕/๒๒๒/๒๓๑.

^{๕๗} บพ. พ. ๒๕/๒๒๒/๒๓๑.

พ้นจากการถึงนิमितในนามรูป คือ อนิมิตตวิโมกข์เกิดขึ้นจากการเพ่งนามรูป จนเกิดเห็นความไม่เที่ยงในนามรูปของผู้เจริญวิปัสสนา

๒. อัปป์นิหิตนิพพาน คือ นิพพานที่เกิดขึ้นแก่ผู้เห็นความเป็นทุกข์ เปลี่ยนแปรในสังขาร แล้วก็เพ่งเห็นความตั้งอยู่ไม่ได้ (ปณฺธิ) และความทุกข์อีก จนสามารถบรรลุมรรคผลมีนิพพานเป็นอารมณ์ อัปป์นิหิตนิพพานบางที่เรียกว่า “อัปป์นิหิตวิโมกข์” เพราะพ้นจากอำนาจของราคะ โทสะ และโมหะ

๓. สุธญฺตนิพพาน คือ นิพพานที่เกิดขึ้นแก่ผู้เพ่งความไม่มีตัวตนในนามรูปได้แก่ เพ่งเห็นความว่างเปล่าไม่สามารถบังคับได้ สุธญฺตนิพพานบางที่เรียกว่า สุธญฺตวิโมกข์ เพราะพ้นด้วยการทำลายกิเลสจนสูญสิ้นไปจากจิต คือ เพ่งเห็นอนัตตาจนเกิดมีนิพพานเป็นอารมณ์

สรุปว่า นิพพานทั้ง ๑ ประเภท ๒ ประเภท และ ๓ ประเภทล้วนหมายถึงการดับกิเลส ตัณหาหรือพ้นจากสังโยชน์ ๑๐ ประการ เป็นต้น ซึ่งบางที่อาจจะมีการเรียกที่แตกต่างกันบ้าง นั้น ก็เป็นไปด้วยอาการที่บรรลุมรรคผลนั่นเอง

๒.๕ จุดมุ่งหมายของสังฆธรรม

เป็นที่ประจักษ์แล้วว่า ความรู้ที่มีอยู่ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้น เป็นความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงความจริง คือ เป็นสิ่งที่ผู้รู้สามารถปฏิบัติตามแล้วเกิดเห็นความเป็นจริงที่แฝงอยู่ โดยความจริงที่เห็นประจักษ์นั้น อาจเป็นความจริงที่เป็นเพียงขั้นสมมติบัญญัติของโลก หรืออาจเป็นความจริงขั้นปรมาตฺถที่พ้นโลกก็ได้ ฉะนั้น การที่พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงความจริงขั้นสมมติและขั้นปรมาตฺถนั้น สามารถแยกประเด็นแห่งจุดมุ่งหมายได้ดังนี้ คือ

๒.๕.๑ จุดมุ่งหมายของสังฆธรรมขั้นสมมติ

สังฆธรรมขั้นสมมตินั้นเป็นความจริงแบบโลก ๆ หรือความจริงที่เป็นอยู่ตามปกติและเป็นเครื่องให้เข้าใจกันโดยง่าย ความจริงในระดับสมมตินี้มีเพื่อลดปัญหาดังต่อไปนี้

๑. เพื่อให้เป็นคนมองโลกในแง่ดี คือ การที่มนุษย์มองเห็นความจริงที่ปรากฏในโลก แล้วเกิดความเข้าใจตามความจริงและตามที่มันควรจะเป็น ก็สามารถทำให้มนุษย์มองโลกที่เขาอยู่ให้น่าอยู่ยิ่งขึ้น ไม่มองโลกในแง่ร้าย

๒. เพื่อให้ไม่เอาเปรียบคนอื่น คือ เมื่อมองเห็นคนอื่นหรือสิ่งอื่นที่ไม่ใช่เราก็จะทำให้เป็นคนไม่พยายามเอาเปรียบคนอื่น นั่นก็เป็นเพราะเรามองเห็นความเป็นจริงระดับสมมติที่มีปรากฏให้เห็นอยู่ในโลกที่เขาประสบอยู่

๓. ทำให้เกิดความสามัคคีขึ้นในสังคม คือ เมื่อคนทุกคนมองเห็นความเป็นจริงเพียงสมมติที่ถูกบัญญัติขึ้นในสังคมแล้วก็ไม่คิดทำลาย ไม่เห็นแก่ตัว ด้วยการทำตามกฎเกณฑ์ที่สังคมบัญญัติขึ้น ทำตัวให้เป็นประโยชน์

๔. ส่งเสริมความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม และทำให้สังคมและประชาชนไม่ทำลายเบียดเบียนกันและกัน ก่อให้เกิดสันติสุขขึ้น

๕. เพื่อพัฒนาไปสู่ความจริงระดับปรมาตม์ คือ เมื่อคนทุกคนได้มองเห็นความเป็นจริง ขั้นสมมติที่โลกบัญญัติขึ้นแล้วก็จะเชื่อว่าเป็นบันไดพัฒนาไปสู่ความเป็นจริงที่เป็นจริงมากยิ่งขึ้นคือพัฒนาไปสู่ความเป็นจริงขั้นสากล เป็นความเป็นจริงที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เป็นจริงอยู่ทุกเมื่อ

สรุปว่า จุดมุ่งหมายของสังขมขั้นสมมตินี้เป็นสิ่งที่ทุกคนต้องรู้และเข้าใจ คือ เป็นความจริงที่ถูกบัญญัติขึ้นเพื่อแก้ปัญหาทางโลก และเป็นความจริงเพื่อพัฒนาไปสู่ความจริงที่ยิ่งกว่า (ปรมาตม์สัจจะ)

๒.๕.๒ จุดมุ่งหมายของสังขมขั้นปรมาตม์

ความจริงระดับปรมาตม์นี้เป็นความจริงที่พัฒนามาจากการเข้าใจความจริงระดับสมมติ คือ เมื่อทุกคนเข้าใจแจ่มแจ้งแล้ว ก็สามารถสำเร็จประโยชน์อย่างสูงสุดในพุทธศาสนาได้ โดยความจริงระดับปรมาตม์นี้มีเป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายเพื่อ

๑. ทำให้ละความเห็นแก่ตัว (ตัณหา)

เมื่อมนุษย์พิจารณาเห็นว่าตัวตนที่แท้จริงของเราไม่มีอะไรเป็นแก่นสาร มนุษย์จะเริ่มคิดถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองอย่างแท้จริง นั่นคือคุณงามความดี เพราะพิจารณาเห็นอนัตตาแห่งสังขาร (ความจริงปรมาตม์) นั่นเอง ทำให้มนุษย์ลดความเห็นแก่ตัวลงไป

๒. ทำให้มองโลกด้วยความเข้าใจอย่างถูกต้อง

ความคิดของบุคคลนั้นจะกว้างไกล มีเหตุผล วางตนเป็นกลาง เพราะพิจารณาเห็นภาวะของสิ่งทั้งปวงในโลกนี้ มันเป็นไปตามเหตุและปัจจัยของมันเอง เราไม่มีอำนาจไปบังคับปัญหาให้เป็นไปตามอำนาจของเราได้ จึงทำให้เป็นคนที่วางตนเป็นกลาง ไม่เอาตน

เองเป็นใหญ่ในการตัดสินใจทำอะไร เมื่อจะทำก็ทำไปตามหลักของเหตุและผลตามธรรมชาติของสิ่งทั้งปวงโดยไม่ยึดตัวเองเป็นใหญ่ และเข้าใจในชีวิตอย่างถ่องแท้

๓. ทำให้เข้าใจปรมัตถธรรมที่เป็นสภาวะธรรมที่แท้จริงได้

เพราะพิจารณาเห็นความไม่แน่นอน เกิดขึ้น ตั้งอยู่แล้วก็ดับไปในที่สุด แม้จิต เจตสิก รูป ซึ่งเป็นปรมัตถธรรมที่เป็นสภาวะธรรมที่แท้จริง ก็ยังมีความแปรปรวนเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไปเช่นเดียวกัน แล้วเราจะหาสาระอะไรกับสิ่งที่ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ทุกขณะเช่นนี้เล่า ก็จะเป็นเหตุให้เร่งปฏิบัติธรรมในระดับโลกุตตรธรรม มุ่งไปที่ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง

๔. เป็นเครื่องยืนยันความถูกต้องของกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย (อิทัปปิจจตา)

ทำให้เข้าใจการเกิดและการดับของสรรพสิ่ง เช่น พิจารณาเห็นความจริงตามแนวแห่งปฏิjosสมปฐาว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ^{๕๔} เป็นต้น

สรุปว่า จุดมุ่งหมายของสังขธรรมขั้นปรมัตถ์นี้มีเพื่อให้เข้าใจสิ่งที่ปรากฏว่ามีความเป็นอย่างไรและความจริงที่แฝงอยู่กับความจริงที่ปรากฏนั้น ฉะนั้น ความจริงขั้นนี้จึงสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสูงสุด คือเปลี่ยนแปลงจากการเป็นปุถุชนสู่ความเป็นอริยชนได้

๒.๖ ระดับขั้นของสังขธรรม

สังขธรรมที่ถูกค้นพบโดยพระพุทธเจ้า แล้วทรงนำเอาสังขธรรมนั้นมาเปิดเผย แสดงเพื่อเป็นประโยชน์แก่คนเป็นจำนวนมากในโลกนี้ซึ่งอยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยความทุกข์ อุปสรรค และปัญหานานัปประการ จะได้มีหลักธรรมสำหรับเป็นเครื่องดำเนินชีวิตให้มีความสุขโดยสอดคล้องกับธรรมชาติที่เป็นอยู่

พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกล่าวยืนยันว่า สิ่งที่มีอยู่จริงหรือสัจจะที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงเปิดเผยนั้น มีอยู่ ๒ ขั้น คือ

^{๕๔} พระมหากาฬนัชัย จิรณโศ (แสงแก้ว), อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๔, หน้า ๑๗๕-๑๗๗.

๒.๖.๑ สัจธรรมขั้นสมมติ

สัจธรรมขั้นสมมตินี้ เป็นการแสดงถึงความจริงที่เป็นสมมติบัญญัติต่าง ๆ โดยแสดงตามความเหมาะสมแก่อุปนิสัยบารมีธรรมของแต่ละบุคคล มุ่งเน้นให้ปฏิบัติเพื่อสร้างความสงบสุขให้เกิดขึ้นแก่ผู้อยู่ยึดติดอยู่ในโลกวิสัยที่เต็มไปด้วยสมมติบัญญัติต่าง ๆ ได้

๒.๖.๒ สัจธรรมขั้นปรมาตม์

สัจธรรมขั้นปรมาตม์นี้ เป็นการอธิบายให้เห็นภาวะธรรมที่แท้จริงที่อยู่เบื้องหลังสิ่งที่เป็นสมมติสัจจะ (และ) เป็นลักษณะคำสอนที่มุ่งผลเป็นโลกุตตร คือ เน้นการปฏิบัติเพื่อมุ่งความหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง^{๕๕}

สรุปความว่า ลักษณะแห่งความเป็นจริงตามที่พุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับว่ามีอยู่จริง มีอยู่ ๒ ประการด้วยกัน คือ ความจริงชั่วคราว ซึ่งเป็นความจริงที่ชาวโลกสมมติบัญญัติขึ้น และ ความจริงสากล ซึ่งเป็นความจริงที่ประเสริฐและมีความเป็นเหตุผลมากที่สุด

๒.๗ สัจธรรมของโลกและชีวิต

พุทธปรัชญาเถรวาทมีทรรศนะว่า โลกและชีวิตเป็นสิ่งที่ตกอยู่ภายใต้แบบแผนของกฎธรรมชาติ คือ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป หมายความว่า ทั้งโลกและชีวิตเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการประชุมแห่งเหตุปัจจัย ถ้าเหตุปัจจัยแตกสลายไป ความดับก็จะเกิดขึ้นตามมาอย่างแน่นอน ดัง มีพุทธธรรมกล่าวถึงโลกไว้ว่า “แท้ที่จริงในประวัติของโลก ไม่มีใครสร้างโลก ไม่ว่าเป็นเทพเจ้าหรือพรหมก็ตาม ธรรมล้วนดำเนินไป เพราะการประชุมเข้าของเหตุปัจจัย” และมีตรัสถึงชีวิตไว้ในพระไตรปิฎกว่า “รูปนี้ ไม่มีใครสร้าง อตภาพนี้ ไม่มีใครก่อ รูปเกิดขึ้น เพราะอาศัยเหตุ ดับไป เพราะเหตุดับ”^{๖๐}

ดังที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่าสัจธรรมหรือความเป็นจริงนั้นปรากฏอยู่ทุกกาลเวลา เพียงแต่ว่าการมองเห็นสัจธรรมนั้นจะเป็นไปมากเพียงไร ฉะนั้น บุคคลที่มองเห็นความเป็น

^{๕๕} พระมหากษัตริย์ จิรกนุโต (แสงแก้ว), อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๔, หน้า ๒๐๒-๒๐๓.

^{๖๐} ส. ส. ๑๕/๕๕๑/๑๕๕.

สังขารของโลกละชีวิต โดยเฉพาะมองเห็นสภาพความไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เป็นทุกข์และแตกสลายไปได้ก็จะทำให้เป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น คือ เมื่อสิ่งเหล่านี้แตกสลายไป ก็สามารถเข้าใจและรู้เท่าทันความจริงนั้น ๆ ได้ ไม่เดือดร้อนหรือเป็นทุกข์ รู้จักความเป็นไปของโลกและชีวิตเป็นอย่างดี

สรุปว่า พุทธปรัชญาเถรวาทมีหลักคำสอนที่มุ่งให้ผู้ศึกษารู้ถึงความเป็นจริงเกี่ยวกับโลกชีวิต คือมุ่งให้รู้ว่าโลกและชีวิตที่มีขึ้นได้ก็เพราะเหตุปัจจัย เมื่อเหตุปัจจัยแตกสลายหรือดับไป โลกและชีวิตก็แตกสลายไปด้วย และจะเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายจะได้พิจารณาเห็นตามสภาพความเป็นจริงและความเข้าใจตามความเป็นจริง

๒.๘ ความสำคัญของสังขาร

เป็นที่ทราบและเข้าใจกันแล้วว่า สังขารหรือสิ่งที่มีอยู่จริงในพุทธปรัชญาเถรวาทมีอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑. สังขารขึ้นสมมติ ได้แก่ ความจริงที่ทุกคนเข้าใจกันหรือที่ทุกคนยึดถือกันและมักหมายรู้กันด้วยภาษา ปราศฏการณ์ คำนิยม สัญญา และตำแหน่งต่างๆ เช่น เมื่อเห็นบุตรชายของนายแดงก็หมายรู้กันทันทีว่านี่คือนายบุตรของนายแดง เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะนายแดงตั้งชื่อให้แก่บุตรชายว่าค่านั่นเอง ฉะนั้น สังขารขึ้นสมมติจึงหมายถึงสิ่งประจักษ์ทุกอย่างที่ทุกคนหมายรู้กันได้ด้วยประสาทสัมผัส และเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลาและสิ่งแวดล้อม

๒. สังขารขึ้นปรมาตได้แก่ ความจริงขั้นสูงสุดหรือความจริงแท้ที่ไม่ขึ้นอยู่กับการเวลาและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนไม่ขึ้นอยู่กับการปฏิเสธหรือการยอมรับของบุคคล สังขารขึ้นปรมาตนี้เป็นความจริงที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสหรือบัญญัติใดๆ ทั้งสิ้น เป็นความจริงที่แฝงอยู่กับความจริงแท้สมมติ เป็นความจริงแท้ที่เป็นสากลคือเป็นจริงอยู่ทุกกาลเวลา มีอยู่ ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน

ความจริงแท้ทั้ง ๒ ประการข้างต้นดังกล่าวมา ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งรับฟังจนเข้าใจเป็นอย่างดี โดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องคำนวณคือใช้โลกียปัญญาเพื่อรู้เห็นสังขารขึ้นสมมติ และใช้โลกุตตรปัญญาเพื่อรู้แจ้งในสังขารขึ้นปรมาต โดยหลักการนี้ก็จะชี้ให้เห็นว่า เมื่อบุคคลเข้าใจและพิจารณาเห็นตามความจริงแล้วก็ย่อมได้รับประโยชน์ตามสมควรและในขณะที่สังขารทั้ง ๒ ขึ้นให้ผลก็แสดงให้เห็นว่า สังขารทั้ง ๒ ขึ้น มีความสำคัญเป็นอย่างมาก คือมีความจำเป็น

อย่างมากในการดำเนินชีวิต ฉะนั้นเพื่อรับรองการกล่าวยืนยันดังกล่าวผู้วิจัยจะกล่าวถึงความสำคัญของสังขรณ์แต่ละขั้น เพื่อให้เป็นที่เข้าใจและทราบชัด ดังต่อไปนี้

๒.๘.๑ ความสำคัญของสังขรณ์ขั้นสมมติ

ความสำคัญของสังขรณ์ขั้นสมมติหรือสมมติสังขะ เท่าที่สังเกตและประมวลได้มีดังต่อไปนี้

๑. ความสำคัญต่อการพัฒนาทางสังคม คือ การมีความสัมพันธ์กับคนอื่น ชุมชน สังคม และสิ่งแวดล้อมทางสังคม หลักที่จะบ่งชี้ถึงพัฒนาการทางด้านสังคมนี้นี้ได้ มนุษย์จำเป็นต้องมีความเข้าใจในสังขรณ์ขั้นสมมติก่อน เพราะการดำเนินชีวิตร่วมกับคนอื่นและสิ่งอื่นนั้น สังขรณ์ขั้นสมมติหรือสมมติบัญญัติมีมาก เช่น ภาษา ตำแหน่ง และหน้าที่ เป็นต้น ซึ่งบุคคลจำเป็นต้องให้ความสำคัญและเรียนรู้ไว้ เพื่อความอยู่เป็นสุขสมบูรณ์ในปัจจุบันด้วย

๒. ความสำคัญต่อการพัฒนาทางอารมณ์ คือ เมื่อบุคคลมีความสัมพันธ์กับคนอื่นและสิ่งอื่นแล้ว การมีจิตใจที่ดีหรือมีคุณภาพ เช่น มีจิตใจที่ประกอบด้วยความรัก ความเป็นเมตตา เป็นต้น ก็มีความจำเป็นเหมือนกัน เพราะการมีสุขภาพจิตที่ดีงามก็เป็นเป้าหมายอย่างหนึ่งที่จะต้องให้เกิดขึ้น เพราะให้ความสำคัญแก่สังขรณ์ขั้นสมมติ

๓. ความสำคัญต่อการพัฒนาทางสติปัญญา คือ การพัฒนาชีวิตจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะกำลังของความรู้ความสามารถ แต่ความรู้ความสามารถจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะกำลังของสติปัญญาในการที่จะรู้สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง

ดังนั้น สังขรณ์ขั้นสมมติ จึงเป็นความรู้ที่ทุกคนสมควรจะพัฒนาให้เกิดมีขึ้นในตน เพราะว่าถ้าทุกคนเข้าใจและให้ความสำคัญแก่สังขรณ์ขั้นสมมติหรือความจริงขั้นบัญญัติแล้ว การพัฒนาทางสังคม การพัฒนาทางอารมณ์ และการพัฒนาทางสติปัญญาก็ย่อมเกิดขึ้นได้

๒.๘.๒ ความสำคัญของสังขรณ์ขั้นปรมาตม์

สังขรณ์ขั้นปรมาตม์หรือความจริงที่เป็นสากลมีความสำคัญดังนี้ คือ

๑. ความเข้าใจสังขรณ์ขั้นปรมาตม์จะช่วยลดความเห็นแก่ตัว เพราะพระพุทธศาสนาเห็นว่าคนที่คนเราหลงยึดสิ่งสมมตินี้ว่า เป็นตัวเป็นตนแล้ว ก็จะมัวเมาอยู่กับอัตตานิเวศน์ไป การจะแก้ปัญหาระเบิดความเห็นแก่ตนก็ต้องแก้ด้วยการไม่ยึดเรื่องตัวตน เช่นมีคำถามว่า

“ทำไมคนจึงเห็นแก่ตน ?” ตอบตามหลักทางพุทธศาสนาว่า “คนเห็นแก่ตนเพราะมีตนให้เห็น” หากไม่ยึดเป็นตัวเป็นตนเสียแล้ว คนเราก็ไม่เห็นแก่ตน

๒. ความเข้าใจสังขารมัจฉาขั้นปรมัตถ์จะช่วยลดทิฐิมานะลง จะทำให้คนมีจิตใจกว้าง การแก้ปัญหาหรือเรื่องราวต่างๆ ก็พิจารณาด้วยปัญญาที่มีเหตุผล ไม่เอาตนเข้าไปเกี่ยวข้อง ไม่ว่าเป็นความอยาก (ตัณหา) หรือความเห็น (ทิฐิ) หรือมานะ (ความถือตัว) ไม่ยึดอัตตาธิปไตย แต่ยึดธรรมมาธิปไตย

๓. ความเข้าใจสังขารมัจฉาขั้นปรมัตถ์จะช่วยให้ใจเป็นอิสระอย่างแท้จริง หลักความจริงที่ว่า เพราะสรรพสิ่งไม่มีตัวตน ความเป็นไปในรูปของกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์ต่อเนื่องกันจึงเป็นไปได้ กรรมจึงมีได้ และเพราะสรรพสิ่งไม่มีตัวตน ความหลุดพ้นจึงมีได้ นี่ถือเป็นความสำคัญสูงสุดในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา^{๖๑}

๔. ความเข้าใจสังขารมัจฉาขั้นปรมัตถ์จะช่วยให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างผู้รู้เท่าทันความจริง ไม่สิ้นหวัง คราวประสบความทุกข์ ไม่หลงระเห็จยามเมื่อมีความสุข

๕. ความเข้าใจสังขารมัจฉาขั้นปรมัตถ์จะทำให้รู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงและรู้จักแก้ไขปรับปรุงตัวเอง และทุกสิ่งให้ตรงตัวเหตุปัจจัย แสวงหาความสุขอย่างมีสติสัมปชัญญะ

๖. ความเข้าใจสังขารมัจฉาขั้นปรมัตถ์จะทำให้มีชีวิตกลมกลืนกับธรรมชาติ สามารถถือเอาประโยชน์จากกฎธรรมชาติ หรือใช้กฎธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ได้ เป็นอยู่ด้วยปัญญา ไม่ยึดมั่นถือมั่น

๗. ความเข้าใจสังขารมัจฉาขั้นปรมัตถ์จะทำให้มีจิตใจกว้างขวาง สามารถเข้าไปเกี่ยวข้องพัฒนา และจัดการกับปัญหาต่าง ๆ โดยไม่เอาตัวตน ความอยากของตน ตลอดจนความเห็นความยึดมั่นถือมั่นของตนเข้าไปยึด

๘. ความเข้าใจสังขารมัจฉาขั้นปรมัตถ์จะทำให้รู้สิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นอย่างแท้จริง คือ รู้หลักความจริงของธรรมชาติถึงที่สุด ทำให้ละความยึดมั่นถือมั่น^{๖๒}

^{๖๑} รศ. ดร. ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, พุทธปรัชญา ๒๐๑ พุทธศาสน์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๕.

^{๖๒} ผศ. ทองพลุ บุญมาติก, พุทธศาสน์, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๑๔), หน้า ๘๐.

รวมความว่า สัจธรรมขั้นปรมาตม หรือความจริงที่ลึกซึ้ง เป็นความจริงที่แฝงอยู่กับความจริงโดยสมมติ และเป็นความจริงแท้สูงสุดที่ทุกคนควรทำให้ชัดแจ้ง พิจารณาและเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความหลุดพ้นให้ได้

๒.๕ ประโยชน์ของสัจธรรม

สัจธรรมขั้นสมมติและสัจธรรมขั้นปรมาตม มีประโยชน์แก่บุคคลผู้เรียนรู้และเข้าใจ พร้อมทั้งพิจารณาเห็นตามความจริงที่ปรากฏดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ ประโยชน์ของสัจธรรมขั้นสมมติ

สัจธรรมขั้นสมมติมีผลหรือประโยชน์ดังนี้ คือ

สัจธรรมขั้นสมมติ เป็นความเข้าใจขั้นพื้นฐานของบุคคลที่จะฝึกตนเองให้เป็นคนที่รู้ และเข้าใจโลกตามความเป็นจริง จนสามารถกล่าวได้ว่าให้สำเร็จประโยชน์แก่ตนเองและสังคม ดังนี้

๑. ให้สำเร็จประโยชน์ส่วนตน

สัจธรรมขั้นสมมติช่วยให้บุคคลมีความสุขสมบูรณ์ในด้านโภชนาการและวัตถุสิ่งของ ตามที่ตนต้องการ มีเพื่อน มิตรสหาย เชื่อถือได้อย่างเต็มที่พึงได้ และทำให้มีความเจริญก้าวหน้าในการดำเนินชีวิตและการทำงานทั้งปวง

๒. ให้สำเร็จประโยชน์แก่สังคม

สัจธรรมขั้นสมมติช่วยสร้างบุคคลให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม และสร้างคุณลักษณะ ความเป็นผู้นำของสังคมทั้งในด้านพฤติกรรม เจตคติให้สมบูรณ์และเจริญได้ ตลอดจนสร้างความสุขและสันติ ความไม่มีเวร ไม่มีภัยให้เกิดขึ้นในสังคม

๒.๕.๒ ประโยชน์ของสัจธรรมขั้นปรมาตม

ประโยชน์ที่มนุษย์จะได้รับหลังจากมีความเข้าใจและปฏิบัติตามแนวทางความจริงขั้นสูงสุดดังนี้ คือ

๑. ให้สำเร็จประโยชน์ในปัจจุบัน

ผู้ที่เข้าใจและปฏิบัติตามแนวทางแห่งสังฆธรรมขั้นปรมาตม ย่อมประสบประโยชน์ในปัจจุบัน คือ มีความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินสมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียง ฐานะทางสังคม มีความผาสุกทั้งตนเองและครอบครัว

๒. ให้สำเร็จประโยชน์ขั้นสูงสุด

ผู้ที่รู้และเข้าใจในสังฆธรรมขั้นปรมาตมอย่างถ่องแท้ ย่อมเป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วยเมตตาคุณ กรุณาคุณ หวังให้ผู้อื่นตลอดทั้งชาวโลกได้มีความสุขโดยทั่วหน้า มีจิตใจเป็นกุศลเป็นนิตย์ เพื่อสร้างสรรค์ หรือพัฒนามนุษยชาติให้มีความสุขความสบายโดยไม่มีประมาณหรือขอบเขตจำกัด มีจิตใจมั่นคง ศรัทธา สุจริต เพื่อบำเพ็ญผลประโยชน์แก่ส่วนรวมอย่างแท้จริง มีจิตใจให้ใสสะอาด ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตของตนเองและสังคมได้ มีความรู้แจ้งในสาระแก่นสารของชีวิต เพื่อสร้างสรรค์หรือพัฒนาคุณธรรม สามารถบรรลุจุด

หมายปลายทางชีวิตตามที่ตนปรารถนา และไม่มีความเห็นแก่ตัว ตลอดจนมีความสุขนิรันดร์เป็นอมตะ

๒.๑๐ หลักสังฆธรรมที่สำคัญในพุทธปรัชญาเถรวาท

คำสอนที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นจริงในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น เป็นคำสอนที่มุ่งให้หลุดพ้นจากกิเลสเพื่อเข้าสู่นิพพาน หมายความว่า ป็นคำสอนที่เน้นให้ผู้ปฏิบัติตามได้บรรลุความเป็นพระอรหันต์ จากที่เคยเป็นปุถุชนผู้มีกิเลส แต่ความเป็นอริยะจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้นำหลักสังฆธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทไปปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่องเท่านั้น

ฉะนั้น ต่อไปนี้จะขอนำหลักสังฆธรรมที่มีความสำคัญมาชี้แจง เพื่อให้ทราบความเป็นจริงที่เป็นสากลในพระพุทธศาสนา คือ หลักสังฆธรรมเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายที่แน่นอน เพราะว่าเป็นหลักธรรมที่เป็นเหตุแห่งการเข้าใจสัจจะของโลกและชีวิตอย่างแท้จริง

๒.๑๐.๑ ขันธ์ ๕^{๖๓}

ขันธ์ แปลว่า กอง ได้แก่ บ่อเกิดแห่งชีวิต ๕ กอง คือ

๑. รูปขันธ์ ได้แก่ ธาตุ ๔

^{๖๓} อภ. วิ. ๓๕/๑/๑-๑๔.

๒. เวทนาขันธ ได้แก่ ความรู้สึกอารมณ์ว่าเป็นสุข ทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์
 ๓. สัญญาขันธ ได้แก่ ความจำได้หมายรู้ คือ จาการกระทบที่เกิดจาก
 อายตนะภายในและภายนอก
 ๔. สังขารขันธ ได้แก่ กองแห่งสังขารคืออารมณ์ (สังขาร) ที่เกิดกับจิต
 ๕. วิญญาณขันธ ได้แก่ ความรู้สึกอารมณ์ในเวลาทีรูปมากระทบตา หูได้
 ยืนเคียง เป็นต้น

๒.๑๐.๒ ปฏิจสงมุปปาท ๑๒^{๖๔}

ปฏิจสงมุปปาท แปลว่า ธรรมที่เป็นปัจจัยอาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีอยู่ ๑๒
 ประการ คือ

๑. อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้หรือความมืด
๒. สังขาร ได้แก่ สภาพที่ปรุงแต่ง
๓. วิญญาณ ได้แก่ การรู้อย่างวิเศษ
๔. นามรูป ได้แก่ สิ่งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม
๕. สฬายตนะ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
๖. ผัสสะ ได้แก่ การกระทบกันระหว่างอายตนะภายในและภายนอก
๗. เวทนา ได้แก่ การเสวยอารมณ์สุข ทุกข์ และไม่สุขไม่ทุกข์
๘. ตัณหา ได้แก่ ความทะยานอยากในรูป รส เป็นต้น
๙. อุปาทาน ได้แก่ การเข้าไปยึดมั่นถือมั่น
๑๐. ภพ ได้แก่ ภพหรือสถานทีสัตว์เกิดขึ้นและดำรงอยู่
๑๑. ชาติ ได้แก่ การเกิดหรือปรากฏผุดขึ้นของสัตว์
๑๒. ชรามรณะ ได้แก่ ความที่ร่างกายทรุดโทรมเสื่อมถอย เช่น ผมหงอก
 ฟันหัก เป็นต้น แล้วก็ประสบกับความตาย และในขณะเดียวกัน ความโศกา (โศกะ)
 ความร่ำไรร่ำพัน (ปริเทวะ) ความไม่สบายกายและใจ (ทุกข์) ความเสียใจ
 (โทมนัส) และความคับแค้นใจ (อุปายาส) ก็เกิดขึ้นในขณะที่ชรามรณะ
 ปรากฏ

^{๖๔} ส. นี. ๑๖/๖๑/๒๕.

๒.๑๐.๓ ไตรลักษณ์^{๖๕}

ลักษณะที่เสมอกันแห่งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เรียกไตรลักษณ์หรือสามัญญลักษณะ
๓ ประการ คือ

๑. อนิจจตา ได้แก่ ความเป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน
๒. ทุกขตา ได้แก่ ความเป็นทุกข์หรือไม่สบายกายและใจ
๓. อนัตตตา ได้แก่ ความเป็นของไม่ใช่ตนหรือไม่มีอัตตา

๒.๑๐.๔ ไตรสิกขา^{๖๖}

สิ่งที่ควรศึกษา ๓ อย่าง คือ

๑. อริศีลสิกขา ได้แก่ สิกขาคือศีลอันยิ่ง คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกกาย วาจา ให้เรียบร้อย
๒. อริจิตตสิกขา ได้แก่ สิกขาคือจิตอันยิ่ง คือ การฝึกอบรมจิตใจเพื่อให้เกิดสมาธิขั้นสูง
๓. อริปัญญาสิกขา ได้แก่ สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมให้เกิดปัญญาหรือความรู้แจ้งอย่างยิ่ง

๒.๑๐.๕ อัญญังกิมรรค มรรคมืองค์ ๘^{๖๗}

อริยมรรคมืองค์ ๘ คือ ทางอันประเสริฐทางเดียวที่นำบุคคลไปสู่ความหลุดพ้น ๘
ทาง

๑. สัมมาทิฐิ ได้แก่ ปัญญาอันเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ๔

^{๖๕} ศ. ศพ. ๑๘/๑/๑-๒.

^{๖๖} อญ. ติก. ๒๐/๕๒๕-๕๓๐/๒๖๖-๒๖๗.

^{๖๗} ม. นุ. ๑๒/๒๖/๒๔.

๒. สัมผัสกับปะ ได้แก่ ความดำริชอบ เช่น ดำริในการออกจากกาม เป็นต้น

๓. สัมมาวาจา ได้แก่ เจรจาชอบ คือ งดเว้นจากวจีทุจริต ๔ มี งดเว้นจากการพูดคำหยาบ เป็นต้น

๔. สัมมากัมมันตะ ได้แก่ ทำการงานชอบ คือ ประกอบอาชีพสุจริต งดเว้นจากการทุจริต ๓ มี งดเว้นการฆ่า เป็นต้น

๕. สัมมาอาชีวะ ได้แก่ เลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ ไม่หลอกลวงคนอื่นเลี้ยงชีวิต

๖. สัมมาวายามะ ได้แก่ ความพยายามชอบ คือ มีความเพียรในทางที่ดี มีเพียรรักษาความดี เป็นต้น

๗. สัมมาสติ ได้แก่ การระลึกชอบ คือ ระลึกในสติปัฏฐาน ๔ มี กาย เวทนา เป็นต้น

๘. สัมมาสมาธิ ได้แก่ การตั้งใจชอบ คือ ตั้งใจมั่นในฌาน ๔

๒.๑๐.๖ อริยสัจ ๔^{๖๔}

อริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริฐ เป็นความจริง ๔ ประการที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือ

๑. ทุกข์ ได้แก่ ความไม่สบายกายและใจ

๒. สมุทัย ได้แก่ เหตุให้เกิดความทุกข์ มี ตัณหา เป็นต้น

๓. นิโรธ ได้แก่ ความดับทุกข์

๔. มรรค ได้แก่ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

๒.๑๐.๗ กรรมวิภาค ๑๒^{๖๕}

กรรม คือ การกระทำหรือเจตนาเป็นเหตุให้บุคคลแสดงพฤติกรรมทางกาย วาจา มี ๑๒ ประเภท คือ

^{๖๔} อภิ. วิ. ๓๕/๑๔๔/๑๑๔.

^{๖๕} วิสุทธิ. ๓/๒๒๓.

๑. ทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม ได้แก่ กรรมที่ให้ผลในภพนี้
๒. อุปปัชชเวทนิยกรรม ได้แก่ กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า
๓. อปรaprเวทนิยกรรม ได้แก่ กรรมให้ผลในภพสืบ ๆ ไป
๔. อโหสิกรรม ได้แก่ กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว
๕. ชนกกรรม ได้แก่ กรรมแต่งให้เกิด
๖. อุปัตถัมภกกรรม ได้แก่ กรรมสนับสนุน
๗. อุปปีฬกรรม ได้แก่ กรรมบีบคั้น
๘. อุปฆาตกรรม ได้แก่ กรรมตัดรอน
๙. ครุกรรม ได้แก่ กรรมหนัก
๑๐. พหุลกรรม ได้แก่ กรรมชินหรือเบา
๑๑. อาสันนกรรม ได้แก่ กรรมเมื่อจวนเจียน
๑๒. กตัตตากรรม ได้แก่ กรรมสักว่าทำ

๒.๑๐.๘ วัฏสงสาร ^{๗๐}

วัฏสงสาร คือ การหมุนเวียนในสงสารอย่างไม่มีที่สิ้นสุด มี ๓ ประการ คือ

๑. กิเลสวัฏฏะ ได้แก่ กิเลสอันเป็นต้นตอแห่งการกระทำความผิดต่าง ๆ
๒. กัมมวัฏฏะ ได้แก่ บุคคลผู้มีกิเลสประกอบกรรมอันเป็นเหตุให้สลายวิบากต่าง ๆ
๓. วิปากวัฏฏะ ได้แก่ ผลของการกระทำความผิด ซึ่งผลจะเป็นอย่างไรนั้น ก็แล้วแต่กรรมที่เขาประกอบ

๒.๑๐.๙ นิพพาน ^{๗๑}

นิพพาน แปลว่า ดับ คือ ดับกิเลสตัณหาและกองทุกข์ทั้งปวง มีสภาพเย็น คือ ไม่เดือดร้อน เป็นโลกุตตรธรรม มีอยู่ ๒ ประเภท คือ

^{๗๐} วัสดุพิ. ๓/๑๕๘.

^{๗๑} บ. อิติ. ๒๕/๒๒๒/๒๓๑.

๑. สถาปนิเสสนิพพาน ได้แก่ การดับกิเลสแต่ยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่ คือ
สิ้นกิเลสในขณะที่ยังมีชีวิตดำเนินต่อไป

๒. อนุปาติเสสนิพพาน ได้แก่ การดับกิเลสพร้อมทั้งการดับเบญจขันธ์ด้วย
คือ ทั้งกิเลสและขันธ์ดับหมดไม่เหลืออะไรเหลืออยู่

บทที่ ๓

จริยธรรม

๓.๑ จริยธรรมในพระไตรปิฎก

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหรือในพระไตรปิฎก ดูเหมือนว่าจะมิได้กล่าวถึงการประพฤติธรรมหรือการประพฤติที่ถูกต้องว่าเป็นความหมายของศัพท์ว่า "จริยธรรม" ซึ่งนั่นก็อาจเป็นด้วยเหตุผลว่า ศัพท์ว่าจริยธรรมดูเหมือนจะเป็นศัพท์ยุคใหม่หรือเป็นศัพท์ที่ได้รับการกล่าวขานกันในยุคหลังๆ นั่นเอง

ศัพท์ว่า "จริยธรรม" นี้ เมื่อกล่าวถึงความหมายโดยกว้างๆ ก็คือศีลธรรมหรือธรรมที่ควรประพฤตินั่นเอง ส่วนในพระไตรปิฎกได้มีการกล่าวถึงความประพฤติที่ถูกต้องและเหมาะสมไว้เหมือนกัน แต่ในพระไตรปิฎกจะใช้ศัพท์ว่า "ธรรมจริยา" เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการกล่าวถึงความประพฤติที่ถูกต้องและเหมาะสม คือ เมื่อพิจารณาศัพท์ว่า "ธรรมจริยา" กับศัพท์ว่า "จริยธรรม" แล้วก็จะเห็นถึงความเกี่ยวเนื่องกัน จะมีความแปลกก็ตรงศัพท์ว่า "ธรรมจริยา" มีคำว่าจริยาอยู่ข้างหลัง ส่วนศัพท์ว่า "จริยธรรม" มีคำว่าจริยอยู่ข้างหน้าเท่านั้น ฉะนั้นเมื่อเพ่งดูแล้วก็คงจะไม่เห็นความแปลกกันนัก เช่น ในพระไตรปิฎกได้อ้างถึงธรรมจริยาหรือจริยธรรมตามการบัญญัติขึ้นในภายหลังและในงานวิจัยเล่มนี้ คือ "ดูกรพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ความประพฤติเรียบร้อย คือ ความประพฤติธรรมทางกายมี ๓ อย่าง ทางวาจามี ๔ อย่าง ทางใจมี ๓ อย่าง"^๑

เมื่อพิจารณาจากเนื้อความในพระไตรปิฎกแล้ว ก็แน่ใจได้ว่า คำว่า จริยธรรม ก็คือศัพท์ที่พัฒนามาจากศัพท์ว่า ธรรมจริยาหรือความประพฤติธรรมนั่นเอง สำหรับความประพฤติที่ถูกต้องหรือธรรมจริยาในที่นี้ คือ การประพฤติในกุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งได้แก่ ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะ วางศาสตราเสียแล้ว มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณาหวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ๑ ละการถือเอาทรัพย์ที่เขามีได้ให้ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ไม่ลักทรัพย์เป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นที่อยู่ในบ้าน

^๑ม. มุ. ๑๒/๔๘๕/๔๒๗.

หรือที่อยู่ในป่า ที่เจ้าของมิได้ให้ซึ่งนับว่าเป็นขโมย ๑ ละการประพาศิณในกามทั้งหลาย เว้นขาดจากการประพาศิณในกามทั้งหลาย คือ ไม่ถึงความสมสู่ในพวกหญิง ที่มารดา รักษา ที่บิดา รักษา ที่มารดาและบิดา รักษา ที่พี่ชาย รักษา ที่พี่สาว รักษา ที่ญาติ รักษา ที่มีสามี รักษา ที่อิสรชน หวงห้าม ที่สุดหญิงที่เขาคล้องแล้วด้วยพวงมาลัย ๑ ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ ไปในที่ประชุมหรือไปในหมู่ชน หรือไปในท่ามกลางญาติ หรือไปในท่ามกลาง ชุณนาง หรือไปในท่ามกลางราชกุศล หรือถูกนำไปเป็นพยาน ถูกถามว่าบุรุษผู้เจริญ เจริญ เกิด ท่านรู้เรื่องใด ก็จงบอกเรื่องนั้น เขาเมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ หรือเมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าไม่เห็น หรือเมื่อเห็นก็บอกว่าเห็น ไม่กล่าวเท็จทั้งรู้ อยู่ เพราะเหตุตนบ้าง เพราะเหตุผู้อื่นบ้าง เพราะเหตุเห็นแก่สิ่งของเล็กน้อยบ้าง ๑ ละวาจาอันส่อเสียด เว้นขาดจากวาจา ส่อเสียด คือ ได้ฟังข้างนี้แล้วไม่นำไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายพวกข้างนี้ หรือ ได้ฟังข้างโน้นแล้ว ไม่นำมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายพวกข้างโน้น สมานพวกที่แตกกันให้ดีกันบ้าง ส่งเสริมพวกที่ดีกันให้สนิทสนมบ้าง ชอบใจพวกที่พร้อมเพรียงกัน ยินดีแล้วในพวกที่พร้อมเพรียงกัน ชื่นชมในพวกที่พร้อมเพรียงกัน และกล่าววาจา กันทำให้พร้อมเพรียงกัน ๑ ละ วาจาหยาบ เว้นขาดจากวาจาหยาบ กล่าววาจาที่ไม่มีโทษ เพราะหุชุนให้รัก จับใจ เป็นของ ชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ ชอบใจ ๑ ละการพูดเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดใน เวลาที่ควรพูด พูดความจริง พูดเรื่องที่ประโยชน์ พูดเรื่องที่เป็นธรรม พูดเรื่องที่เป็นวินัย และกล่าววาจามีที่ตั้ง มีหลักฐานที่อ้างได้ มีที่สุด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร ๑ เป็นผู้ไม่มีความโลภมาก ไม่เพ่งเล็งทรัพย์สินอันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่าขอ ของผู้อื่นพึงเป็นของตน ๑ เป็นผู้มิจิตไม่พยายามหาความดำริใจในไม่ชั่วช้าว่าขอสัตว์เหล่านี้ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีแต่สุข รักษาตน ๑ เป็นผู้มีความเห็น ชอบ คือ มีความเห็นไม่วิปริตว่าผลแห่งทานที่ให้แล้วมีอยู่ ผลแห่งการพูดมีอยู่ ผลแห่งการ เช่นสรวมืออยู่ ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมีอยู่ โลกนี้มีอยู่ โลกหน้ามีอยู่ มารดามีอยู่ บิดามีอยู่ สัตว์ทั้งหลายที่เป็นอุปาทิกะมีอยู่ สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบ ผู้ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนให้ผู้อื่นรู้ได้มีอยู่ใน โลก ๑^๒ ฉะนั้น การประพาศิณในกุศลกรรมมถ ๑๐ ที่จัดเป็นธรรมจริยาในที่นี้ก็หมายถึง จริยธรรม นั้นเอง

^๒ ม. ม. ๑๒/๔๘๕/๔๒๗-๔๒๘.

สรุปว่า จริยธรรมในพระไตรปิฎกก็คือธรรมจริยาหรือการประพฤติธรรม, ความประพฤติที่ถูกต้อง และหลักแห่งความประพฤติที่ดีงาม ๑๐ ประการดังกล่าวมา

๓.๒ ความหมายของจริยธรรม

ศัพท์ว่า จริยธรรม คือ จริย + ธรรม = จริยธรรม แปลว่า ธรรมที่ควรประพฤติ, การประพฤติที่ถูกต้อง, การปฏิบัติที่เหมาะสม หรือธรรมที่เป็นไปเพื่อความดีงาม

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงความหมายของจริยธรรมไว้ดังนี้ คือ การประพฤติในกุศลกรรม ๑๐ ประการ ซึ่งประกอบด้วยการเว้นจากการฆ่า การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม การพูดส่อเสียด พูดเท็จ พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เว้นจากความโลภ ความพยาบาท และเว้นจากความเห็นผิด เชื่อว่าจริยธรรมหรือธรรมจริยา

ส่วนในอรรถกถาหรือฎีกาก็กล่าวถึงจริยธรรมไว้เหมือนกัน คือ แต่ละคัมภีร์ก็ใช้ศัพท์ว่า ธรรมจริยา เพื่อหมายถึงจริยธรรมเหมือนกัน เช่น มังคลัตถทีปนี (หนังสืออธิบายมงคลสูตร) ของพระสิริมังคลาจารย์ ผู้เป็นอดีตพระมหาเถระชั้นบูรพาจารย์ได้แสดงไว้ดังนี้ คือ ธรรมจริยา (จริยธรรม) หมายถึง การประพฤติกุศลกรรม ๑๐ ประการ เชื่อว่าความประพฤติธรรมหรือความประพฤติไม่ปราศจากธรรม^๓ (ธัมมจริยสมจริยา นาม ทส กุสลกัมมปถา) และธรรมจริยาในมังคลัตถทีปนีได้แบ่งออกเป็นทางกาย ๓ ประการ วาจา ๔ ประการ และทางใจ ๓ ประการ คือ

ธรรมจริยาทางกาย ๓ ประการ คือ

๑. เป็นผู้ละการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป
๒. เป็นผู้ละการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้
๓. เป็นผู้ละการประพฤติผิดในกาม

ธรรมจริยาทางวาจา ๔ ประการ คือ

๑. เป็นผู้ละการพูดเท็จ
๒. เป็นผู้ละคำหยาบ
๓. เป็นผู้ละคำเพ้อเจ้อ

^๓มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๓,

(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๕๕.

ธรรมจริยาทางใจ ๓ ประการ คือ

๑. เป็นผู้มากไปด้วยความไม่เพ็งเล็ง
๒. เป็นผู้มิจิตไม่พยายาม
๓. เป็นผู้มีความเห็นชอบ

ส่วนท่านผู้รู้ที่มีความชำนาญ แคล้วคล่องในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงจริยธรรมไว้ดังนี้

วสิน อินทสระ ได้ให้ความหมายของจริยธรรมว่า จริยธรรม แปลว่า ธรรม ที่ควรประพฤติ ตามคำแปลนี้ เล็งไปทางฝ่ายดีคือบุญหรือกุศลธรรม จริยธรรมหมายถึงจริยศาสตร์นั่นเอง จริยธรรมหรือศีลธรรมนั้นจะมีความหมาย คล้ายคลึงกันหรือความเกี่ยวกัน จะเรียกว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็ได้ โดยทั่วไป ศีล หมายถึง การเว้นสิ่งที่ควรเว้น ธรรม หมายถึง การประพฤติสิ่งที่ควรประพฤติ การที่คนเรารู้แล้วเว้นสิ่งที่ควรเว้นและทำสิ่งที่ควรทำได้นั้น นับว่าเป็นประโยชน์ด้วยตนเองและสังคมอย่างใหญ่หลวง^๔

พระราชวรมนี ได้ให้ความหมายของจริยธรรมว่า จริยธรรมหมายถึงการนำ ความรู้ในความจริงหรือกฎธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการดำเนิน ชีวิตที่ดีงาม ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองหรือต่อสังคม โดยมีศีล สมาธิ ปัญญาเป็นองค์ประกอบ เพื่อพัฒนาตนเองให้มีภาวะของความเป็นผู้ เห็นดี เห็นงาม เห็นชอบ อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญของจริยธรรมจะเห็นว่า สาระสำคัญของจริยธรรม พุทธศาสนาต้องมีปัญญาเป็นตัวกำกับ โดยที่ ปัญญาเกิดขึ้นได้ด้วยความรู้ ความคิดและการไตร่ตรองด้วยเหตุผล ประสบ การณ์และความเป็นจริง ฉะนั้น ความหมายของจริยธรรมทางศาสนา ก็คือ การใช้เหตุผลในการแก้ปัญหา และตัดสินใจเลือกหนทางที่ปฏิบัติได้อย่าง เหมาะสมด้วยปัญญา^๕

^๔วสิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ทองกวาว, ๒๕๔๑), หน้า ๖.

^๕พระราชวรมนี, “จริยธรรม”, (แนวทางการพัฒนาจริยธรรม การประชุมเชิงวิชาการ เกี่ยวกับจริยธรรมไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๒-๒๓ มกราคม ๒๕๒๓), หน้า ๕-๑๐.

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ความหมายของจริยธรรมว่า จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่ควรประพฤติ ได้แก่ พฤติกรรมหรือการกระทำทางกาย วาจา ใจอันดีงามที่ควรประพฤติปฏิบัติตรงข้ามกับสิ่งที่ควรงดเว้น^๖

รองศาสตราจารย์ ดร.ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา กล่าวถึงจริยธรรมว่า คำว่า “จริยธรรม” มีรากศัพท์มาจากคำว่า “จริยะ” แปลว่า ความประพฤติ พฤติกรรม และคำว่า “ธรรม” แปลว่า สภาพที่ทรงไว้ หมายถึง คัมภีร์ รักษ ผู้ประพฤติไว้มิให้ตกไปสู่ที่ชั่ว... เมื่อนำเอาคำว่า “จริยะ” มารวมกับคำว่า “ธรรม” เป็นจริยธรรม จึงแปลตามรูปศัพท์ว่า หน้าที่ที่ควรประพฤติหรือธรรมอันเป็นข้อประพฤติปฏิบัติ^๗

ดร.เดือน คำดี กล่าวว่า จริยธรรมเป็นหลักความประพฤติเพื่อละการกระทำชั่ว เลือกรกระทำแต่กรรมดีนั้น เป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคนที่ควรปฏิบัติให้ได้^๘

พระธรรมญาณมุนี ได้กล่าวว่า จริยธรรมหมายถึงพฤติกรรมที่เป็นรูปแบบการปฏิบัติตน การดำเนินตนให้มีความเหมาะสมแก่ภาวะ ฐานะ กาลเทศะ และเหตุการณ์ปัจจุบัน^๙

^๖สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๒๔), หน้า ๕๕.

^๗รองศาสตราจารย์ ดร. ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, ปรัชญา ๒๐๑ พุทธศาสตร์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓๓-๒๓๔.

^๘ดร. เดือน คำดี, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๖๔.

^๙พระธรรมญาณมุนี, พระธรรมญาณมุนี ๘๔, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๐๓.

พุทธทาส อินทปัญโญ ได้กล่าวว่า จริยธรรม ได้แก่ ระเบียบ ซึ่งมุ่งปฏิบัติ
ให้เกิดความผาสุก ความสงบสุข เนื่องด้วยคนส่วนใหญ่ซึ่งมนุษย์ได้ทำขึ้น^{๑๐}

สรุปว่า จริยธรรม หมายถึง กฎเกณฑ์หรือหลักแห่งการประพฤติปฏิบัติที่แต่ละสังคม
สร้างขึ้นและต้องเป็นที่ยอมรับของทุกคนในสังคมนั้นด้วย เช่น จริยธรรมของครู ก็ต้องเป็น
ที่ยอมรับของครูและคนทั่วไป เป็นต้น และคำว่า “จริยธรรม” ในที่นี้ก็คือพฤติกรรมของ
บุคคลแต่ละคนในสังคมที่ต้องการทำความดีสำหรับตนเองและเป็นพฤติกรรมที่ดีที่แต่ละ
บุคคลแสดงออกมาก็มีส่วนต่อการจรรโลงสังคม คือ มีส่วนก่อให้เกิดความสงบสุขต่อสังคม
นั่นเอง และเมื่อย้อนกลับไปดูความหมายของคำว่า “จริยธรรม” ที่มาจากคำว่า “ธรรมจริยา”
ในไตรปิฎกแล้วก็ยังทำให้เห็นได้ชัดเจนว่า คำว่า “จริยธรรม” นั้นหมายถึง ประพฤติปฏิบัติ
ธรรม ซึ่งได้แก่ ธรรมคติ (สภาวะธรรม, กฎแห่งธรรมชาติ) ศักดิ์ธรรม หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตาม
กฎธรรมชาติ (ปฏิบัติธรรม) และผลที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม (ปฏิเวธธรรม) นั่นเอง ฉะนั้น
พฤติกรรมของบุคคลที่จะชื่อว่าประพฤติปฏิบัติตามหลักแห่งจริยธรรมในพระพุทธศาสนา
แล้วต้องเป็นพฤติกรรมที่ปฏิบัติหรือดำเนินตามรอยแห่งธรรมตามที่กล่าวแล้ว

๓.๓ ลักษณะของจริยธรรม

ลักษณะของจริยธรรม มีดังนี้ คือ

๑. ความประพฤติที่ดีที่เป็นไปเพื่อละความชั่ว

๒. ความประพฤติที่ถูกที่เป็นไปเพื่อละความผิด ซึ่งจากลักษณะของจริยธรรมตามที่
กล่าวมาก็ได้มีการกล่าวถึงลักษณะที่พึงประสงค์หรือลักษณะที่นำมาเป็นจริยธรรมที่เป็นแบบ
อย่าง เช่น ความรับผิดชอบ หรือความซื่อสัตย์ เป็นต้น

^{๑๐}พุทธทาส อินทปัญโญ, ความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา, (นนทบุรี :
โรงพิมพ์เอกรินทร์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๗.

๓.๔ ขอบเขตของจริยธรรม

ขอบเขตของจริยธรรมได้ให้ข้อตัดสินและบทสรุปกับศาสตร์ต่างๆ เสมอ โดยเฉพาะเกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้ คือ

๑. อะไรคือความดีอันสูงสุดหรืออุดมคติทางศีลธรรมจริยธรรม
๒. อะไรคือยอดแห่งความดี (Summum Bonum)
๓. ในการทำดีหลายๆ อย่าง อะไรคือความดีอันยิ่งใหญ่หรือมีคุณค่ากว่า^{๑๑}

การตัดสินปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับพฤติกรรมหรือการแสดงออกของมนุษย์ จัดว่าเป็นขอบเขตของจริยธรรม ด้วยว่าสิ่งเหล่านี้จะเป็นประเด็นให้จริยธรรมเข้าไปแก้หรือตัดสินเสมอ

๓.๕ จุดมุ่งหมายของจริยธรรม

จริยธรรม หมายถึง ลักษณะทางสังคมหลายลักษณะของมนุษย์และขอบเขตรวมถึงพฤติกรรมทางสังคมประเภทต่างๆ ลักษณะและพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรมจะมีคุณสมบัติประเภทใดประเภทหนึ่งในสองประเภท คือ เป็นพฤติกรรมที่สังคมชมชอบให้การสนับสนุน ผู้กระทำส่วนมากเกิดความพอใจว่าการกระทำนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม ส่วนอีกประเภทหนึ่ง คือ ลักษณะที่สังคมไม่ต้องการให้มีอยู่ในสมาชิกในสังคม เป็นการกระทำที่สังคมลงโทษ พยายามกำจัด และผู้กระทำพฤติกรรมนั้นส่วนมากรู้สึกว่าเป็นสิ่งไม่ถูกต้องและเหมาะสม ฉะนั้น จริยธรรมจึงถือว่า เป็นศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อระบบสังคมและพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคล คือ จริยธรรมมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้รู้จักลักษณะแห่งความดีอันสูงสุดอันจะเป็นหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและเหมาะสม^{๑๒} และจริยธรรมก็มีจุดมุ่งหมายเพื่อจะแก้ปัญหาดังกล่าว เช่น ปัญหาด้านการเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา เป็นต้น

^{๑๑}วสิน อินทสระ, จริยศาสตร์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๕), หน้า ๔๖-๔๗.

^{๑๒}ฐิณันท์ ธรรมโชติ, ประมวลจริยธรรมของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง, (วิทยานิพนธ์ปริญญานิติศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑-๑๒.

รวมความว่า จุดมุ่งหมายของจริยธรรมมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนา ๒ ประเด็น ดังต่อไปนี้ คือ

๑. มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนานุคคล (จริยธรรมบุคคล) คือ จริยธรรมส่วนนี้มีการทำตนเองให้บริสุทธิ์เป็นหลัก โดยเน้นไปที่ความประพฤติส่วนบุคคล ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นความประพฤติที่มีผลต่อสังคม ด้วยว่าบุคคลนั้นก็ป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคมด้วย

๒. มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาสังคม (จริยธรรมสังคม) คือ จริยธรรมส่วนนี้เป็นการกระทำหน้าที่ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน โดยการกระทำนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานเพื่อความสงบสุขของสังคมเป็นหลัก และในพุทธปรัชญาเถรวาทได้แสดงหลักการปฏิบัติเพื่อเป็นทางนำไปสู่ความดีอันเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิตไว้ ๓ ขั้น เรียกว่า ไตรสิกขา^{๑๓} คือ

๑. ศีล คือ ความปกติกาย วาจา และเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานในการปฏิบัติ ไตรสิกขา คือ เป็นเบื้องต้นแห่งพระพุทธศาสนา คือ เป็นเครื่องมือละกิเลส ศีลย่อมชำระปัญญาให้บริสุทธิ์^{๑๔} หรือเป็นที่ตั้งและบ่อเกิดแห่งความดี และศีลนำไปสู่นิพพาน^{๑๕}

๒. สมาธิ คือ ความตั้งมั่นของจิต หรือ ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด กำจัดความของสมาธิที่พบเสมอคือ “จิตตัสเสกักคตา” หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “เอกักคตา” แปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือ การที่จิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป ส่วนคัมภีร์รุ่นอรรถกถาระบุความหมายจำกัดลงไปอีกว่า

^{๑๓} ดร. เดือน คำดี, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๘, หน้า ๑๕๔.

^{๑๔} พรหมพร ขกเชื้อ, พุทธศาสนากับปัญหาอาชญากรรมในสังคมไทย : ศึกษาความคำนึงเรื่องศีล ๕ ของผู้กระทำความผิดในเรือนจำกลางคลองเปรม, (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๑-๕๒.

^{๑๕} นนทนา อังสุวรังษี, การวิเคราะห์เปรียบเทียบค่านิยมและการปฏิบัติเกี่ยวกับเบญจศีลของชาวพุทธในสังคมเมืองและชนบท ที่อยู่ในและนอกโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านในอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์, (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑.

สมาธิ คือ ภาวะมีอารมณ์หนึ่งเดียวของกุศลจิตและไขความออกไปว่า หมายถึง การดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์หนึ่งเดียว อย่างเรียบสม่ำเสมอ และด้วยดี^{๖๖}

๓. ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว ความรอบรู้ ความรู้ความเข้าใจอย่างชัดเจน สามารถแยกแยะเหตุผลชั่วดี คุณโทษได้ เป็นความรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการสิ่งต่างๆ ได้^{๖๗}

ฉะนั้น ไตรสิกขาหรือวิธีการที่จะทำให้เข้าสู่จุดมุ่งหมายของชีวิตในพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นหลักการที่สำคัญมาก คือ ไตรสิกขานี้จัดว่าเป็นเครื่องมือในการควบคุมความประพฤติทั้งในด้านการกระทำ วาจาที่ใช้เจรจา หรือแม้กระทั่งความคิด ซึ่งอาการเหล่านี้ถ้าไม่ได้อยู่ในกรอบ ซึ่งเป็นไปเพื่อจริยธรรมหรือคุณงามความดีแล้ว คือ ได้ว่าอาการเหล่านี้ไม่เป็นไปตามที่พระพุทธศาสนาดังจุดมุ่งหมายไว้

๓.๖ วิธีปลูกฝังจริยธรรม

จริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นหลักคำสอนที่มุ่งเน้นการประพฤติปฏิบัติที่สมควรถูกต้อง เหมาะสม เป็นที่ยอมรับของสังคม หรือเป็นกฎที่เป็นมาตรฐานที่ใช้เป็นเครื่องตัดพฤติกรรมของบุคคลในสังคมว่าอย่างไร เรียกว่าถูก ผิด และดีหรือชั่ว^{๖๘} ฉะนั้น จะได้เห็นว่าการจริยธรรมในพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นความประพฤติปฏิบัติที่ประกอบด้วยลักษณะดังต่อไปนี้

๑. ว่าโดยที่มา จริยธรรมสัมพันธ์กับความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ เป็นพื้นฐาน กล่าวคือ เป็นการนำความรู้เกี่ยวกับกระบวนการที่เป็นไปอยู่เองตามธรรมชาติ

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๘๒๔-๘๒๕.

^{๖๗} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๐๑๒ พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑), หน้า ๘๖.

^{๖๘} พระมหาสมบัตติ ปุริสุตตโม, คู่มือธรรมศึกษาขั้นตรี, (สำนักเรียนวัดอาวูรวิกิตาราม, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

แห่งเหตุปัจจัยมาใช้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ โดยจัดวางลงเป็นระบบวิธีประพฤติปฏิบัติ หรือแบบแผนการดำเนินชีวิตที่จะให้ได้ผลสอดคล้องกับความจริงที่เป็นไปตามธรรมชาติ

๒. ว่าโดยลักษณะทั่วไป จริยธรรมนี้มองไปได้กว้างขวางครอบคลุมวงการที่มีการใช้ธรรมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นความประพฤติศีลธรรม หรือการทำจิตใจให้มีความสุข วิธีสร้างสุขภาพจิต การฝึกจิต บำเพ็ญสมาธิภาวนา การเจริญวิปัสสนา ความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว การร่วมอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคม รวมอยู่ในคำว่าจริยธรรม

๓. ว่าโดยเนื้อหา จริยธรรมเป็นระบบการดำเนินชีวิตที่อิงตามหรือระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา รวมไปถึงการฝึกอบรมจิต การปลูกฝังวางรากฐานคุณธรรมในจิตใจและการสร้างญาณทัศนะต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องของปัญญาภาวนาในขั้นสูง พูดรวมว่าเป็นเครื่องมือฝึกปรือคุณธรรมทั้งหลาย ทางวาจาและทางจิตใจหรือมองในแง่ใดใคร่ศึกษาว่ามีทั้งศีล สมาธิ และปัญญา

๔. ว่าโดยจุดหมาย จริยธรรมนี้ประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายทุกชั้นทุกระดับเท่าที่พระพุทธศาสนาแสดงไว้ จนถึงจุดหมายสูงสุดที่เรียกว่าพรหมจริยปริโยสาน หรือความสิ้นโลกะ โทสะ โมหะ บรรลुวิชา วิมุตติ วิสุทธิ สันติ นิพพาน^{๑๕}

การจะปลูกฝังจริยธรรมควรเริ่มต้นที่ทางจิตใจก่อน ด้วยว่าจิตใจเป็นผู้ครอบครองร่างกาย ถ้าใจเข้มแข็งบริสุทธิ์ย่อมเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ร่างกายเข้มแข็ง การกระทำก็ย่อมบริสุทธิ์ไปตามสภาวะของจิตใจ^{๑๖} ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย เราอย่าลืมเล็งเห็นธรรมแม้อย่างหนึ่งที่ไม่อบรมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เป็นอย่างใหญ่ เหมือนจิต" "เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่อบรมแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เป็นอย่างใหญ่ เหมือนจิต"^{๑๗}

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๖, หน้า ๕๕๑-๕๕๓.

^{๑๖} พระมหาภูณเฑ จันทรจิต, หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์, (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๖๗.

^{๑๗} อก. เอก. ๒๐/๒๔-๒๕/๔.

จากพระดำรัสนี้จะเห็นได้ว่าการปลูกฝังจริยธรรมเน้นไปที่จิตใจหรือมโนธรรมก่อน แล้วค่อยพัฒนาไปสู่กายกรรมและวจีกรรม แต่จริยธรรมก็มีข้อจำกัดอยู่บางประการคือ จริยธรรมต้องมีการประพฤติปฏิบัติบ่อยๆ หรือเป็นประจำจนกลายเป็นอุปนิสัย จึงจะเบาใจได้ ถือว่าการป้องกันหรือขัดเกลาคความไม่ดีที่มีอยู่จำเป็นต้องใช้ประโยชน์จากจริยธรรม คือ ถ้าจะใช้ประโยชน์จากจริยธรรมโดยก็ต้องกระทำพฤติกรรมนั้นๆ ให้เป็นอุปนิสัยของตนเองให้ได้ เช่น ถ้าอยากได้ประโยชน์จากศีล ๕ ซึ่งถือว่าเป็นจริยธรรมที่เป็นหลักแห่งการประพฤติปฏิบัติสำหรับสังคัม ก็ต้องประพฤติปฏิบัติศีล ๕ นั้นให้กลายเป็นอุปนิสัยของตัวเองให้ได้ก่อน เป็นต้น

ฉะนั้น ในพุทธปรัชญาจึงมีแนวทางหรือวิธีสำหรับปลูกฝังจริยธรรมไว้ดังนี้ คือ

“ภิกษุทั้งหลาย จงฝึกอบรมกุศลเถิด กุศลเป็นสิ่งที่อาจฝึกอบรมได้ หากกุศลเป็นสิ่งที่ไม่อาจฝึกอบรมได้ เราไม่กล่าวอย่างนั้น แต่เพราะกุศลเป็นสิ่งที่อาจฝึกอบรมได้ เราจึงกล่าวอย่างนั้น หากกุศลที่คนฝึกอบรมแล้วจะเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แล้วไซ้ เราไม่กล่าวว่า จงฝึกอบรมกุศลเถิด แต่เพราะกุศลนี้ คนฝึกอบรมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่าจงฝึกอบรมกุศลทั้งหลาย”^{๒๒}

จากพระพุทธพจน์นี้จะทราบว่าการจะทำหรือประพฤติจริยธรรมเป็นสิ่งที่มิใช่ประโยชน์มากมาย คือ ทั้งประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในอนาคต แต่ว่าอุปสรรคของการประพฤติปฏิบัติจริยธรรมนั้นก็มีเหมือนกัน ซึ่งนั่นก็คือความขี้เกียจหรือการไม่ประพฤติปฏิบัติจริยธรรมได้ต่อเนื่องกัน หมายความว่า ทำแล้วก็หยุด หยุดแล้วทำ สาเหตุนี้เองทำให้การปลูกฝังจริยธรรมไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร จากประเด็นนี้จึงได้มีแบบแผนการปลูกฝังจริยธรรมปรากฏอยู่ในพุทธปรัชญาอยู่ ๓ ขั้น ด้วยกัน คือ

๑. ปริยัติ การศึกษาเรียนรู้สิ่งที่ควรศึกษา
๒. ปฏิบัติ การปฏิบัติสิ่งที่ควรปฏิบัติ

^{๒๒} อ. เอก. ๒๐/๒๖๕/๕๕.

๓. ปฏิเวธ การบรรลุจุดหมายได้ด้วยการปฏิบัติ^{๒๓}

ขั้นปฏิบัติ หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้รู้ความจริงเกี่ยวกับเรื่องสำคัญ ๔ เรื่อง คือ

๑. เรื่องของโลกและจักรวาล (ภพภูมิต่างๆ)

๒. เรื่องของชีวิตว่าชีวิตคืออะไร เกิดขึ้นมาได้อย่างไร ประกอบด้วยอะไร บ้าง อยู่ได้อย่างไร ต่างจากสัตว์อื่นอย่างไร เป็นต้น

๓. เรื่องของเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

๔. เรื่องทางปฏิบัติเพื่อไปสู่เป้าหมายสูงสุดนั้น

ขั้นปฏิบัติ หมายถึง การตัดกาย วาจา ใจของตนตามหลักการเท่าที่ได้ศึกษามาแล้ว โดยพิศดาร ได้แก่ การสร้างมรรคมงคล ๘ ให้เกิดขึ้นในตน โดยย่อได้แก่ การตัดกายวาจา ด้วยดี คัดจิตใจด้วยสมาธิและปัญญา

ขั้นปฏิเวธ หมายถึง ความรู้ระดับสูงที่เกิดขึ้นจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางมีขึ้นในตัวผู้รู้^{๒๔} แบบแผนหรือหลักสัทธิธรรม ๓ ประการข้างต้นนี้ ถือได้ว่าเป็นหลักในการปลูกฝังจริยธรรมตามแนวพุทธปรัชญาโดยตรงทีเดียว เพราะครอบคลุมทั้งการศึกษา ปฏิบัติและผลของการปฏิบัติ

๓.๗ พัฒนาการของจริยธรรม

จริยธรรมมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้เสมอ คือ

๑. ลักษณะการแสดงออกของบุคคลที่ประมวลเอาสิ่งที่คนยอมรับหรือเห็นว่า "เป็นคนดี" เอาไว้

^{๒๓} อก. อ. ๓/๓๕๑.

^{๒๔} แสง จันทร์งาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพฯ : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖),

๒. กฎเกณฑ์ทางสังคมที่กำหนดกรอบความประพฤติของคนไว้โดยเฉพาะกฎสูงสุดที่เกี่ยวกับ “ความดี ความเลว” ซึ่งเรียกว่า “ศีลธรรม”(Morality)^{๒๕}

จริยธรรมจะกลายมาเป็นสิ่งที่ทุกคนในสังคมยอมรับได้และนำไปเป็นรูปแบบแห่งการประพฤติปฏิบัติ พร้อมทั้งตั้งเป็นกฎเกณฑ์ให้คนในสังคมนำไปประกอบในการดำเนินชีวิตประจำวัน หรือสะท้อนออกมาเป็นพฤติกรรมต่างๆ เช่น ความอดทน ความขยันขันแข็ง ความกตัญญูกตเวที เป็นต้นได้ พฤติกรรมแต่ละพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกมาล้วนได้รับอิทธิพลจากจริยธรรมที่คนแต่ละคนนำไปประพฤติปฏิบัติทั้งนั้น

๓.๘ เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาในแง่ของจริยธรรม ย่อมมีความเกี่ยวข้องกับการอธิบายเรื่องความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ และเกณฑ์ตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่าความประพฤติใดเป็นความประพฤติที่ดี ไม่ดี ควรและไม่ควร รวมทั้งการพิจารณาคคุณค่าทางศีลธรรม ซึ่งในเรื่องเหล่านี้จำเป็นต้องเข้าใจในโครงสร้างหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ “ธรรม” ซึ่งหมายถึงสภาวะ สิ่งปรากฏการณ์ (status, thing, phenomena) มีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่ ธรรมในความหมายของข้อเท็จจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ข้อเท็จจริงเหล่านี้ พระพุทธศาสนาเชื่อว่ามีอยู่แล้ว และจะมีอยู่ตลอดไป ไม่ว่ามนุษย์จะรับรู้ข้อเท็จจริงเหล่านี้หรือไม่ก็ตาม ความจริงในลักษณะนี้จึงเป็นความจริงที่เรียกว่า “สัจธรรม” (Meta physical realities) ส่วนธรรมอีกประเภทหนึ่ง หรือในอีกความหมายหนึ่ง ได้แก่หลักธรรมที่พระพุทธเจ้านำมาสั่งสอนประชาชน ซึ่งเป็นหลักธรรมที่มนุษย์สามารถรับรู้และเข้าใจได้ด้วยประสบการณ์ซึ่งเรียกว่า ความจริงในระดับที่เป็น “ศีลธรรม” (Moral rule) ฉะนั้น ในการพิจารณาปัญหาความประพฤติของมนุษย์ จึงสามารถพิจารณาได้จากหลักธรรมสองประเภทนี้

การพิจารณาปัญหาเรื่องความดีความชั่ว จะพบว่าความดีความชั่วในพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่ตายตัวและเป็นสิ่งที่มีความในตัวเอง ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมของสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี เวลา สถานที่ หรือสิ่งอื่นใดได้ ความดีความชั่วเป็นสิ่งที่

^{๒๕} พระมหาวิระเวส พาเจริญ, จริยธรรมธุรกิจในการโฆษณาสินค้าผ่านสื่อในโทรทัศน์, (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐), หน้า ๒๖.

ที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ เป็นกฎเกณฑ์ในธรรมชาติที่ไม่ขึ้นกับการรับรู้ของมนุษย์ มนุษย์ไม่ได้เป็นผู้ตัดสินว่าการกระทำใดเป็นความดี การกระทำใดเป็นความชั่ว เพราะความดีความชั่วในการกระทำของมนุษย์ เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดไว้แล้วโดยธรรมชาติ กล่าวคือ ความดีความชั่วเป็นเรื่องของสังขธรรมในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับหลักศีลธรรม ซึ่งเป็นการวางแนวความประพฤติของมนุษย์ให้สอดคล้องกับหลักสังขธรรม^{๒๖}

สำหรับการตัดสินความประพฤติใดว่าเป็นความดี เป็นสิ่งที่เรียกว่า จริยธรรมในพระพุทธศาสนานั้น นับว่ามีเกณฑ์การตัดสินอยู่มากมาย แต่เมื่อพิจารณาจากพระพุทธานุญาตอยู่ตอนหนึ่งว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กมฺมํ วทามิ”^{๒๗} ภิกษุทั้งหลายเรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรมนี้ ก็สามารถวินิจฉัยได้ดังต่อไปนี้ คือ

๑. พิจารณาตามมูลเหตุ คือ เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลคืออโลภะ อโทสะ อโมหะ หรือเกิดจากอกุศลคือโลภะ โทสะ โมหะ

๒. พิจารณาตามสภาวะ คือ เป็นสภาพเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบาย ไร้โรค ปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้อกุศลธรรม (สภาพที่เกื้อกูล) ทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือ ทำให้อกุศลธรรมลดน้อยลง อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

๓. ใช้มโนธรรม คือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองพิจารณาว่า การกระทำนั้นตนเองดีเทียบตนเองหรือไม่ เสียความเคารพตนหรือไม่

๔. พิจารณาความยอมรับของวิญญูหรือนักปราชญ์หรือบัณฑิตชน คือ เป็นสิ่งที่วิญญูชนยอมรับหรือไม่ ขึ้นชมสรรเสริญ หรือคำหิเตติเตยน

๕. พิจารณาจากลักษณะและผลของการกระทำ

ก) เป็นการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ทำตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่

^{๒๖} ระนอง สรวยเอี่ยม, จริยศาสตร์กับปัญหาจริยธรรมในการดูแลผู้ป่วยวาระสุดท้าย ใกล้เคียง, (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจริยศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๓-๕๔.

^{๒๗} วทีน อินทสระ, อังแล้วเชิงอรรถที่ ๑๑, หน้า ๒๗.

ข) เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ส่วนหลักเกณฑ์สำหรับตัดสินจริยธรรมหรือความดีความชั่ว หรือกรรมดีกรรมชั่วทั้งตามแนวกรรมนิยามล้วน ๆ และกรรมนิยามที่สัมพันธ์กับสังคมนิยม ทั้งโดยสภาวะและโดยคุณค่า ซึ่งเป็นคุณค่าโดยสภาวะบ้าง คุณค่าตามที่กำหนดให้บ้างได้อีกจำนวนหนึ่ง แต่จัดจำแนกข้อต่าง ๆ กัน มีใจความคาบเกี่ยวกัน ดังนี้

๑. ว่าโดยคุณโทษต่อชีวิต หรือต่อจิตใจและบุคลิกภาพ คือ เป็นสภาวะที่เกี่ยวเนื่องกับชีวิตจิตใจหรือไม่ เกี่ยวเนื่องหรือไม่ต่อคุณภาพชีวิต ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ทำให้กุศลธรรม หรืออกุศลธรรมทั้งหลายอื่นลดถอยหรือเจริญงอกงาม ช่วยสร้างเสริมบุคลิกภาพที่ดีงามหรือไม่

๒. ว่าโดยคุณโทษต่อบุคคล คือ เป็นการเบียดเบียนตนหรือไม่ ทำให้ตนเดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ตน

๓. ว่าโดยคุณโทษต่อสังคม คือ เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นและแก่ส่วนรวม

๔. ว่าโดยมโนธรรม หรือ โดยสำนึกอันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ คือ พิจารณาเห็นด้วยความรู้สึกลึกซึ้งชอบชั่วดีของตนเองว่า การกระทำนั้นเมื่อทำแล้ว ตนเองดีเสียหรือกล่าวโทษตนเองได้หรือไม่

๕. ว่าโดยมาตรฐานทางสังคม คือ ตามบัญญัติทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม เช่น กฎหมาย เป็นต้น ซึ่งขึ้นต่อการใคร่ครวญตรวจสอบกลั่นกรองของวิญญูชนทั้งหลาย ตามกาลสมัย ที่จะให้ถือกันต่อไปโดยมลายหรือผิดพลาดคลาดเคลื่อนตลอดจนการใคร่ครวญแล้วยอมรับหรือไม่ของวิญญูเหล่านั้น ในแต่ละกรณี^{๒๔}

ฉะนั้น เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระพุทธศาสนาจึงมีเกณฑ์อยู่มากมาย แต่เท่าที่ประมวลได้มีประเด็น ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

๓.๘.๑ ตัดสินจากเจตนา

พระพุทธพจน์ที่ว่า "เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ เจตยิตฺวา กัมมํ กโรติ กาเยน

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๖, หน้า ๑๗๕-๑๗๑.

วาจา มนสา"^{๒๕} แปลว่า ภิกษุ เรากล่าวเจตนาว่าเป็นการกระทำ ด้วยว่ามันเมื่อคิดแล้วจึงได้
ทำกรรมทางกาย วาจาและใจ ฉะนั้น เมื่อเข้าใจในพระพุทธรูปนี้ ก็จะแจ่มแจ้งถึงหลักเบื้องต้น
ของการตัดสินใจหรือจิต ซึ่งความตั้งใจหรือจิตเป็นกระบวนการแรกของบ่อเกิดแห่งการ
กระทำทางกาย วาจา และใจ ดังพระดำรัสที่พระพุทธองค์ตรัสคราวแสดงธรรมแก่พระภิกษุ
ทั้งหลายว่า

“มโนปุพฺพงฺคมา ชมฺมา

มโนเสฏฺฐา มโนมยา

มนสา เจ ปทฺุกฺเชน

ภาสตี วา กโรตี วา

ตโต นํ ทุกฺขมนุเวตี

จกุกฺว วหโต ปทํ”^{๒๖}

แปลว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้ว
ด้วยใจ หากบุคคลมีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว จะพูดหรือทำเพราะทุจริต
กรรมสามอย่างนั้น ความทุกข์ย่อมติดตามเขาไปเหมือนล้อติดตามล้อเท้า
(โคพลิพัตถ์ลากเกวียนไป ฉะนั้น)”

จากพระดำรัสนี้ก็ยิ่งเห็นได้ชัดเจนว่า พฤติกรรมทางกาย วาจา นั้น ล้วนขึ้นอยู่กับใจ
คือ ถ้าใจบริสุทธิ์แล้ว กายและวาจาที่แสดงออกมาก็มีความบริสุทธิ์ด้วย ฉะนั้น เจตนาหรือ
ความตั้งใจจึงถือว่าเป็นตัวก่อพฤติกรรม เหมือนในคราวพระพุทธเจ้าตรัสกับอนาถบิณฑิก
เศรษฐีว่า “ในการให้ทานนั้น ถ้าจิตผ่องใส วัตถุทานชื่อว่าเศร้าหมองเป็นไม่มี เมื่อจิตเป็น
กุศลสุจริต ผลก็สุจริต”^{๒๗}

ส่วนการวินิจฉัยการกระทำใดว่าเป็นความดี การกระทำใดเป็นความชั่ว ให้เริ่มต้น
พิจารณาที่เจตนาหรือความตั้งใจ คือ ต้องมีความเข้าใจในเรื่อง “กรรม” ซึ่งแปลตามรูปศัพท์ว่า
การงาน หรือการกระทำ แต่ในทางธรรมต้องจำเพาะลงไปว่า หมายถึงการกระทำที่ประกอบ

^{๒๕} อกุ. นก. ๒๒/๓๓๔/๔๒๒.

^{๒๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ชัมปปัทฏฐกถา (ปฐโม ภาค),
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๐.

^{๒๗} วคิน อินทสระ, อังแล้วเชิงอรรถที่ ๑๑, หน้า ๒๕.

ด้วยเจตนาหรือการกระทำ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่ากรรมในความหมายทางธรรม^{๓๒} ส่วนกรรมอีก ๓ อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ดันเหตุเพื่อความก่อกำเนิดแห่งกรรมทั้งหลายมี ๓ อย่าง ดังนี้ ตามอย่างคืออะไร ได้แก่ โลภะ...โทสะ...โมหะ...”

“กรรมใดกระทำด้วยโลภะ...โทสะ...โมหะ เกิดจากโลภะ...โทสะ...โมหะ... เป็นต้นเหตุ เป็นก่อกำเนิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล กรรมนั้นย่อมเป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป ไม่เป็นไปเพื่อดับกรรม”

“ภิกษุทั้งหลาย ดันเหตุเพื่อความกำเนิดแห่งกรรมทั้งหลาย มี ๓ อย่าง ดังนี้ ตามอย่างคืออะไร ได้แก่ อโลภะ...อโทสะ...อโมหะ...”

“กรรมใดกระทำด้วยอโลภะ...อโทสะ...อโมหะ... เกิดจากอโลภะ...อโทสะ...อโมหะ...มีอโลภะ...อโทสะ...อโมหะ.. เป็นต้นเหตุ เป็นตัวก่อกำเนิด ธรรมนั้นเป็นกุศล ธรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีสุขเป็นผล กรรมนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความดับกรรม ไม่เป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป”^{๓๓}

ดังนั้น เมื่อพิจารณาตัวก่อกำเนิดกรรม กรรม และความหมายของธรรมตามนี้แล้ว จึงกล่าวได้ว่าในการวินิจฉัยการกระทำใดเป็นความดี การกระทำใดเป็นความชั่วในพระพุทธศาสนา จึงขึ้นอยู่กับกรรมหรือการกระทำนั้น ๆ ว่า เป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ความจงใจที่เป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่วประการใด เพราะเหตุนั้น ในคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา จึงได้มีประเภทของการกระทำ พร้อมทั้งที่มาของการกระทำความดีนี้ คือ

๑. กุศลกรรม คือกรรมที่เป็นกุศล เป็นกรรมดี หรือการกระทำที่ดี เป็นการกระทำที่เกิดจากกุศลเจตนา โดยมีกุศลมูล คืออโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นสาเหตุพื้นฐาน

^{๓๒} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), กรรมตามนัยแห่งพุทธธรรม, (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรัฟ จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๑๕๗.

^{๓๓} อิง. ติก. ๒๐/๕๕๑/๓๑๗-๓๑๘.

๒. อกุศลกรรม คือกรรมที่เป็นอกุศล เป็นกรรมชั่ว หรือการกระทำที่ไม่ดี เป็นการกระทำที่เกิดจากอกุศลเจตนา โดยมีอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นสาเหตุพื้นฐาน

การกระทำ ๒ ประเภทนี้ สามารถแสดงออกได้ ๓ ทาง คือ

๑. การกระทำทางกาย เรียกว่า กายกรรม เช่น การฆ่า การเว้นจากการฆ่า การลักทรัพย์ การเว้นจากการลักทรัพย์ เป็นต้น

๒. การกระทำทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม ทำกรรมด้วยคำพูดที่ดี เช่น พูดความจริง พูดสุภาพ คำพูดที่ชั่ว เช่น พูดเท็จ พูดคำหยาบ เป็นต้น

๓. การกระทำทางใจ เรียกว่า มโนกรรม ทำกรรมด้วยความคิดที่ดี เช่น คิดช่วยเหลือผู้อื่นที่ชั่ว เช่น คิดเฟื่องถึง จ้องทำร้าย คิดให้ผู้อื่นเสียหาย เป็นต้น

การกระทำทั้ง ๓ ทางนี้ พระพุทธศาสนามีทรรศนะว่า การกระทำทางใจหรือมโนกรรมสำคัญที่สุด เพราะเป็นจุดเริ่มต้นก่อนที่จะพูดหรือก่อนที่จะทำ ดังนั้น วจีกรรม กายกรรมจึงเป็นส่วนที่ขยายออกมาจากมโนกรรม^{๓๔} ฉะนั้น เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมด้วยใจเจตนาหรือความตั้งใจ จึงเป็นประเด็นที่สามารถนำมาพิจารณาได้ หมายความว่า พระพุทธเจ้าต้องการชี้ให้เห็นว่า การกระทำของบุคคลจะเป็นการกระทำดีหรือชั่วให้พิจารณาที่เจตนาเป็นหลัก

สรุปว่า เจตนาเป็นเครื่องมือตัดสินจริยธรรม คือ เป็นเกณฑ์ตัดสินความสามารถที่แสดงออกภายนอกโดยจงใจก็ดี ความคิดต่าง ๆ แม้เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เกิดขึ้น ๆ ชั่วครู่ชั่วขณะแล้วผ่านไป ๆ ภายในจิตใจก็ดี การคิดถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งในลักษณะใดลักษณะหนึ่งก็ดี ความรู้สึกและท่าทีของจิตใจต่อสิ่งต่าง ๆ ที่ได้ประสบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และที่ระลึกรหรือนึกขึ้นมาในใจก็ดี ล้วนมีเจตนาประกอบอยู่ด้วยทั้งสิ้น เจตนาจึงเป็นเจตจำนง ความจงใจ การเลือกอารมณ์ของใจ ตัวนำที่หันเหชักพาทำให้จิตใจเคลื่อนไหวโน้มน้อมไปหาหรือผลไปจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือมุ่งไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง เป็นหัวหน้าเป็นผู้จัดการหรือตัวเจ้าก็เจ้าการของจิตว่าจะเอาอะไร ไม่เอาอะไรกับเรื่องใดอย่างไร เป็นตัวการจัดแจงแต่งวิธิต่างของจิต และในที่สุดก็เป็นตัวการปรุงแต่งจิตนั้นให้เป็นไปต่าง ๆ เมื่อเจตนาเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง ก็คือกรรมเกิดขึ้นทีหนึ่ง เมื่อกรรมเกิดขึ้นแล้ว ก็มีผลทันที เพราะเมื่อเจตนาเกิดขึ้น ก็คือมีกิจกรรมเกิดขึ้นในจิตแล้ว จิตมีการเคลื่อนไหว หรือไหวตัวแล้ว แม้เป็นเพียงความคิดอะไรเล็กน้อย ซึ่งถึงจะไม่มีผลอะไรสำคัญ แต่ก็ไม่ใช่ผลเสียเลย อย่างน้อยก็เป็นละอองกรรมอัน

^{๓๔} ระนอง สรวยเอี่ยม, อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๒๖, หน้า ๕๕.

ละเอียดที่สั่งสมหรือพอกเข้าไว้เป็นเครื่องปรุงแต่งคุณสมบัติของจิตอยู่ภายใน เมื่อมากขึ้น เช่น จิตเสพความคิดนั้นบ่อย ๆ หรือความคิดนั้นรุนแรงขึ้นจนออกมาภายนอก ผลก็แรงขึ้นขยายออกมาเป็นลักษณะนิสัย บุคลิกภาพ เป็นต้น เช่น เจตนาในการทำร้าย ไม่ต้องพุดถึงกรรมร้ายแรงถึงขั้นจะฆ่าคน แม้แต่การทำลายสิ่งของที่เล็ก ๆ น้อย ๆ เหลือเกิน ถ้าทำด้วยเจตนาทำร้าย คือ ประกอบด้วยโทสจิตหรือมีความโกรธ อย่างคนฉีกกระดาษด้วยความฉุนเฉียว ทั้งที่กระดาษนั้นไม่มีคุณค่าสำคัญอะไร แต่ย่อมมีผลต่อคุณภาพจิต หาเหมือนกันไม่กับการฉีกกระดาษของคนที่ทำด้วยปกติโดยรู้ว่าจะไม่ใช่กระดาษนั้นแล้ว เมื่อทำการอะไร ๆ ด้วยเจตนาอย่างนั้นบ่อย ๆ ผลแห่งการสั่งสมก็จะปรากฏชัดยิ่งขึ้น และอาจขยายกว้างออกไปในระดับต่าง ๆ โดยลำดับ เปรียบเหมือนฝุ่นละอองที่ปลิวเข้ามาในห้องที่ละเล็กละน้อยอย่างที่ไม่ได้สังเกตเลย ย่อมไม่มีส่วนใดที่ไร้ผลเสียเลย แต่ผลนั้นจะสำคัญแค่ไหน นอกจากเป็นไปตามความแรงและปริมาณของสิ่งที่สั่งสมแล้ว ยังสัมพันธ์กับคุณภาพและการใช้งานของจิตในระดับต่าง ๆ อีกด้วย ฝุ่นละอองปลิวลงจับท้องถนนกว่าจะทำให้รู้สึกสกปรก ก็ต้องมีปริมาณมากมาย ฝุ่นละอองปลิวลงบนพื้นเรือน แม้น้อยกว่านั้น ก็รู้สึกสกปรก ฝุ่นละอองน้อยกว่านั้นลงจับโต๊ะเขียนหนังสือ ก็สกปรกและรบกวนงาน น้อยกว่านั้นอีกลงจับกระจกเงาส่องหน้า ก็รู้สึกเบื่อนและกระทบการใช้งาน ธุลีละอองนิดเดียวลงจับแว่นตา ก็รู้สึกได้และทำให้การเห็นพร่ามัวได้ อุปมาเช่น เขามีดขีดที่พื้นถนน ที่พื้นห้อง ที่กระจกแว่นตา ก็ทำนองเดียวกัน ส่วนในด้านตรงกันข้ามก็พึงเห็นได้ เช่น การใช้ผ้ากำมะหยี่หรือผ้าลินินเช็ดพื้นห้องจนถึงเช็ดแว่นตา เป็นต้น รวมความคือเจตน์จำนงคือเจตนาหรือกรรมนั้นแม้เล็กน้อย ก็มีได้ไร้ผล^{๓๕} และจากความจริงที่การกระทำที่เกิดจากความตั้งใจหรือเจตนา^{๓๖}นี้ได้ไร้ผลนี้เองจึงทำให้เจตนากลายเป็นประเด็นสำคัญในการตัดสินใจจริยธรรมในพระพุทธศาสนา

๓.๘.๒ ตัดสินจากผลลัพธ์ของเจตนา

คำสั่งสอนเรื่องกรรมหรือผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นต่อจากเจตนา^{๓๗}นั้นมีความสำคัญมาก ด้วยว่าเมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งถึงเห็นผลที่จะตามมาจากการกระทำของตนแล้ว โดยเฉพาะการกระทำความชั่วยิ่งจะทำให้เขามีความพยายามที่จะละความชั่วให้มากที่สุดเท่าที่จะกระทำได้

อีกนัยหนึ่ง คำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญเรื่องกรรมมาก ด้วยว่าการให้ผลของกรรมนั้นผูกพันกับปัจจัยต่าง ๆ อีกหลายอย่าง เช่น

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๖, หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

คติ คือ ภพที่สัตว์อุบัติ เป็นสุคติหรือทุคติ

กาล หมายถึง ยุคสมัยที่เป็นปัจจัยสนับสนุนให้กรรมอย่างใดอย่างหนึ่งมีโอกาสให้ผลได้

อุปธิ คือ อวัยวะร่างกายมีความบกพร่องหรือสมบูรณ์

ปโยคะ คือ การกระทำของคนนั้น ๆ ในปัจจุบัน

ปัจจัยทั้ง ๔ ประการนี้ หากว่าดีพร้อมท่านเรียกว่า สมบัติ มีส่วนสนับสนุนให้กุศลกรรมแสดงผลได้เต็มที่และขัดขวางอกุศลกรรมเอาไว้ระยะหนึ่ง หากว่าปัจจัยทั้ง ๔ นี้บกพร่องท่านเรียกว่า วิบัติ สนับสนุนให้อกุศลกรรมให้ผลได้เต็มที่ และกลับขัดขวางกุศลกรรมไว้ได้ระยะหนึ่ง^{๓๖} ส่วนกรรมที่เกิดจากโลภะ โทสะ และโมหะยัง ก็ยังมีผลลัพธ์ที่หนักมาก ดังข้อความที่มีปรากฏในพระพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ดันเหตุเพื่อความก่อกำเนิดแห่งกรรมทั้งหลายมี ๓ อย่างดังนี้ สามอย่างคืออะไร ? ได้แก่ โลภะ...โทสะ.....” “กรรมใดกระทำด้วยโลภะ...โทสะ...โมหะ...เกิดจากโลภะ...โทสะ...โมหะ...มีโลภะ...โทสะ...โมหะเป็นต้นเหตุ เป็นตัวก่อกำเนิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล กรรมนั้นย่อมเป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป ไม่เป็นไปเพื่อดับกรรม”^{๓๗}

ฉะนั้น การคำนึงถึงผลของกรรมจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการตัดสินใจทางจริยธรรมในพระพุทธศาสนา แต่ว่าผลของเจตนาบางครั้งก็สังเกตได้ยาก เพราะว่าบางครั้งผลของการกระทำกับเจตนาอาจไม่ตรงกันก็ได้ เหตุนั้น การตัดสินใจจริยธรรมที่ใช้เกณฑ์ตัดสินจากผลของเจตนานั้นก็ควรจะดูที่เจตนาด้วย หลังจากนั้นก็พิจารณาจากการกระทำนั้น ๆ ว่าให้ผลเป็นอย่างไร คือ ผลของการกระทำนั้นมีคุณหรือไม่หรือมีโทษ มีผลไม่ดีหรือไม่ การกระทำใดมีผลลัพธ์ออกมาเป็นคุณ ไม่มีโทษก็ให้ตัดสินได้ว่าการกระทำนั้นเป็นความดี ส่วนการกระทำใดมี

^{๓๖} พระราชธรรมนิเทศ (ระเบบ ฐิตญาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒ (อธิบายธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒), กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๘๖-๔๘๗.

^{๓๗} อญ. ติก. ๒๐/๕๕๑/๓๑๗-๓๑๘.

ผลลัพธ์ออกมาเป็นโทษ ไม่มีคุณก็ให้ตัดสินได้ว่าการกระทำนั้นเป็นความชั่ว ดังพระพุทธพจน์ที่กล่าวยืนยันไว้ว่า

"ดูกรกาลามชนทั้งหลาย เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้วิญญูติเตียน ธรรมเหล่านี้ถือปฏิบัติถึงที่แล้ว จะนำไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายพึงละเสีย"^{๓๘}

จากเนื้อความของพระพุทธพจน์ข้างต้นนี้ ก็สามารถรู้ได้ว่าการจะตัดสินพฤติกรรมในพฤติกรรมหนึ่งว่าเป็นการกระทำที่ดีหรือไม่ดีนั้น ก็ให้พิจารณาจากผลของการกระทำหรือพฤติกรรมนั้น ๆ ว่ามีโทษหรือไม่ ท่านผู้รู้ดีเตียนหรือไม่ หรือนำมาซึ่งทุกข์หรือไม่ โดยเฉพาะให้มองที่ผลประโยชน์ที่ตามมาหรือความสุขเป็นสำคัญ

ถ้าหากคำว่า ประโยชน์ ที่นำมาเป็นเครื่องประกอบการพิจารณาการกระทำที่เป็นความดีนั้น หมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องต่อการดำรงชีวิตความเจริญรุ่งเรือง และการทำให้ชีวิตพัฒนาไปในทางที่ชอบเป็นความสุข ในทางตรงกันข้ามโทษที่นำมาพิจารณาการกระทำว่าเป็นความชั่วนั้น หมายถึงสิ่งที่ไม่เกี่ยวข้องต่อการดำรงชีวิต เป็นความเสื่อม และทำให้ชีวิตตกต่ำ เป็นความทุกข์

ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงผลของการกระทำที่เป็นโทษและประโยชน์ว่าสามารถเกิดได้ ๓ ลักษณะ คือ

๑. เกิดกับตน
๒. เกิดกับผู้อื่น
๓. เกิดกับทั้งตนเองและผู้อื่น

การกระทำที่เป็นโทษและเป็นทุกข์อาจเกิดผลแก่ผู้กระทำก็ได้ แก่ผู้อื่นก็ได้ ทั้งแก่ผู้กระทำและผู้อื่นก็ได้ ไม่ว่าจะเป็นเกิดในลักษณะใดก็ถือว่าเป็นความชั่วทั้งสิ้น ส่วนการกระทำดีที่ให้ผลการกระทำเป็นความสุขและประโยชน์ดีเช่นเดียวกัน ไม่ว่าผลของการกระทำจะเกิดกับ

^{๓๘} อัง. ติก. ๒๐/๕๐๕/๒๒๖.

ใคร ก็ย่อมถือว่าเป็นความดีเสมอ^{๓๕} ส่วนอีกข้อความที่ได้บอกถึงเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรม
คือ คำสนทนาระหว่างพระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระอานนท์ ดังนี้

พระราชา- พระคุณเจ้าผู้เจริญ ชนเหล่าใดเป็นพาล ไม่ฉลาด ไม่
ใคร่ครวญ ไม่พิจารณาแล้ว กล่าวคุณหรือโทษของชนเหล่าอื่น เราไม่ยึดถือ
การกล่าวคุณหรือโทษของชนเหล่านั้นโดยความเป็นแก่นสาร, ส่วนชนเหล่า
ใดเป็นบัณฑิตฉลาด เยียบแหลม มีปัญญา ใคร่ครวญ พิจารณาแล้ว กล่าวคุณ
หรือโทษของชนเหล่าอื่น เราย่อมยึดถือการกล่าวคุณหรือโทษของชนเหล่า
นั้นโดยความเป็นแก่นสาร พระคุณเจ้าอานนท์ผู้เจริญ ความประพฤติดังกาย
... ความประพฤติดังวาจา... ความประพฤติดังใจที่สมณพราหมณ์ทั้ง
หลายผู้เป็นวิญญู จะพึงกล่าวโทษได้ คืออย่างไร

พระอานนท์- ได้แก่ ความประพฤติดังกาย... ทางวาจา... ทางใจ
ที่เป็นอกุศล มหาบพิตร

พระราชา- ความประพฤติดังกาย... ทางวาจา... ทางใจ ที่เป็น
อกุศลคืออย่างไร

พระอานนท์- ได้แก่ ความประพฤติดังกาย... ทางวาจา... ทางใจ
ที่มีโทษ

พระราชา- ความประพฤติดังกาย... ทางวาจา... ทางใจ ที่มีโทษ
คืออย่างไร

พระอานนท์- ได้แก่ความประพฤติดังกาย... ทางวาจา... ทางใจที่
มีความบีบคั้น

พระราชา- ความประพฤติดังกาย... ทางวาจา... ทางใจที่มีความ
บีบคั้น คืออย่างไร

พระอานนท์- ได้แก่ความประพฤติดังกาย... ทางวาจา... ทางใจที่
มีทุกข์เป็นผล

พระราชา- ความประพฤติดังกาย... ทางวาจา... ทางใจ ที่มีทุกข์
เป็นผล คืออย่างไร

^{๓๕} ระนอง ทรายเอี่ยม, อ่างแล้วเชิงอรธที่ ๒๖, หน้า ๖๑-๖๒.

พระอานนท์-ได้แก่ ความประพฤติกาย... ทางวาจา... ทางใจที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนก็ดี ที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นก็ดี เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่ายก็ดี ที่เป็นอกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญยิ่งแก่เขา กุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมถอยไป มหาบพิตร ความประพฤติกาย... ทางวาจา... ทางใจ อย่างนี้แล ที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นวิญญูจะพึงกล่าวโทษได้”^{๔๐}

เนื้อหาที่สำคัญของข้อความตามที่กล่าวมานั้น คือ

๑. การจะกำหนดว่าพฤติกรรมใดเป็นความดีหรือชั่วให้พิจารณาจากเจตนาหรือความตั้งใจเป็นหลัก และการกระทำโดยเจตนาอันมีลักษณะ ดังนี้

ก. ขั้นใจ (Mental stage) อันก่อให้เกิดการกระทำ แรงจูงใจ, ความสนใจ, ความทะยานอยาก, ความจงใจ, ทางเลือกและการตัดสินใจ

ข. ระยะหรือขั้นแห่งการกระทำทางกาย (Bodily action)

ค. ขั้นที่แสดงผลภายนอก (External stage of consequences)^{๔๑}

ขั้นใจนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้

๑. การกระทำโดยเจตนาทุกอย่าง ย่อมมีอย่างใดอย่างหนึ่งหนุนหลังอยู่ เช่น ความรู้สึกต้องการ อาจเป็นสัญชาตญาณหรือความกระหายหิว อาจเป็นความต้องการเรื่องสติปัญญา ศีลธรรมหรือสุนทรียอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยธรรมดาความรู้สึกต้องการเป็นความทุกข์เสมอ (A feeling of want is always painful)แต่มีนระคนด้วยความสุขความเพลิดเพลิน ซึ่งเกิดจากความหวังว่าจะได้รับสุขข้างหน้าอันอาศัยความต้องการนี้เป็นทางเดิน

๒. การเกิดขึ้นแห่งกรรม หรือความรู้สึกต้องการ เช่น ความหิวกระหาย เป็นต้น ถูกเปลี่ยนมาเป็นความทะยานอยาก (desire) ต้องการได้วัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งที่ประสงค์เพื่อสนองความต้องการที่เกิดขึ้นแล้ว ต่อจากนั้นย่อมหาวิธีการเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ในกรณีดังกล่าวนี้ ถ้าเป็นพฤติกรรมง่าย ๆ ก็จะไม่มีการขัดแย้ง

^{๔๐} ม. ม. ๑๓/๕๕๓-๕๕๔/๔๒๕-๔๒๘.

^{๔๑} วคิน อินทสระ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๑, หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

กำหนดทางเลือกได้ทันที การกระทำก็ตามมา แต่ในกรณีแห่งพฤติกรรมซับซ้อน (Complex action) การกำหนดทางเลือกจะทำได้ทันทีทันใดแม้จะมีความทะยานอยากอยู่ก็ตาม

๓. ในพฤติกรรมซับซ้อนบางทีบุคคลต้องเผชิญกับความรู้สึก หรือความคิด อันสับสน มีความต้องการมากอย่างและต้องการบรรลุความสำเร็จในเวลาเดียวกัน ความต้องการนั้นได้ชักนำจุดประสงค์มากมายมาสู่ใจในเวลาเดียวกัน ความต้องการต่าง ๆ ได้ดึงใจไปสู่ทิศทางต่าง ๆ จุดประสงค์ทั้งหมด ซึ่งมีอยู่มากมายหลายอย่างนั้นก็ไม่อาจให้บรรลุได้ในเวลาเดียวกัน บางทีความต้องการต่าง ๆ ก็ขัดกัน ถ้าจะให้สิ่งหนึ่งสมปรารถนา ก็จำต้องละทิ้งสิ่งอื่น ๆ ไปทั้งหมด ความขัดแย้งทางจิตใจก็เกิดขึ้น เพราะความปรารถนาเป็นเหตุ

๔. เมื่อเกิดอาการขัดแย้งดังนี้ บุคคลย่อมซึ่งตรองพิจารณาหาทางว่าเลือกทำอย่างไหนดี การซึ่งตรองพิจารณาหาทางนี้เป็นกระบวนการทางจิตชนิดหนึ่ง ซึ่งคอยพิจารณาว่าอะไรดีอะไรชั่วเพื่อเลือกทำสิ่งหนึ่งและละทิ้งสิ่งหนึ่ง

๕. หลังจากได้ซึ่งตรองแล้ว บุคคลย่อมเลือกทางที่ตนเห็นว่าดีที่สุดในขณะนั้น นี่คือการตัดสินใจแลการกระทำก็ตามมา

๖. บางที การตัดสินใจ ไม่ได้ปรากฏออกมาทันที ในกรณีเช่นนี้ ยังไม่มีขอบเขตของความตกลงใจ หรือตั้งใจ บางทีการกระทำจึงต้องเปลี่ยนไปขอบเขตแห่งความตกลงใจจึงมีขึ้น

ขั้นทางกาย (Bodily stage)

เมื่อได้ตกลงใจเรียบร้อยแล้ว อาการทางใจนั้นก็จะเป็นเปลี่ยนมาเป็นพฤติกรรมทางกาย
ขั้นแสดงผลภายนอก (The external stage of consequences)

การปฏิบัติการทางกาย ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในโลกภายนอก นี่คือการแสดงผลภายนอกซึ่งพอสรุปได้ดังนี้ ความรู้แจ้งในความคิดที่ได้เลือกแล้ว ความรู้แจ้งในวิธีการที่ได้เลือกแล้ว มีผลน่าปรารถนาบ้างไม่น่าปรารถนาบ้าง ความรู้แจ้งในผลบางอย่างที่คาดไว้ล่วงหน้าที่มีได้คาดไว้ล่วงหน้า ผลที่มีได้ตั้งใจและบังเอิญ^{๔๒}

ฉะนั้น เกณฑ์ตัดสินใจธรรมชาติที่ใช้เจตนาเป็นหลักนั้น ถือได้ว่าเป็นเกณฑ์เบื้องต้นที่ทำได้ แต่ก็ยังไม่สามารถที่จะสรุปลงไปที่เจตนาไปเสียทุกอย่าง ด้วยว่าการกระทำบางอย่างของ

^{๔๒} วศิน อินทสระ, อ่างแก้วเชิงอรุณที่ ๑๑, หน้า ๕๒-๕๓.

มนุษย์ที่ปรากฏในความเป็นจริงของสังคมนั้น จะเห็นว่าการกระทำต่าง ๆ มากมาย ที่ไม่ตรงไปตรงมา ทั้งระหว่างเจตนา และผลแห่งการกระทำ การกระทำบางอย่างที่เกิดจากเจตนาดี ประชด่งขึ้นโดยเหตุที่เป็นกุศล แต่ผลของการกระทำกลับก่อให้เกิดความเดือดร้อน หรือโทษ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ในขณะที่การกระทำบางอย่างเกิดขึ้นจากเจตนาไม่ดี ประชด่งขึ้นด้วยเหตุอันเป็นอกุศล แต่ผลกลับเป็นการสร้างประโยชน์ทั้งกับตนเองและผู้อื่น ในกรณีเช่นนี้ พระพุทธศาสนามีทรรศนะว่า ควรใช้เหตุผลและความรอบคอบในการแยกแยะประเภทของกรรม หรือการกระทำว่าการกระทำดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจากเหตุจูงใจที่เป็นกุศลและอกุศลมูลประการใด เพราะในทรรศนะของพระพุทธศาสนานั้น กุศลมูลเป็นเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับประโยชน์สุขและอกุศลมูลเป็นเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับทุกข์โทษเสมอ^{๔๓} ซึ่งทั้งความสุขและทุกข์ก็ล้วนเป็นผลมาจากเจตนาเป็นเหตุทั้งนั้น คือ เมื่อเจตนาดี ผลก็ดีด้วย ดังข้อความที่ว่า ทำดีย่อมได้ดี ส่วนเจตนาไม่ดี ผลก็ไม่ดีเหมือนกัน เช่น ทำชั่วก็ย่อมได้รับผลไม่ดีเป็นเครื่องตอบแทน ก็ในข้อนี้มีพระสูตรยืนยันไว้ว่า

๑. กรรมดำ มีวิบากดำ (ทำชั่ว ย่อมได้ชั่ว)
๒. กรรมขาว มีวิบากขาว (ทำดี ย่อมได้ดี)
๓. กรรมดำและขาว มีวิบากดำและขาว
๔. กรรมไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม^{๔๔}

๒. การจะกำหนดว่าพฤติกรรมใดเป็นความดีหรือชั่วให้พิจารณาจากผลลัพธ์ของการกระทำ คือ เมื่อแสดงพฤติกรรมใดออกมาแล้ว ปรากฏว่าผลลัพธ์ที่ออกมาเป็นความสุข ไม่มีโทษ ไม่มีความบีบคั้น ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ก็ให้ถือว่าพฤติกรรมนั้นเป็นความดี ส่วนพฤติกรรมใดมีผลตรงกันข้ามคือมีโทษ ผู้รู้ดีเตียน ประกอบด้วยทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ และเบียดเบียนตัวเองและผู้อื่นเป็นส่วนผล ก็ให้ถือว่าพฤติกรรมนั้น ๆ เป็นความชั่ว

^{๔๓} รัตนอง สรวายเอี่ยม, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๒๖, หน้า ๖๓.

^{๔๔} อจ. จตุกก. ๒๑/๒๓๒/๒๘๗.

๓.๕ ระดับขั้นของจริยธรรม

พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์เป็นคำสอนที่เป็นหลักสำหรับปฏิบัติเพื่อให้สาวกผู้ประพฤติปฏิบัติตามบรรลุดุจหมายปลายทางในระดับต่าง ๆ ซึ่งแบ่งได้ ๓ ระดับ คือ

๑. ทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์ จุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน

๒. สัมปรายิกัตถประโยชน์ จุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์ในอนาคต

๓. ปรมัตถประโยชน์ จุดมุ่งหมายอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือพระนิพพาน การบรรลุพระนิพพานคือการดับสิ้นกิเลส อันเป็นสาเหตุที่มีรากเหง้ามาจากอวิชชา หนทางที่จะนำพาไปสู่ประตูพระนิพพานได้นั้น ได้แก่ มรรค ๘ ซึ่งรวมย่อลงเป็นไตรสิกขา อันได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง^{๔๕}

สำหรับการจัดระดับขั้นของจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น เป็นการจัดเพื่อให้เห็นความแตกต่างของประเภทต่าง ๆ ของหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาและต้องการชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีคำสอนตั้งแต่เริ่มต้นหรือพื้นฐานไปจนถึงสูงสุดหรือดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ อีกนัยหนึ่ง คือ คำสอนของพระพุทธศาสนานี้มีเป้าหมายเพื่อจะให้ผู้ศรัทธาสนิกชนนำไปเป็นแนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติสำหรับพัฒนาตนเองและสังคมส่วนรวมด้วย คือ ถ้าตนเองมีพุทธจริยธรรมประจำตัวแล้วก็จะทำให้สามารถดำเนินชีวิตให้เป็นสุขได้

คำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ขั้น ได้แก่

๑. จริยธรรมที่เป็นไปเพื่อเป็นฐานรองรับคุณภาพต่าง ๆ และเพื่อความสันติในสังคม คือ ศีล ๕ (เบญจศีล) ธรรม ๕ (เบญจธรรม) และทศ ๖ จัดเป็นจริยธรรมขั้นมูลฐาน

๒. จริยธรรมที่เป็นไปเพื่อพัฒนาจิตใจและขัดเกลาตนเองให้มีคุณธรรมสูงขึ้น คือ ศีล ๘ (อุโบสถศีล) และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ จัดเป็นจริยธรรมขั้นสูง

๓. จริยธรรมที่เป็นไปเพื่อพัฒนาผู้ปฏิบัติให้ถึงความเป็นอริยชนหรือบรรลุมรรคผลนิพพาน คือ มรรคมีองค์ ๘ (อริยมรรค)

^{๔๕} พระมหาจรัญ จรณธมฺโม, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องศีลสิกขาในพระวินัยปิฎก, (วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาพุทธศาสนนิเทศ บัณฑิตวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๔.

๓.๕.๑ จริยธรรมขั้นมูลฐาน

จริยธรรมขั้นมูลฐานมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นส่วนเบื้องต้นของกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการและจริยธรรมขั้นนี้เป็นการปฏิบัติขั้นพื้นฐานเพื่อเป็นการปูทางไปสู่การปฏิบัติที่สูง ๆ ขึ้น พร้อมทั้งเป็นเครื่องสนับสนุนคุณธรรมต่าง ๆ ด้วย

จริยธรรมขั้นมูลฐาน คือ เบญจศีล (ศีล ๕) เบญจธรรม (ธรรม ๕) และทิศ ๖

๓.๕.๑.๑ เบญจศีล (ศีล ๕)

ในสภาพปัจจุบัน สังคมกำลังประสบกับปัญหาอย่างมากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านยาเสพติดหรือปัญหาด้านอาชญากรรม เป็นต้น ล้วนเป็นสภาวะการณ์ที่ทำให้สังคมขาดความสงบสุขหรืออีกนัยหนึ่ง สังคมที่กำลังเป็นอยู่ในขณะนี้ประกอบด้วยความวุ่นวายและยุ่งเหยิงนั้น ถ้าเราพิจารณาให้รอบคอบและสังเกตให้ดีแล้วก็จะรู้อย่างแน่นอนเป็นเพราะคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมขาดคุณธรรมเครื่องอยู่ร่วมกัน เช่น ขาดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ซึ่งนั่นก็เป็นเพราะคนเราขาดศีลข้อที่ ๒ (อทินนาทาน) เป็นต้น ฉะนั้น เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติจึงต้องมีคุณธรรมหรือข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่ดี หมายความว่าทุกคนต้องมีศีล ๕ เป็นพื้นฐานนั่นเอง

สำหรับสังคมโดยทั่วไป พระพุทธองค์ได้เสนอหลักธรรมที่เรียกว่า ศีล ๕ นี้เอาไว้เพื่อเป็นหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ใน อคัณณสูตร ซึ่งมีเนื้อความโดยย่อ ดังนี้

“โลกที่เราอาศัยอยู่นี้มีการเกิดและดับเป็นวัฏจักร ในระยะที่โลกเริ่มอุบัติขึ้น ไม่นานก็จะมีสิ่งมีชีวิต (อาภัสสรพรหม) เกิดขึ้นและวิวัฒนาการตัวเองจนมีสภาพเป็นมนุษย์เพศชาย-หญิงที่สมบูรณ์และได้อยู่ร่วมกัน จึงได้เกิดการสร้างบ้านเรือนเป็นชุมชนขึ้นและมีการแบ่งแยกอาณาเขตในการเลี้ยงชีพ ซึ่งสืบเนื่องมาจากเกิดบุคคลเห็นแก่ตัว กักตุนอาหารสำหรับตนเองทำให้ผู้อื่นขาดแคลนภายหลังเมื่อแต่ละครอบครัวได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินแล้ว ก็ยังเกิดจากละเมิดในทรัพย์สินของผู้อื่นอีก เพราะมนุษย์มีความโลภมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเป็นเหตุให้เกิดการกล่าวเท็จและเบียดเบียนทำร้ายชีวิตกันตามมา

เป็นลำดับ เปญจศีลจึงถูกบัญญัติขึ้นมาตั้งแต่ปฐมกัลป์ เพื่อยังประโยชน์สุข
ให้เกิดแก่สังคมนมนุษย์”

ศีล ๕ เป็นหลักแห่งความประพฤติพื้นฐานสำหรับมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการครองชีวิต
อยู่ในระดับใดๆ คือ เป็นหลักความประพฤติพื้นฐานของบุคคลแต่ละคนในฐานะที่เป็นมนุษย์
ซึ่งหลักความประพฤติพื้นฐานของมนุษย์มีจุดมุ่งหมายที่เหมือนกัน คือ การมีชีวิตที่ไม่มีโทษ
ภัย อยู่ในสังคมที่ปรกติสุข^{๔๖}

ศีลเป็นข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานของพระพุทธศาสนาหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นข้อ
ปฏิบัติของความเป็นคนก็ได้ เพราะฉะนั้น ศีลโดยเฉพาะศีลห้าจึงเป็นมนุษย์ธรรมเป็นธรรม
ของมนุษย์ หมายความว่า คนเราจะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ มิใช่ว่าเกิดมามีรูปร่างหน้าตาเป็น
มนุษย์เท่านั้น แต่จะต้องมีธรรมคือศีล ๕ สำหรับมนุษย์อีกด้วย^{๔๗}

นักปราชญ์ทางศาสนาได้บัญญัติข้อกติกาสังคมขึ้น เพื่อให้คนประพฤติปฏิบัติร่วม
กันเพื่อความสงบร่มเย็นของสังคมนั้น ๆ ข้อกติกาดังกล่าวนั้นเรียกว่า เปญจศีล (ศีล ๕) หรือ
ศีลที่เป็นพื้นฐานของมนุษย์ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์
๓. กามสุ มิจฉาราวา เวรมณี เว้นจากการประพฤติดิฉิประเวณี
๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ
๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เว้นจากการดื่มสุราและน้ำเมาอัน
เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^{๔๘}

สิกขาบทที่ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี แปลว่า เว้นจากการฆ่าสัตว์หรือทำลายชีวิต (To
abstain from killing)

^{๔๖} พระรพพร ขกเชื้อ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๔, หน้า ๕๔-๕๕.

^{๔๗} พระมหาสำรวย ญาณสัวโร (พินดอน), การศึกษาเรื่องผลกระทบจากการล่วง
ละเมิดศีลข้อที่ ๕ ที่มีต่อสังคมไทย, (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระ
พุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

^{๔๘} อก. ปญจก. ๒๒/๑๓๔/๒๐๓-๒๐๕.

ปาณาติปาต มาจากคำว่า ปาณ+อติปาต

ปาณ หมายถึง สัตว์ทั้งหลายโดยสมมติ ได้แก่ อินทรีย์ที่มีชีวิตและหายใจได้ อีกกรณีหนึ่งก็คือ จีวีตรูป (material quality of life) หมายถึง กำลังที่ทำให้ชีวิตดำเนินอยู่ได้ รวมทั้งหมายถึงจิตินทรีย์ (Psychic life-faculty) ซึ่งหมายถึง ธรรมชาติที่เป็นเครื่องรักษาสัมปยุตธรรม

อติ ในคำว่า อติปาต สามารถแยกได้เป็น ๒ ประเด็น คือ

๑. สิ้นตัด แปลว่า คล่องแคล่ว รวดเร็ว
๒. อतिकมฺนตก แปลว่า ก้าวล่วงเบียดเบียน

ปาต แปลว่า ให้ตกลงไป

ฉะนั้น ปาณาติปาต จึงมีความหมายโดยรวมอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. การทำสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตที่กำลังดำรงอยู่ให้ตกไปโดยเร็วหรือทำให้หมดอายุขัยไปก่อนกำหนดเวลาอันสมควร เช่น ตายด้วยอุบัติเหตุอันเกิดจากไฟ เป็นต้น
๒. ก้าวล่วงเบียดเบียนให้สัตว์ตกไปด้วยใช้อาวุธอย่างใดอย่างหนึ่งฆ่าสัตว์นั้นให้ตายลง^{๔๙}

เกณฑ์วินิจัยศีลข้อปาณาติปาต

ศีลข้อปาณาติปาตมีองค์ ๕ ประการ คือ

๑. ปาโณ หมายถึง สัตว์มีชีวิต
๒. ปาณสัณญิตา หมายถึง รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต
๓. วรกจิตตัง หมายถึง มีจิตคิดจะฆ่า
๔. อุปกโกโม หมายถึง กระทำความเพียรเพื่อให้ตาย
๕. เตน มรณัง หมายถึง สัตว์ตายด้วยเพียรนั้น^{๕๐}

^{๔๙} นนทนา อังสุรังยี, “การวิเคราะห์เปรียบเทียบค่านิยมและการปฏิบัติเกี่ยวกับเปญจศีลของชาวพุทธในสังคมเมืองและชนบทที่อยู่ในและนอกโครงการแผ่นดินธรรมและแผ่นดินทอง : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านในอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๓), หน้า ๘.

^{๕๐} พระสิริมงคลจารย์, มงคลทีปนี ภาค ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๒๐๒.

สิกขาบทที่ ๒ อทินนาทานา เวรมณี แปลว่า เว้นจากการถือเอาซึ่งสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้หรือเว้นจากการลักทรัพย์ (To abstain from stealiry)

อทินนาทาน มาจากคำว่า อ+ทินน+อาทาน

อ แปลว่า ไม่ (เป็นคำปฏิเสธ)

ทินน ได้แก่ สิ่งของที่เจ้าของอนุญาตให้

อาทาน ได้แก่ การถือเอา (โดยอาการต่าง ๆ มีการขโมย ปล้น จี้ น้อ โกง เป็นต้น)

ฉะนั้น อทินนาทาน จึงได้แก่ การถือเอาสิ่งของของเรามีได้อุญาตให้โดยอาการต่าง ๆ มีการลักขโมย ปล้น จี้ เป็นต้น

แสดงวจนัตตะ ในคำว่า อทินนาทาน

น ทินนัง = อทินนัง

แปลว่า วัตถุสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้อนุญาตหรือที่เจ้าของหวงแหนเรียกอทินนะ

อทินนัสสะ อาทานัง = อทินนาทานัง

แปลว่า บุคคลทั้งหลายย่อมเอาวัตถุสิ่งของที่เจ้าของของหวงแหนด้วยธรรมชาติใด ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุในการยึดเอาวัตถุสิ่งของที่เจ้าของหวงแหนนั้น เรียกว่า อทินนาทาน ได้แก่ เจตนาที่เป็นเหตุในการลักทรัพย์ (เถยเจตนา)^{๕๐}

ในอทินนาทานท่านจัดทรัพย์ที่บุคคลสามารถยึดถือเป็นกรรมสิทธิ์ได้ ๒ ประเภท คือ สวิญญกทรัพย์๑ อวิญญาณกทรัพย์๑

สวิญญาณกทรัพย์ คือ สิ่งของที่มีวิญญาณ เช่น ม้า เป็นต้น

อวิญญาณกทรัพย์ คือ สิ่งของที่ไม่มีวิญญาณ เช่น เงินทอง เป็นต้น

เกณฑ์วินิจฉัยศีลข้ออทินนาทาน

การจะรู้ว่าการลักทรัพย์นั้น ๆ จะเป็นการผิดศีลหรือไม่ หรือเพียงแค่ทำให้แต่เศร้าหมองและต่างพร้อยเท่านั้น ฉะนั้น เพื่อที่จะให้รู้ว่าการลักทรัพย์นั้นจะเป็นอทินนาทานหรือไม่ ต้องพิจารณาจากองค์ประกอบ ๕ ประการ ดังต่อไปนี้ คือ

๑. ปรปรคคหิตัง หมายถึง ของนั้นมีเจ้าของครอบครองหวงแหน

๒. ปรปรคคหิตสัณญิตา หมายถึง รู้อยู่ว่าเป็นของมีผู้อื่นครอบครองหวงแหน

๓. เถยยจิตตัง หมายถึง มีความตั้งใจจะลักขโมยของผู้อื่น

^{๕๐} พระภัททวัชโรทยโกศล วัชรวิริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถ สังคหณีกา,

(กรุงเทพฯ : มูลนิธิธัมมโชติกะ, ๒๕๒๔), หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

๔. อุปัฏกโม หมายถึง กระทำความพยายามในการลักขโมย

๕. เตน หรณัง หมายถึง ลักมาได้ด้วยความพยายามนั้น^{๕๒}

สิกขาบทที่ ๓ กาเมสุ มิจฉาจารา เวมณิ แปลว่า เว้นจากการประพฤติดิในกามทั้งหลายหรืองดเว้นจากการประพฤติดลามกในการเสพเมถุน (To abstain from sexual misconduct)

กาเมสุ มิจฉาจาร มาจากคำว่า กาเมสุ+มิจฉา+อาจาร

กาเมสุ ได้แก่ กามทั้งหลาย หมายถึงเอาทั้งวัตถุกามและกิลีสกาม

มิจฉา ได้แก่ ผิดหรือลามก

อาจาร ได้แก่ การประพฤติ

ฉะนั้น กาเมสุ มิจฉาจาร จึงได้แก่ การประพฤติดิในกามทั้งหลาย ซึ่งเมื่อแยกออกเป็น กาเมสุ และ มิจฉาจารแล้วก็จะมีความหมายดังนี้ คือ กาเมสุ แปลว่า ความประพฤติเพื่อด้วยดีในกรรมของคนคู่กันทั้งหลาย ส่วนคำว่า มิจฉาจาร แปลว่า ความประพฤติอันทรามที่บัณฑิตติเตียนโทษโดยส่วนเดียว^{๕๓}

แสดงวณัตถะในคำว่า กาเมสุมิจฉาจาร ได้ดังนี้

มิจฉา จรณัง = มิจฉาจาโร

แปลว่า การประพฤติดิ คือ การกระทำลามกอันบัณฑิตทั้งหลายพึงติเตียนแน่นอน
ชื่อว่า มิจฉาจาร

กาเมสุ มิจฉาจาร = กาเมสุมิจฉาจาโร

แปลว่า การประพฤติดิ คือ การกระทำลามกอันบัณฑิตทั้งหลายพึงติเตียนแน่นอนในการเสพเมถุน ชื่อกาเมสุมิจฉาจาร

กาเมสุ มิจฉา จรณติ เอเตนาติ = กาเมสุมิจฉาจาโร

แปลว่า คนทั้งหลายย่อมประพฤติดิในการเสพเมถุนด้วยกรรมนั้น ฉะนั้น กรรมอันเป็นเหตุแห่งการประพฤติดิในการเสพเมถุนนั้น ชื่อว่า กาเมสุมิจฉาจาร ได้แก่ เสวนเจตนา^{๕๔}

^{๕๒} พระสิริมังคลาจารย์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๕๐, หน้า ๒๐๓.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๓.

^{๕๔} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมจริยะ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๕๑, หน้า ๑๒๓.

เกณฑ์วินิจัยศีลข้อสามสมุจฉาจารย์

การตัดสินใจการยุ่งเกี่ยวเรื่องการเมืองอย่างไรจึงจะถือว่าไม่ละเมิดศีลข้อนี้ ต้องพิจารณาจากองค์ประกอบ ดังต่อไปนี้

๑. อคมนิชฐาน หมายถึง ชายหรือหญิงที่ไม่ควรเกี่ยวข้องกับ
๒. ตัสมิง เสวนจิตตัง หมายถึง จิตคิดจะเสพกับชายหรือหญิงนั้น
๓. ปโยโค หมายถึง ความพยายามเพื่อจะเสพ
๔. มัคเคน มัคคปฏิปัตติง อธิวาสนัง หมายถึง ความพอใจในการประกอบมรรคซึ่งกัน

และกัน

สิกขาบทที่ ๔ มุสาวาทา เวมณิ แปลว่า เว้นจากการพูดคำเท็จหรืองดเว้นจากการกล่าวคำไม่จริง (To abstain from false speech)

มุสาวาท มาจากคำว่า มุสา+วาท

มุสา ได้แก่ เท็จหรือไม่เป็นความจริง

วาท ได้แก่ คำพูดหรือการกล่าว

ฉะนั้น มุสาวาท จึงได้แก่ การกล่าวสิ่งที่ไม่เป็นจริงหรือพูดคำเท็จนั่นเอง การกล่าวคำเท็จนี้ไม่ใช่หมายความว่าเฉพาะทางวาจาเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการแสดงอาการเพื่อลวงให้คนอื่น ๆ เข้าใจผิดด้วย

เกณฑ์วินิจัยศีลข้อมุสาวาท

ในการวินิจัยคำพูดนั้น ๆ ว่าจะเป็นคำเท็จหรือไม่ ให้วินิจัยจากองค์ประกอบ ดังนี้

๑. อัตถัง วัตถุ หมายถึง เรื่องที่ไม่จริง
๒. วิสัฎฐาเทนจิตตัง หมายถึง ตั้งใจจะพูดให้ผิด
๓. ตัซโซ วายาโม หมายถึง มีความพยายามอันเกิดจากความตั้งใจนั้น
๔. ปรัสส ตัทถถวิธานนัง หมายถึง คนอื่นรู้เนื้อความ^{๕๕}

สิกขาบทที่ ๕ สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวมณิ แปลว่า เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทหรือการงดเว้นจากสิ่งเสพติดต่าง ๆ อันจะทำให้เกิดความประมาท (To abstain from intoxicants causing heedlessness)

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน มาจากคำว่า สุรา+เมรย+มัชช+ปมาท+ฐาน

^{๕๕} พระสิริมงคลจารย์, อ่างแก้วเชิงอรุณที่ ๕๐, หน้า ๒๐๕.

สุรา ได้แก่ เครื่องดองของเมาที่ผ่านการกลั่นแล้ว

เมรัย ได้แก่ เครื่องดองของเมาที่ยังไม่ได้กลั่น เช่น เหล้าสาโท เป็นต้น

มัชช ได้แก่ สิ่งที้นอกเหนือไปจากสุราและเมรัยที่สามารถทำให้ผู้เสพมัวเมาตั้งอยู่ในความประมาทได้ เช่น เฮโรอีน ยาบ้า เป็นต้น

ปมาท ได้แก่ ความประมาทหรือการขาดสติยังคิด

ฐาน ได้แก่ ที่ตั้ง, เหตุ หรือที่เกิด

รวมความว่า สุราเมรัยมัชชปมาทฐาน หมายความว่า เครื่องดองของเมาและสิ่งเสพติดที่เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

ส่วนรูปวิเคราะห์แห่งสุราเมรัยมัชชปมาทฐานมีดังนี้

สุรา = สุรา ขเนตติ

สิ่งใดยอมทำให้ผู้นั้นกล้า ฉะนั้น สิ่งนั้นชื่อว่าสุรา

เมรัย = เมรั ขเนตติ

สิ่งใดยอมทำให้มึนเมา ฉะนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า เมรัย

มัชช สิ่งใดที้นอกเหนือไปจากสุราและเมรัยที่ทำให้ผู้เสพมึนซึมได้ เช่น ฝิ่น กัญชา เป็นต้น

ปมาทฐานา เหตุแห่งความประมาท^{๕๖}

เกณฑ์วินิจฉัยศีลข้อสุราเมรัยมัชชปมาทฐานา

ศีลข้อที่ ๕ นี้มีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

๑. สุราเมรัยาโว หมายถึง สิ่งที่เป็นสุราและเมรัย
๒. ปิวิตุกามา หมายถึง มีความประสงค์จะดื่ม
๓. ปิวนัง หมายถึง ทำการดื่ม
๔. มัททนัง หมายถึง มีอาการมึนเมา

อานิสงส์ของเบญจศีล (ศีล ๕)

เมื่อได้ปฏิบัติศีล ๕ ให้หมดจด บริบูรณ์แล้ว ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จากการปฏิบัติก็คือ ผู้ปฏิบัติตนเอง และผลประโยชน์หรืออานิสงส์ของศีล ๕ ก็มีการกล่าวไว้ในศีลสูตรว่า

^{๕๖} นนทนา อังสุวรังษี, อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๔๕, หน้า ๔๓.

“... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของคณมีศีลเพราะความถึงพร้อมด้วยศีล ๕ ประการนี้ คือ คณมีศีล ถึงพร้อมด้วยศีลในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมถึงกอง โภคทรัพย์มาก อันมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี่เป็นอานิสงส์ข้อ ๑ ของคณมีศีล เพราะความถึงพร้อมด้วยศีล กิตติศัพท์อันงามของคณมีศีล ถึงพร้อมด้วย ศีลย่อมฟุ้งไป นี่เป็นอานิสงส์ของศีลข้อ ๒ คณมีศีลถึงพร้อมด้วยศีลจะเข้า บริษัทใด ๆ คือ ชัตติยบริษัท พราหมณ์บริษัท คฤหบดีบริษัท สมณบริษัท ย่อมองอาจ ไม่เก้อเขินเข้าไป นี่เป็นอานิสงส์ข้อ ๓ คณมีศีล ถึงพร้อมด้วยศีล ย่อมเป็นผู้ไม่หลงกระทำกาละ นี่เป็นอานิสงส์ข้อ ๔... คณมีศีลถึงพร้อมด้วย ศีล เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ นี่เป็นอานิสงส์ข้อ ๕ ของคณมีศีล เพราะถึงพร้อมด้วยศีล...”^{๕๖}

โทษของการขาดเบญจศีล (ศีล ๕)

ในสัพพหลสูตรกล่าวถึงโทษที่บุคคลจะได้รับหลังจากที่ล่วงละเมิดศีล ๕ มีปาณาติปาต เป็นต้น ไว้ดังนี้

๑. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไปอันบุคคลเสพมาแล้ว ทำให้มาแล้ว ชักนำไปไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในแดนแห่งเปรต ผลวิบากของการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไปเกิดเป็นมนุษย์ที่มีอายุสั้น

๒. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การถือเอาสิ่งของที่เจ้ามิได้ให้อันบุคคลเสพมาแล้ว ชักนำไปไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในดินแดนแห่งเปรต ผลวิบากของการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ที่เป็นอย่างเบาว่าวิบากทั้งปวงก็คือเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ชักนำไปให้โภคทรัพย์พินาศนิพทาย

๓. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การประพฤติดีกในกามทั้งหลาย อันบุคคลเสพมาแล้ว ทำให้เกิดมีแล้วทำให้มาแล้ว ชักนำไปไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในแดนแห่งเปรต ผลวิบากของการประพฤติดีกในกาม

^{๕๖} อัง. ปญจก. ๒๒/๒๑๓/๒๕๕.

ทั้งหลาย ที่เป็นอย่างเบาว่าวิบากทั้งปวงก็คือ ชักนำไปให้เกิดเป็นมนุษย์ผู้มี
เวรมีศรัทธา

๔. อุก่อนภิกษุทั้งหลาย การพูดเท็จ อันบุคคลเสพมากแล้ว ทำให้
เกิดมีแล้ว ทำให้มากแล้ว ชักนำไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ใน
แดนแห่งเปรต ผลวิบากของการพูดเท็จ ที่เป็นอย่างเบาว่าวิบากทั้งปวง ก็คือ
เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ชักนำไปถูกกล่าวหาด้วยเรื่องไม่จริง

๕. อุก่อนภิกษุทั้งหลาย การดื่มสุราและเมรัย อันบุคคลเสพมากแล้ว
ทำให้เกิดมีแล้ว ทำให้มากแล้ว ชักนำไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์
ดิรัจฉาน ในแดนแห่งเปรต ผลวิบากของการดื่มสุราเมรัย ที่เป็นอย่างเบาว่า
วิบากทั้งปวงก็คือเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ชักนำไปเป็นคนบ้า^{๕๘}

๓.๕.๑.๒ เบญจธรรม (ธรรม ๕)

มนุษย์ชื่อว่าเป็นสัตว์สังคม เพราะเป็นสัตว์ประเภทที่จะต้องอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็น
พวก สืบเนื่องเป็นลำดับมา แต่เมื่อยังอยู่ร่วมกันเป็นหมู่น้อย ปัญหาทั้งหลายก็ย่อมไม่เกิด หรือ
มี แต่ก็น้อยมากแก้ไขได้ไม่ยากนัก แต่เมื่อมนุษย์มาอยู่ร่วมกันมากขึ้น ปัญหาของสังคมก็มาก
ขึ้น และมีความยุ่งยากที่จะแก้ปัญหานั้นได้ เมื่อเกิดปัญหาขึ้นและมีความยุ่งยากที่จะแก้ปัญหานั้น
ได้ สังคมจึงต้องมีข้อตกลงร่วมกัน เรียกว่าบัญญัติของสังคม หมายถึง กติกาและระเบียบ
ของสังคม เพื่อที่จะทำให้สังคมมีความสุขสงบ มีระเบียบ เพื่อควบคุมความประพฤติของคน
ให้อยู่ในกรอบเดียวกัน เพื่อคนเราจะได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขทั้งในหมู่มนุษย์และสัตว์เหล่า
อื่น หากขาดสิ่งดังกล่าวมนุษย์ก็ไม่อาจพัฒนาตนไปสู่คุณธรรมที่สูงกว่า^{๕๙} เหมือนกับข้อความ
ที่ท่านนักปราชญ์ได้กล่าวไว้ว่า “คนและสัตว์เดรัจฉาน ย่อมมีการกิน การนอน การสืบพันธุ์
เสมอกัน แต่สิ่งที่ทำให้คนต่างจากสัตว์เดรัจฉานนั้นคือธรรม”^{๖๐}

สำหรับธรรมที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนานั้นมีมากประการ แยกแยะได้หลายประการ
เท่าที่การประมวลได้ก็มีถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ นี่ก็แสดงให้เห็นแล้วว่า พระธรรมใน

^{๕๘} อกุ. อฏฐก. ๒๓/๑๓๐/๒๓๒-๒๓๓.

^{๕๙} พระมหาสารวย ญาณสวโร (พินดอน), อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๔๗, หน้า ๑.

^{๖๐} เสถียร โกเศศ, หิโตปเทศ, (พระนคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๐๗), หน้า ๕.

พระพุทธศาสนาสามารถทำคนให้มีความแตกต่างจากสัตว์เดรัจฉานได้ และคำว่า "ธรรม" ในที่นี้ก็คือธรรมที่ทำให้งามหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากัลยาณธรรม

กัลยาณธรรมที่พระพุทธเจ้าบัญญัติขึ้นไว้นั้น เพื่อที่จะให้เป็นเครื่องอาศัยของการประพฤติปฏิบัติศีล ๕ คือ เปญจธรรม มี ๕ ประการ คือ

๑. เมตตากรุณา มีเมตตากรุณาต่อสัตว์
๒. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ
๓. กามสังวร สำรวมระวังในกาม
๔. สัจจะ มีความสัตย์ไม่พูดเท็จ
๕. สติสัมปชัญญะ มีความระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ

เมตตากรุณา ความรักความปรารถนาดีและความสงสารต้องการช่วยเหลือปลดปล่อยทุกข์ให้กับผู้อื่นและสัตว์อื่น ให้ความเอ็นดูไม่ทำร้ายร่างกายทุบตีเขาหรือฆ่าให้ตาย เป็นธรรมที่ระงับความพยาบาทเสียได้ ผู้มีเมตตากรุณาทำให้เกิดไมตรี ความรัก ความปรารถนาดี เข้าใจสภาพความจริงของสัตว์ทั้งหลายว่ารักสุขเกลียดทุกข์เหมือนกันทุกตัวตน มีใจต้องการให้สรรพสัตว์ได้รับความสุขกันถ้วนหน้า

สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพที่สุจริต ปราศจากโทษรวมถึงมีความขยันหมั่นเพียรในการทำงานไม่ปล่อยให้งานค้างค้ำอาอูถ ละการเลี้ยงชีพด้วยมิจฉาชีพ เช่น ลักขโมย เป็นต้น

กามสังวร การรู้จักยับยั้งควบคุมตนเอง ในการปฏิบัติทางกามารมณ์ หรือเรื่องรัก ๆ ใคร่ ๆ ไม่ให้ผิดศีลธรรมไม่มั่วสุมในเรื่องเพศ ไม่ละเมิดนอกใจคู่ครองของตน ไม่ละเมิดและไม่เสียสัตย์ต่อกัน ไม่ล่วงละเมิดคู่ครองหรือของหวงห้ามอันเป็นสิทธิ์ของผู้อื่น การปฏิบัติต่อกู่ครองของตนอย่างบริสุทธิ์ใจมีความซื่อสัตย์ต่อกัน

สัจจะ ความสัตย์วันขาดจากการพูดเท็จ เมื่อมีใครถามก็ตอบตรงไปตรงมา รู้ก็ว่ารู้ ไม่รู้ก็ว่าไม่รู้ ไม่พูดเท็จทั้งที่รู้เพราะเหตุแห่งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่อาภิสติน้างใจใด ๆ ไม่พูดส่อเสียดให้เขาแตกแยกกัน พูดให้เขาสมานสามัคคีกัน ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ พูดถูกกาลเวลา พูดจริงมีหลักฐานมีที่อ้างประกอบด้วยประโยชน์ตามกาลสมควร

สติสัมปชัญญะ ความระลึกได้ในความผิดถูกชั่วดีและรู้ตัวอยู่ทุกขณะ หลักธรรมข้อนี้ย่อมเป็นหลักประกันหรือเครื่องคุ้มกันของศีลทั้งหมด ท่านจัดไว้เป็นธรรมคู่กับศีลข้อสุราเมรัย การเสพสิ่งเสพติดของมีนเมาเพราะการดื่มน้ำเมา เหล้า ดื่มเบียร์ กินยาบ้า เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นของทำลายประสาททำให้สติฟั่นเฟือนเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท การมีสติสัมปชัญญะช่วยให้รู้เท่าทันพิษร้ายของสิ่งเสพติดเหล่านั้นว่ามีโทษแก่ตนเองและสังคม

เหล่านี้เป็นของทำลายประสาททำให้สติฟั่นเฟือนเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท การมีสติสัมปชัญญะช่วยให้รู้เท่าทันพิษร้ายของสิ่งเสพติดเหล่านั้นว่ามีโทษแก่ตนเองและสังคม

๓.๕.๑.๓ ทิศ ๖

การอยู่ร่วมกันของบุคคลต่าง ๆ ในสังคมนั้น มีเป้าหมายอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. เพื่อพัฒนาตนเอง คือ ต้องการอยู่ร่วมในสังคมอย่างสง่าผ่าเผยเป็นที่ยอมรับของชนในสังคม

๒. เพื่อพัฒนาสังคม คือ เพื่อทำสังคมที่ตนอาศัยอยู่ให้เกิดความสงบสุข

จาก ๒ ประเด็นข้างต้นนี้ก็แสดงให้เห็นว่าการที่ตัวเองและสังคมจะเจริญได้นั้น ก็ต้องได้รับการพัฒนาทั้งคู่ โดยตัวเองและสังคมต้องเอื้ออำนวยต่อกันและกัน คือ บุคคลแต่ละคนในสังคมต้องมีความสามัคคี ให้ความร่วมมือแก่กันและกัน มีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างถูกต้อง อีกนัยหนึ่งคือ แต่ละคนในสังคมต้องทำหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด หลังจากนั้นสังคมก็จะได้รับการพัฒนาเป็นลำดับไป ด้วยเหตุผลนี้เองพระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงเรื่องทิศ ๖ ไว้ดังนี้ คือ

๑. ปุรัตถิมทิศ คือ ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดาบิดา

๒. ทักขิณทิศ คือ ทิศเบื้องขวา ได้แก่ อาจารย์

๓. ปังนิมทิศ คือ ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ บุตรภรรยา

๔. อุตตรทิศ คือ ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตร

๕. เหนฎฐิมทิศ คือ ทิศเบื้องต่ำ ได้แก่ บ่าว

๖. อุปริมทิศ คือ ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์^{๖๑}

ปุรัตถิมทิศ คือ ทิศเบื้องหน้า

มารดาบิดาอันบุตรธิดาพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

๑. ท่านได้เลี้ยงมาแล้ว เราต้องเลี้ยงท่านตอบ

๒. ช่วยทำกิจการงานของท่าน

๓. ดำรงวงศ์สกุล

๔. ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๖๒}

^{๖๑}ที. ปาฎิ. ๑๑/๑๕๘/๑๖๕.

มารดาบิดาได้รับการบำรุงแล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรธิดาด้วยสถาน ๕ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. อบรมสั่งสอนแนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หากรรยา (สามี) ที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สินสมบัติให้ในสมัย^{๖๓}

ทักษิณทิส คือ ทิศเบื้องขวา

อาจารย์อันศิษย์พึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

๑. ด้วยลูกขึ้นยืนรับ
๒. ด้วยเข้าไปยืนคอยรับใช้
๓. ด้วยเชื้อฟาง
๔. ด้วยอุปัฏฐาก
๕. ด้วยเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ^{๖๔}

อาจารย์ได้รับการบำรุงแล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕ คือ

๑. แนะนำดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกศิลปให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง
๔. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง^{๖๕}
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย (คือจะไปทางทิศไหนก็ไม่ให้อดอยาก)

ปัจฉิมทิส คือ ทิศเบื้องหลัง

ภรรยาอันสามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

๑. ด้วยยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา
๒. ด้วยไม่ดูหมิ่น

^{๖๒}ที่. ปาฐ. ๑๑/๑๕๕/๑๓๐.

^{๖๓}ที่. ปาฐ. ๑๑/๑๕๕/๑๓๐.

^{๖๔}ที่. ปาฐ. ๑๑/๒๐๐/๑๓๐.

^{๖๕}ที่. ปาฐ. ๑๑/๒๐๐/๑๓๐.

๓. ด้วยไม่ประพฤติก่อวุ่นวาย
๔. ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ด้วยให้เครื่องแต่งตัว^{๖๖}

ภรรยาได้รับการบำรุงแล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงผัวดี
๓. ไม่ประพฤติก่อวุ่นวาย
๔. รักษาทรัพย์ที่ผัวหามาได้ไว้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง^{๖๗}

บุตรธิดา คือ ทิศเบื้องซ้าย

มิตรอันกุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

๑. ด้วยให้ปัน
๒. ด้วยเจรจาด้วยถ้อยคำไพเราะ
๓. ด้วยประพฤติประโชชน์
๔. ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ
๕. ด้วยไม่แก่งกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง^{๖๘}

มิตรได้รับการบำรุงแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕ คือ

๑. รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัย เอาเป็นที่พึ่งพำนักได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร^{๖๙}

เหฏฐิมิตร คือ ทิศเบื้องต่ำ

^{๖๖}ที. ปาฐ. ๑๑/๒๐๑/๑๗๐-๑๗๑.

^{๖๗}ที. ปาฐ. ๑๑/๒๐๑/๑๗๑.

^{๖๘}ที. ปาฐ. ๑๑/๒๐๒/๑๗๑.

^{๖๙}ที. ปาฐ. ๑๑/๒๐๒/๑๗๑.

บ่าวอันนายพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

๑. ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ด้วยให้อาหารและรางวัล
๓. ด้วยรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้
๔. ด้วยแจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน
๕. ด้วยปล่อยในสมัย^{๗๐}

บ่าวได้รับการบำรุงแล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕ คือ

๑. ลูกขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานทีหลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำงานให้ดีขึ้น
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่นั้น^{๗๑}

อุปริมทิส คือ ทิศเบื้องบน

สมณพราหมณ์อันกุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

๑. ด้วยกายกรรม คือทำอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา
๒. ด้วยวจีกรรม คือ พูดอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา
๓. ด้วยมโนกรรม คือ คิดอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา
๔. ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู คือมิได้ห้ามเข้าบ้านเรือน
๕. ด้วยให้อามิสทาน^{๗๒}

สมณพราหมณ์ได้รับการบำรุงแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕ คือ

๑. ห้ามไม่ให้กระทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง

^{๗๐}ที่. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๓/๑๓๑-๑๓๒.

^{๗๑}ที่. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๓/๑๓๒.

^{๗๒}ที่. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๔/๑๓๒.

๖. บอกลทางสวรรค์ให้^{๗๓}

๓.๕.๒ จริยธรรมขั้นสูง

จริยธรรมขั้นนี้ถือว่าเป็นพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาจากขั้นมูลฐานคือเมื่อสังคมและตนเองมีความสงบ ไม่เดือดร้อนแล้ว ขั้นต่อไปก็ต้องกำจัดสิ่งที่ถือว่าเป็นกิเลสที่ละเอียดขึ้น เพื่อทำตนเองให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น อีกนัยหนึ่งคือจริยธรรมขั้นสูงนี้เป็นการเพิ่มศักยภาพทางใจของตนให้สูงขึ้นนั่นเอง

จริยธรรมขั้นสูงนี้ประกอบด้วยศีล ๘ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

๓.๕.๒.๑ ศีล ๘

เป็นที่เข้าใจกันว่าการรักษาศีลนั้นเป็นพื้นฐานในการทำสมาธิและเจริญปัญญา ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ศีล ไม่ว่าจะศีล ๕ หรือศีล ๘ ก็ล้วนมีความสำคัญพอ ๆ กัน และจริยธรรมขั้นสูงนี้เน้นศีล ๘ ซึ่งมีความละเอียดยิ่งกว่าศีล ๕ ส่วนการบัญญัติศีลของพระพุทธเจ้าพระองค์ก็ทรงบัญญัติเพื่อความดีงามทั้งทางกาย วาจา และใจ ยิ่งเป็นศีล ๘ หรืออุโบสถศีลด้วยแล้วยิ่งมีความสำคัญมาก เพราะว่าศีล ๘ นั้น มีความละเอียดกว่าศีล ๕ เหตุนี้การรักษาศีล ๘ จึงต้องการระวังมากยิ่งขึ้น

สำหรับการรักษาศีล ๘ หรืออุโบสถศีลนี้มีอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑. ปกติกอุโบสถ เดือนละ ๔ วัน คือ วันขึ้น ๘ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๘ ค่ำ และแรม ๑๔ ค่ำ ในเดือนเลขคี่หรือแรม ๑๕ ในเดือนเลขคู่ (เดือนเลขคี่ เช่น เดือน ๗ ส่วนเดือนเลขคู่ เช่น เดือน ๘)

๒. ปฏิชาครอุโบสถ คือเพิ่มวันข้างหน้า ๑ วันและวันข้างหลังวันอุโบสถ ๑ วัน รวมเป็นคราวละ ๓ วัน เดือนละ ๔ คราว จึงเป็นเดือนละ ๑๒ วัน เช่น ปกติกอุโบสถมีในวัน ๘ ค่ำ เพิ่มวัน ๗ ค่ำและ ๙ ค่ำเข้ามา ก็เป็นปฏิชาครอุโบสถ

ส่วนศีล ๘ หรืออุโบสถศีลนั้นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี งดเว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิต
๒. อทินนาทานา เวรมณี งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้

^{๗๓}ที่. ปาฎิ. ๑๑/๒๐๔/๑๗๒.

เกณฑ์วินิจัยศิลปข้ออุจจาสนมหาสน

ศิลปข้อนี้มีเกณฑ์วินิจัยดังต่อไปนี้ คือ

๑. อุจจาสนมหาสนนึ่ง ที่นั่งที่นอนสูงใหญ่
๒. อุจจาสนมหาสนสัญญา รู้ว่าที่นั่งที่นอนสูงใหญ่
๓. อภินิสีหนึ่ง วา อภินิพีชหนึ่ง วา นึ่งหรือนอนทับลง^{๑๔}

อานิสงส์ของการรักษาศิลป ๘

การรักษาอุโบสถศิลป ๘ นั้น หากรักษาได้ดีไม่ขาดตกบกพร่อง แม้ว่าจะรักษาเพียงระยะเวลา เล็กน้อยก็ย่อมให้ผลมาก ดังตัวอย่างเรื่องคนยากจนต้องทำงานรับจ้างเพื่อหาเลี้ยงครอบครัวจนไม่มีเวลาที่จะรักษาอุโบสถตลอดวันและคืนเหมือนคนอื่น แต่ก็รักษาแค่ครั้งวันก็ยังได้รับอานิสงส์มาก เรื่องมีอยู่ว่า มีคนยากจนคนหนึ่งทำงานรับจ้างในบ้านของอนาถบิณฑิกเศรษฐีในเมืองสาวัตถี พอถึงวันอุโบสถวันหนึ่งท่านเศรษฐีกลับมาจากวิหารแล้วถามคนในบ้านว่ามีใครบอกนุรุชทำงานรับจ้างคนนั้นหรือเปล่าว่าวันนี้เป็นวันอุโบสถ ก็ได้รับคำตอบว่า ไม่มีใครบอกเลย ท่านเศรษฐีจึงสั่งให้คนหุงหาอาหารสำหรับตอนเย็นไว้ให้เขา คนครัวก็จัดเตรียมตามคำสั่งของท่านเศรษฐี นุรุชรับจ้างคนนั้นไปทำงานในป่าตลอดวัน ครั้นกลับมาในเวลาเย็น เห็นคนจัดอาหารมาให้ก็ไม่รับบริโภคทันที แต่นั่งพิจารณาอยู่ว่า ทุกวันในบ้านหลังนี้ จะมีเสียงโกลาหลวุ่นวายในการรับประทานอาหารเย็นแต่วันนี้คนเหล่านั้น นอนเงียบกันหมดเขาเตรียมหาอาหารไว้ให้เราคนเดียว ที่เรื่องอะไรกัน จึงถามแม่ครัวเลยทราบว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ ทุกคนในบ้านไม่รับประทานอาหารตอนเย็นกันเพราะต่างก็พากันรักษาศิลปอุโบสถ กันหมดแม้แต่พวกเด็ก ๆ ที่ยังดื่มนมท่านเศรษฐีก็สั่งให้ล้างปากเด็ก ๆ เหล่านั้นแล้วให้หยอคมธุระ คือของมีรสที่อร่อย ๔ อย่าง ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำผึ้ง น้ำอ้อย แทนนม เพื่อให้พวกเด็ก ๆ ได้รักษาศิลปอุโบสถด้วยกัน แต่ว่าพวกเราลืมบอกท่านคนเดียวจึงได้เตรียมหาอาหารเอาไว้ให้ นุรุชรับจ้างจึงถามว่า ถ้าอยู่รักษาอุโบสถเดี๋ยวนี้ได้ ฉันก็จะรักษาบ้าง มีคนไปถามท่านเศรษฐีและได้รับคำตอบว่า ผู้ไม่บริโภคอาหารล้างปากเสียแล้วอธิฐานองค์แห่งอุโบสถทั้งหลาย ในกาลบัดนี้จักได้อุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง พอคนนั้นได้ฟัง

^{๑๔} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), แบบให้ว้พระสวคมนตรีและหลักธรรมในการเจริญวิปัสสนา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๗๔-๗๕.

ก็ตั้งใจปฏิบัติตามคำแนะนำของท่านเศรษฐี แต่ว่าเนื่องจากเขาได้ทำงานหนักมาทั้งวัน ครั้นมาอดอาหารเข้าตอนเย็นก็เลยเกิดความหิวจัดลมในร่างกายนั่งหลับนอนพร่ำเพรื่อเรื่องก็ให้คนนำของมาให้กินเป็นยา แต่ด้วยจิตใจที่มุ่งมั่นเพื่อจะรักษาศีลอุโบสถไว้ให้ดีเขาเลยไม่ยอมกิน พออรุณขึ้นมาก็สิ้นใจตายเหมือนกับดอกไม้เหี่ยว แล้ก็ได้อัปเกิดเป็นเทวดาอยู่ที่ต้นไทร

ในเวลาต่อมามีคนะดาบส ๕๐๐ คน เดินทางมาจากป่าหิมพานต์จะไปยังนครโกสัมพี ผ่านมาทางต้นไทรใหญ่นั้น ก็พากันไปนั่งพักอาศัย ดาบสผู้ที่เป็นหัวหน้าจึงคิดในใจว่า เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไทรนี้ คงจะต้องเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่แน่ ถ้าเป็นจริงขอได้โปรดให้น้ำดื่มแก่คณะเราบ้าง เทวดานั้นก็บันดาลให้น้ำดื่มขึ้น ดาบสหัวหน้าจึงคิดถึงน้ำอาบ เทวดาก็บันดาลให้น้ำอาบอีก ดาบสหัวหน้านึกถึงอาหารที่จะบริโภค เทวดาก็บันดาลให้อีก จึงคิดในใจว่า เทวดาตนนี้เรานึกอะไรก็บันดาลให้ได้หมด อยากจะเห็นตัวตนบ้าง เทวดานั้นก็ชำแรกลำต้นไม้แสดงตนให้เห็น พวกดาบสจึงพากันถามว่า ท่านเทวราช สมบัติของท่านมากมายแต่ก่อนท่านทำกรรมอะไรไว้ จึงได้สมบัติพวกนี้ เทวดานั้นไม่กล้าบอกเพราะมีความละเอียดที่ตนได้สร้างกุศลกรรมไว้เพียงเล็กน้อย แต่เมื่อถูกถามหนักเข้า ก็เลยเล่าเรื่องการรักษาศีลอุโบสถเพียงครั้งวันให้พวกดาบสฟัง^{๙๕}

จากเรื่องที่ได้กล่าวมาข้างต้น ก็แสดงให้เห็นแล้วว่า การรักษาศีลอุโบสถ หรือศีล ๘ นี้ มีคุณประโยชน์มาก คือ มีประโยชน์ในชาตินี้และในชาติอื่น ๆ เพราะว่าศีลสามารถเป็นเครื่องควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ได้ ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมทางกาย หรือทางวาจา ฉะนั้น การรักษาศีล โดยเฉพาะศีล ๘ จึงได้ชื่อว่าทำประโยชน์ตนและสังคมให้บริบูรณ์ได้ จึงเหมาะกับพระบาลีบทที่ว่า "ศีลัง โลเก อนุตตรัง"^{๙๖} แปลว่า ศีลเป็นยอดในโลก

๓.๕.๒.๒ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

กุศลกรรมบถ แปลว่า วิธีทางแห่งการกระทำที่ฉลาด หรือการกระทำที่ฉลาด ในพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๓ ทาง เรียกว่า สุจริต แปลว่า ความประพฤติดีประพฤติชอบ ๓ ทาง คือ

^{๙๕} พระมหาจำรูญ จรณธมฺโม, อ่างแล้วเชิงอรธที่ ๔๕, หน้า ๕๒-๕๔.

^{๙๖} ปุ. ขา. ๒๓/๘๖/๒๓.

๑. กายสุจริต ความสุจริตทางกาย ได้แก่ ทำสิ่งที่ดีงาม ถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยกาย

๒. วาจาสุจริต ความสุจริตทางวาจา ได้แก่ พูดสิ่งที่ดีงาม ถูกต้อง ประพฤติชอบด้วย

วาจา

๓. มโนสุจริต ความสุจริตทางใจ ได้แก่ คิดสิ่งที่ดีงาม ถูกต้อง ประพฤติชอบด้วย

ใจ^{๗๗}

ในแง่แห่งการทำความดีที่ละเอียด ท่านจัดแบ่งย่อยออกไปอีก คือ จัดเป็นสุจริตทางกาย ๓ ประการ สุจริตทางวาจา ๔ ประการ และ สุจริตทางใจ ๓ ประการ โดยให้ชื่อว่า กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ดังต่อไปนี้

ก. กายสุจริต ๓ อย่าง

๑. ละเว้นการฆ่าสัตว์ การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน มีเมตตากรุณาช่วยเหลือ เกื้อกูลสงเคราะห์กัน

๒. ละเว้นการแย่งชิง ลักขโมย และการเอารัศเอาเปรียบ เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน

๓. ละเว้นการประพฤติดีดล่่วงละเมิดในของรักของหวงของผู้อื่นไม่ข่มเหงจิตใจทำลายลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกันและกัน

ข. วาจาสุจริต ๔ อย่าง

๑. ละเว้นการพูดเท็จโกหกหลอกลวง กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจจะพูดให้ผิดจากความจริงเพราะเห็นแก่ประโยชน์ใด ๆ

๒. ละเว้นการพูดส่อเสียดหรือยุยงให้แตกแยก พูดแต่คำที่สมานส่งเสริมสามัคคี

๓. ละเว้นการพูดคำหยาบคายสกปรกเลียบหาย พูดแต่คำสุภาพนุ่มนวลชวนฟัง

๔. ละเว้นการพูดเหลวไหล เพื่อเจ้อ พูดแต่คำจริงมีเหตุมีผลมีสาระประโยชน์และถูกกาลเทศะ

ค. มโนสุจริต ๓ อย่าง

๑. ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้ คิดให้ คิดเสียสละทำจิตให้แผ่แผ่กว้างขวาง

^{๗๗}ที่. ปาฏิ. ๑๑/๒๒๘/๑๕๔.

๒. ไม่คิดมุ่งร้ายเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย ตั้งความปรารถนาดีแผ่ไมตรี มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

๓. มีความเห็นถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่าทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่าทันความเป็นไปธรรมดาของโลกและชีวิตตามเหตุปัจจัย^{๗๔}

สุจริตทางกาย ๓ ทางวาจา ๔ และทางใจ ๓ รวมเรียกว่า กุศลกรรมบถ ๑๐ นี้ เป็นทางนำไปสู่ความเจริญ สุข เป็นการกระทำของบุคคลผู้ฉลาด ก่อให้เกิดบุญกุศล และคุณประโยชน์มากมาย ไม่ว่าจะเป็นแก่ตนเองหรือสังคม

๓.๕.๓ จริยธรรมขั้นสูงสุด

จริยธรรมขั้นสูงสุดนี้เป็นการปฏิบัติเพื่อทำตนเองให้ถึงความเป็นอริยชน ดับกองทุกข์ กองกิเลส และจริยธรรมขั้นสูงสุดในที่นี้หมายถึงมรรคมีองค์ ๘

๓.๕.๓.๑ อริยมรรค ๘

๑. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ (Right understanding)
๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ (Right Thoughts)
๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ (Right Speech)
๔. สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ (Right Action)
๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (Right Livelihood)
๖. สัมมาวายามะ เพียรชอบ (Right Effort)
๗. สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ (Right Mindfulness)
๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ^{๗๕} (Right Concentration)

สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบหรือความเข้าใจถูกต้องในอริยสัจ ๔ ประการ คือ

๑. รู้จักทุกข์ (ทุกข์)
๒. รู้จักเหตุให้ทุกข์เกิด (สมุทัย)

^{๗๔} ธี. ปาฎิ. ๑๑/๔๗๑/๓๓๖.

^{๗๕} ม. มุ. ๑๒/๒๖/๒๔.

๓. รู้จักความดับแห่งทุกข์ (นิโรธ)

๔. รู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (มรรค)

สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบหรือความนึกคิดในทางที่ชอบธรรม ประกอบด้วย ความดำริต่อไปนี้

๑. ความดำริที่จะตั้งกายและจิตของตนออกไปจากวัตถุกามและกิเลสกาม คำว่า วัตถุกาม คือ รูป กลิ่น เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ กิเลสกาม ก็คือความอยาก ความรัก ความปรารถนา ความยินดี ความโลภ เป็นต้น ความดำริชอบ คือ มีความคิดที่จะตั้งกายและจิตของตนออกจากกามทั้งสองประเภทนี้ (เนกขัมมวิตก)

๒. ดำริในอันที่จะไม่พยายาบทใคร ความพยายาบทเกิดขึ้นมาจากความไม่พอใจ ความโกรธบ้าง ความหงุดหงิดบ้าง การประทุษร้ายต่อกันบ้าง แล้วเก็บความรู้สึกเหล่านั้นไว้ในใจ รวมเรียกว่าพยายาบท บุคคลผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นว่า การพยายาบทอาฆาตซึ่งกันและกันนั้น เหมือนจุดไฟขึ้นเผาตนตัวเอง จึงดำริในการที่จะไม่พยายาบทใคร มีเมตตา มีความหรรณนาดีต่อกัน (อพยายาบทวิตก)

๓. ดำริในการไม่เบียดเบียน ไม่ประทุษร้ายกัน ความรู้สึกในการไม่เบียดเบียนนั้น คือ การมองเห็นคนอื่นและสัตว์อื่นเป็นญาติ เป็นมิตร เป็นเพื่อนด้วยกัน ไม่ต้องการให้ใครประสบความวิบัติ ความเดือดร้อน ใครที่ประสบความวิบัติ ความเดือนร้อนอยู่ ก็ต้องการที่จะช่วยเหลือเขาให้เขาหลุดพ้นจากความทุกข์ ความเดือนร้อนเหล่านั้น ทั้ง ๒ ประการนี้เป็นเรื่องของความเห็นความคิดที่มีเหตุผล สรุปรวมแล้วก็คือเรื่องของปัญญาสิกขานั้นเอง^{๔๐} (อวิหิงสาวิตก)

สัมมาวาจา เจรจาชอบหรือมีวาจาที่ถูกต้องและงดเว้นจากวจีทุจริตทั้ง ๔ โดยความ ได้แก่ วาจา ดังต่อไปนี้

๑. พูดจริง (สัจจวาจา)

๒. ไม่พูดส่อเสียด (อปีสุณวาจา)

๓. พูดจาอ่อนหวานไพเราะ (อผรุสวาจา)

๔. ไม่พูดเพ้อเจ้อ (อสัมผัปปลาปวาจา)

หรือ หมายถึง การพูดในสิ่งที่ควรพูด ๑๐ ประการ คือ

^{๔๐} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ วิฑูยาโณ), ธรรมปริทรรศน์, (กรุงเทพฯ : สภาการศึกษามหาบัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒๕.

๑. พุดถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดความหรรณาน้อย

๒. พุดถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดสันโดษ

๓. พุดถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดความสังคาย สัจใจ

๔. พุดถ้อยคำที่ชักนำมิให้ระคนด้วยหมู่คณะ

๕. พุดถ้อยคำที่ชักนำให้ปรารภความเพียร

๖. พุดถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล

๗. พุดถ้อยคำที่ชักนำใจให้ตั้งมั่น

๘. พุดถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา

๙. พุดถ้อยคำที่ชักนำให้หลุดพ้นจากกิเลส

๑๐. พุดถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดความเห็นอย่างชัดเจนในความหลุดพ้นจากกิเลส

สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบหรือการมีงานที่ถูกต้องไม่ผิดกฎหมายถูกศีลธรรม ได้แก่ การประกอบอาชีพที่บริสุทธิ์หมดจด หมายถึง จดเว้นจากกายทุจริต ๓ ประเภท คือ

๑. จดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เบียดเบียน ทรมาน

๒. จดเว้นจากการที่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้อนุญาต

๓. จดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม ซึ่งได้แก่ พฤติกรรมดังต่อไปนี้

บุรุษต้องละเว้นพฤติกรรมทางกามกับสตรีดังต่อไปนี้

สตรีโสด ๑๐ จำพวก คือ

๑. มาตุรักจิตา	สตรีที่มารดาดูแลรักษา
๒. ปิตุรักจิตา	สตรีที่บิดาดูแลรักษา
๓. มาตাপิตุรักจิตา	สตรีที่ทั้งมารดาและบิดาดูแลรักษา
๔. ภาตุรักจิตา	สตรีที่พี่ชายน้องชายดูแลรักษา
๕. ภคินีรักจิตา	สตรีที่พี่สาวน้องสาวดูแลรักษา
๖. ญาติรักจิตา	สตรีที่ญาติดูแลรักษา
๗. โศคตรรักจิตา	สตรีที่ร่วมสกุลดูแลรักษา
๘. รัชมรักจิตา	สตรีที่ผู้ร่วมปฏิบัติดูแลรักษา
๙. สारักขา	สตรีที่มีอารักขา
๑๐. สปริทัณฑา	สตรีที่ผู้กำหนดอาญาสินไหมไว้

สตรีมีสามี ๑๐ จำพวก คือ

๑. ธนิกตา สตรีที่เขาซื้อมาเป็นภรรยาด้วยทรัพย์
๒. ฉันทวาสินี สตรีที่อยู่ร่วมเป็นภรรยาด้วยความสมัครใจ
๓. โภควาสินี สตรีที่อยู่เป็นภรรยาด้วยหวังจะได้โภคทรัพย์
๔. ปณฺหวาสินี สตรีที่อยู่เป็นภรรยาด้วยได้ฝ้านุ่งห่ม
๕. โอทปัตตคินี สตรีที่เป็นภรรยาด้วยการแต่งงานรดน้ำ
๖. โอภตจุมภฏา สตรีที่เป็นภรรยาด้วยฝ่ายชายช่วยยกของหนักลงจาก
แบกหาม
๗. ทาสี จ ภริยา จ สตรีที่เป็นทาสด้วย เป็นภรรยาด้วย
๘. กัมมการี จ ภริยา จ สตรีที่รับทำงานด้วย เป็นภรรยาด้วย
๙. รัชหาญ สตรีที่เป็นภรรยาโดยการถูกจับมาเป็นเชลย
๑๐. มหุตติกา สตรีที่เป็นภรรยาเขาชั่วคราว^{๘๑}

ชายที่สตรีไม่ควรล่วงละเมิดมี ๒ จำพวก คือ

๑. ชายที่มีภรรยา หรือ มีคู่หมั้นหมายแล้ว
๒. ชายที่อยู่ในบัญญัติแห่งศาสนา เช่น สามเณร เป็นต้น

สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบหรือเลี้ยงชีวิตในทางถูกต้องคลองธรรม ไม่คดโกง ถูกหลักศีลธรรม ระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้ ที่วางไว้ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงโดยสรุปว่า อริยสาวกในพระศาสนานี้ เว้นการเลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด มาดำรงชีวิตในทางที่ชอบธรรม หมายความว่า ให้ทุกคนประกอบอาชีพสุจริต โดยเว้นจากการค้าขายไม่ชอบธรรม ๕ อย่าง ดังนี้

๑. ค้าขายเครื่องประหาร
๒. ค้าขายมนุษย์
๓. ค้าขายสัตว์สำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหาร
๔. ค้าขายน้ำเมา
๕. ค้าขายยาพิษ^{๘๒}

^{๘๑}วิ. มหาวี. ๑/๔๒๘-๔๓๑/๖๗๐-๖๗๒.

^{๘๒}อง. ปญจก. ๒๒/๑๗๓/๒๑๑.

สัมมาวายามะ เพียรชอบหรือความพยายามในทางที่ดี ความเพียรนี้พระพุทธเจ้าทรงให้ปฏิบัติตาม ๔ ข้อนี้ คือ

๑. สังวรปธาน หมายความว่า ตั้งใจพากเพียร สำรวมระวัง ในขณะที่ตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้น มิให้บาปกรรมหรืออกุศลธรรม คือ ความไม่ดี เช่น ความโลภ-โกรธ-หลง เกิดขึ้นในสันดานคือจิตใจ

๒. ปหานปธาน หมายความว่า ตั้งใจพากเพียรละเพียรพยายามตัด กำจัด หรือทำลาย บาปกรรม หรืออกุศลธรรม เช่น ความโลภ เป็นต้น ที่เกิดขึ้นในจิตใจ

๓. กวานาปธาน หมายความว่า ตั้งใจพากเพียรทำกุศลธรรมคือ ความดี เช่น ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง หรือศีล สมาธิ ปัญญา หรือว่าโพชฌงค์ ๗ มีสติเป็นต้น ให้เกิดขึ้น ให้มีมากขึ้นในจิตใจ

๔. อนุรักขนาปธาน หมายความว่า ตั้งใจพากเพียรตามรักษากุศลธรรม คือ ความดีที่เกิดขึ้นในจิตแล้วมิให้เสื่อมลงไป ประคับประคองความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น มิให้ผันเพี้ยน ทำให้เจริญงอกงามไพบูลย์บริบูรณ์ยิ่งขึ้น^{๘๓}

สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ ได้แก่ การมีสติรอบคอบ พิจารณาพิจารณาความเป็นไปของสรรพสิ่ง หมายถึงความระลึกทั่วในสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้

๑. สติกำหนดพิจารณากายเป็นอารมณ์ เรียกกายานุปัสสนา

๒. สติกำหนดพิจารณาเวทนาเป็นอารมณ์ เรียกเวทนานุปัสสนา

๓. สติกำหนดพิจารณาใจเป็นอารมณ์ เรียกจิตตานุปัสสนา

๔. สติกำหนดธรรมที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นอารมณ์ เรียกธัมมานุปัสสนา^{๘๔}

สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ คือ ทำใจให้มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ไม่หวั่นไหว ไม่ฟุ้งซ่าน ทำจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์จากอารมณ์ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ทำใจให้เป็นไป

^{๘๓} พระเทพวิสุทธิญาณ (อุบล นนฺโทโก ป.ธ. ๙), อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๑,

(กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๕-๘๖.

^{๘๔} ที. ปาฏิ. ๑๑/๔๐๑/๒๕๗.

เพื่อพ้นทุกข์^{๔๕} ซึ่งการจะทำจิตใจให้สงบนั้น จิตใจจะตั้งมั่นด้วยสมาธิในฌาน ๔ คือ

๑. ปฐมฌาน ฌานที่ ๑ มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
๒. ทุตติยฌาน ฌานที่ ๒ มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา
๓. ตติยฌาน ฌานที่ ๓ มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา
๔. จตุตถฌาน ฌานที่ ๔ มีองค์ ๒ คือ อุเบกขาเอกัคคตา^{๔๖}

สรุปว่า จริยธรรมในพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่มากมาย แต่ในงานวิจัยนี้ต้องการชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระพุทธศาสนามีพัฒนาการทางจริยธรรมเป็นลำดับขั้นไป คือ เริ่มจากจริยธรรมทั่วไปก่อนแล้ว จึงเลื่อนมาสู่การขัดเกลาที่ยังยวด จนสามารถควบคุมจิตใจของตนเองได้ และประการสุดท้ายสุดคือจริยธรรมที่เหมาะสมสำหรับผู้ต้องการพ้นจากโลก ไร้ทุกข์ ประสพสุขด้วยการปราศจากกิเลสตัณหา ฉะนั้น ในงานวิจัยนี้สามารถสรุปได้ว่า จริยธรรมในพระพุทธศาสนามีอยู่ ๓ ระดับ คือ

๑. จริยธรรมขั้นมูลฐาน ได้แก่ เบญจศีล เบญจธรรม และทศ ๖
๒. จริยธรรมขั้นสูง ได้แก่ กุศลธรรม ๑๐ ประการ และศีล ๘
๓. จริยธรรมขั้นสูงสุด ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ประการ

๓.๑๐ หลักจริยธรรมเพื่อความก้าวหน้าในชีวิต

การมีชีวิตที่ก้าวหน้า ได้แก่ การดำรงชีวิตที่มีอิสรภาพสมบูรณ์ด้วยสุขภาพกายและจิตใจ แต่สภาวะการณ์ของสังคมในปัจจุบันยังมีปัญหาทางสังคมที่แสดงถึงความไม่สมบูรณ์ทางจิตใจ การพัฒนาทางด้านจิตใจจึงเป็นทางออกที่ดีที่สุดสำหรับการก้าวหน้าไปสู่เป้าหมายที่ดีที่สุดของชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นอุดมคติสูงสุดในพุทธปรัชญาเถรวาท

^{๔๕} ประทีป ทิมให้ผล, การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดพื้นฐานทางจริยศาสตร์ที่ปรากฏในสมุดข่อยของกลุ่มชนบ้านกองโค ตำบลอรุณ อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์, (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจริยศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐), หน้า ๖๐.

^{๔๖} ม. มู. ๑๒/๑๐๒/๖๐-๖๑.

จากอดีตจนถึงปัจจุบัน พุทธศาสนิกชนในฝ่ายเถรวาทยอมรับและปฏิบัติสืบกันมา โดยเชื่อว่าพุทธปรัชญาเถรวาท^{๘๗} มีจริยธรรมหรือหลักคำสอนที่สามารถทำให้ชีวิตมีระเบียบแบบแผนจนกระทั่งสามารถนำผู้ประพฤติปฏิบัติมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต อีกนัยหนึ่งคือ พุทธปรัชญาเถรวาทมีหลักคำสอนที่สามารถนำผู้ประพฤติปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จทั้งในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งต่อไปนี้ผู้วิจัยจะนำหลักจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทที่เป็นบ่อเกิดแห่งความก้าวหน้าในชีวิตมาแสดงให้เห็นทราบชัดเป็นลำดับไป

๓.๑๐.๑ หลักความเจริญ

ปฏิบัติตามหลักธรรมที่จะนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองที่เรียกว่า จักร ^{๘๘}

๑. ปฏิรูปเทสวาสะ การอยู่ในประเทศที่ควร เหมาะสม มีสภาพแวดล้อมที่ดี
๒. สัมปยุตตสัมปยุตตะ คบหรือสมาคมกับคนดี ไม่คบคนพาล
๓. อุตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ชอบ คือ วางตนให้เหมาะสมกับภาวะที่ตนเองควรจะเป็น ไม่ประกอบการณ์ที่เป็นทุจริต
๔. ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้ได้กระทำความดีไว้ในอดีต หรือในปางก่อน

หรือปฏิบัติตามหลักธรรมคืออุทฺตมจริยธรรม ^{๘๙}

๑. สัมปยุตตสัมปยุตตะ คบหาสมาคมกับท่านผู้มีกาย วาจา และจิตใจที่บริสุทธิ์หมดจด อีกกรณีหนึ่งก็คือ คบสัตบุรุษนั่นเอง
๒. สัทธัมมัสสวนะ ฟังคำสั่งสอนแนะนำของท่านโดยเคารพ พร้อมทั้งนำไปประพฤติปฏิบัติด้วย

^{๘๗} พระมหาภายิต สุภาสิโต (สุววรรณดี), ชีวิตในอุดมคติตามทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท, (วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^{๘๘} อ.จ. จตุกก. ๑๑/๓๕๔/๒๕๖.

^{๘๙} อ.จ. จตุกก. ๒๑/๒๔๘/๓๐๒-๓๐๓.

๓. โยนิโสมนสิการ พิจารณาให้รู้จักสิ่งที่เป็นความดีหรือชั่วโดยอุปายที่
ชอบ

๔. รัชมานุรัชมปฏิบัติ ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมซึ่งได้ตรองแล้วว่า
จะนำความเจริญก้าวหน้ามาให้ชีวิตของตน

๓.๑๐.๒ หลักความสำเร็จ

หลักธรรมที่จะนำไปสู่ความสำเร็จแห่งกิจการนั้น ๆ ที่เรียกว่า อธิธัมม ๔^{๕๐}

๑. ฉันทะ พอใจรักใคร่ในสิ่งที่กระทำ
๒. วิริยะ เพียรพยายามในสิ่งที่ลงมือกระทำ
๓. จิตต เอาใจใส่ไม่ทอดธุระในสิ่งที่ลงมือกระทำแล้ว
๔. วิมังสา หมั่นตรองพิจารณาหาเหตุผลในสิ่งที่ได้กระทำแล้ว เพื่อ
รักษาความดีไว้และให้เจริญยิ่งขึ้น

๓.๑๐.๓ มีหลักฐานที่มั่นคง

หลักธรรมที่ใช้ยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็นที่หมายได้ โดยไม่เกิดความสำคัญตนผิด
ไม่เปิดช่องแก่ความผิดพลาดเสียหาย และไม่ให้เกิดสิ่งมัวหมองหมักหมมถมตัวเอง ที่เรียกว่า
อธิฐานธรรม ๔^{๕๑}

๑. ปัญญา ความรอบรู้หรือฉลาดในสิ่งที่ควรรู้
๒. สัจจะ ความจริงใจ ซื่อสัตย์ ไม่คดโกง
๓. จาคะ สละหรือละสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความจริงใจ
๔. อุปสมะ สงบใจจากสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบ

^{๕๐}ที. ปาฐ. ๑๑/๒๓๑/๒๐๓.

^{๕๑}ที. ปาฐ. ๑๑/๒๕๔/๒๒๐.

๓.๑๐.๔ จุดหมายของชีวิต

การดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของการมีชีวิต ที่เรียกว่า ทิฐฐัมมิ
กัตถประโยชน์ ^{๕๒}

๑. อุฏฐานสัมปทา ทั้งพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้าน
๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา รู้จักประหยัด อดทน มัธยัสถ์
ไม่ฟุ้งเฟ้อ
๓. กัลยาณมิตตตา ความมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว
๔. สมชีวิตา ความเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้

๓.๑๐.๕ ทรงกำลังในภายใน

หลักธรรมแห่งการประพฤติปฏิบัติที่เป็นหลักประกันของชีวิต ทำให้มีความมั่นใจใน
ตัวเอง ไม่หวาดหวั่นต่ออันตรายต่าง ๆ ที่เรียกว่า เวสาร์ชชกรณธรรม ^{๕๓}

๑. สัทธา ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ
๒. สีล รักษากาย วาจา ให้บริสุทธิ์เรียบร้อย
๓. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้สดับตรับฟังมาก เป็นผู้มีการศึกษาดี
๔. วิริยารัมภะ ปราศจากความเพียร ขยัน ไม่เกียจคร้าน
๕. ปัญญา รอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้

หรือปฏิบัติตามหลักธรรมที่เรียกว่า พลธรรม ^{๕๔}

๑. สัทธา ความเชื่อ
๒. วิริยะ ความเพียร
๓. สติ ความระลึกได้
๔. สมภาจิ ความตั้งใจมั่น

^{๕๒} อจ. อญฐก. ๒๓/๑๔๔/๒๕๖-๒๕๘.

^{๕๓} อจ. ปญจก. ๒๒/๑๐/๑๒๗.

^{๕๔} อจ. ปญจก. ๒๒/๑๓/๑๐.

๕. ปัญญา ความรอบรู้

๓.๑๐.๖ คนสมบุรณ์แบบ

หลักธรรมที่เป็นคุณสมบัติแห่งความเป็นมนุษย์ชาติที่สมบุรณ์แบบที่สุดที่เรียกว่า สัป
บุริสธรรม ๗^{๕๕}

๑. รัชมัญญตา	ความเป็นผู้รู้จักเหตุ
๒. อัตถัญญตา	ความเป็นผู้รู้จักผล
๓. อิตถัญญตา	ความเป็นผู้รู้จักตนเอง
๔. มัตถัญญตา	ความเป็นผู้รู้จักประมาณ
๕. กาลัญญตา	ความเป็นผู้รู้จักกาล
๖. ปริสัญญตา	ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน
๗. ปุคคลปโรปรัญญตา	ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคล

๓.๑๐.๗ ทรัพย์ภายในใจอันประเสริฐ

ทรัพย์อันประเสริฐที่บุคคลควรสร้างขึ้นให้บังเกิดขึ้นภายในจิตใจของตนที่
เรียกว่า อริยทรัพย์ ๗^{๕๖}

๑. สัทธา	เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ
๒. สีล	รักษากาย วาจาให้เรียบร้อย
๓. หิริ	ความละอายต่อบาปทุจริต
๔. โอตตัปปะ	ความสะดุ้งกลัวต่อผลของบาป
๕. พาหุสัจจะ	ความเป็นคนเคยได้ยินได้ฟังมามาก
๖. จาคะ	สละสิ่งที่ควรให้ปัน
๗. ปัญญา	ความรอบรู้สิ่งที่ควรรู้

^{๕๕}ที. ปาฎิ. ๑๑/๓๓๑/๒๕๕.

^{๕๖}ที. ปาฎิ. ๑๑/๓๒๖/๒๕๕.

๓.๑๐.๘ หลักเผด็จโพธิญาณ

หลักธรรมอันเป็นเหตุให้บรรลุโพธิญาณ ที่เรียกว่า โพชฌงค์ ๗^{๕๗}

๑. สติ ความระลึกได้
๒. สัมมวิจยะ ความสอดคล้องธรรม
๓. วิริยะ ความเพียร
๔. ปีติ ความอิ่มเอิบใจ
๕. ปัสสัทธิ ความสงบใจและอารมณ์
๖. สมาธิ ความตั้งใจมั่น
๗. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ยินดียินร้ายในอารมณ์ที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ

๓.๑๐.๙ รู้ทันโลก

หลักธรรมอันเป็นเครื่องพิจารณา รู้เท่าทันต่อสภาวะอันหมุนเวียนเปลี่ยนไป
เสมอของชีวิตที่เรียกว่า โลกธรรม ๘^{๕๘}

๑. มีลาภ
๒. ไม่มีลาภ
๓. มียศ
๔. ไม่มียศ
๕. นินทา
๖. สรรเสริญ
๗. สุข
๘. ทุกข์

^{๕๗}ที่. ปาฎิ. ๑๑/๓๒๓/๒๕๓-๒๕๔.

^{๕๘}ที่. ปาฎิ. ๑๑/๓๔๓/๒๓๓.

๓.๑๐.๑๐ คนดีมีศีลธรรม

ธรรมอันเป็นคุณสมบัติแห่งความเป็นคนดีมีศีลธรรมที่เรียกว่า กุศลกรรมบถ ๑๐^{๕๕}

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง (ฆ่าสัตว์)
๒. อทินนาทานา เวรมณี ไม่ถือเอาของที่เขาของไม่ได้ให้ ด้วยอาการแห่งขโมย (ลักทรัพย์)

๓. กาเมสุ มิจฉารา เวรมณี เว้นจากประพฤติดิฉันในกาม
๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ
๕. ปิสุณาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด
๖. ผรุสย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ
๗. สัมผัปปลาปา เวรมณี เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ
๘. อนภิชชา ไม่โลภอยากได้ของเขา
๙. อพยาบาท ไม่พยาบาทปองร้ายเขา
๑๐. สัมมาทิฐิ เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม

หลักพุทธจริยธรรมตามที่กล่าวมาทั้งหมด ล้วนมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้ประพฤติปฏิบัติ มีชีวิตที่ดีขึ้น เจริญก้าวหน้า สามารถอยู่ร่วมกันอย่างดี มีความสุข และสามารถดำเนินชีวิตนี้ ไปสู่เป้าหมายตามที่ประสงค์ไว้ได้

๓.๑๑ หลักจริยธรรมเพื่อพัฒนาครอบครัว

ครอบครัวในความหมายของพุทธจริยธรรม ประกอบด้วยหลักที่สำคัญดังนี้

๑. มีการอยู่ร่วมกันระหว่างหญิงและชาย
๒. สมาชิกมีความผูกพันกันทางเพศ หรือสายสัมพันธ์ทางสายโลหิต ซึ่งเป็นการสืบต่อชาติตระกูล
๓. มีการกำหนดหน้าที่ตามบทบาทและสถานะของสมาชิกในครอบครัว กล่าวคือ หน้าที่ระหว่างมารดาบิดากับบุตรธิดา หรือหน้าที่ระหว่างบุตรธิดากับมารดาบิดา หน้าที่ระหว่างสามีกับภรรยา หรือหน้าที่ระหว่างครอบครัวกับสังคมภายนอก

^{๕๕} ธี. ปาฎิ. ๑๑/๓๖๐/๒๘๘.

๔. เป็นพันธะหน้าที่ทางศีลธรรม กล่าวคือ ครอบครัวต้องมีศีลธรรมเป็นมรดกนำชีวิต^{๑๐๐}

จากคำกล่าวข้างต้นนี้ ก็แสดงให้เห็นว่า การจะทำสังคมหนึ่งให้เป็นครอบครัวที่ดี บุคคลที่อยู่ในครอบครัวต้องทำหน้าที่ ๒ ประการด้วยกัน คือ

๑. ทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ คือ เมื่อเรามีสภาพเป็นคนในครอบครัว เช่น เป็นพ่อ เป็นต้น เราก็ต้องทำหน้าที่แห่งความเป็นพ่อให้สมบูรณ์ เพราะมีฉะนั้นแล้ว ครอบครัวจะเกิดการแตกแยก หรือมิได้มีพัฒนาการ

๒. ทำหน้าที่ร่วมกับครอบครัวให้สมบูรณ์ คือ เมื่อเรายู่กับครอบครัว หน้าที่ระหว่างกันและกัน เช่น ระหว่างภรรยา กับสามี เป็นต้น ก็ต้องทำให้สมบูรณ์

ฉะนั้น สังคมขนาดเล็กหรือครอบครัว จะมีพัฒนาการที่ดี เอื้ออำนวยต่อความสุขบุคคล ในครอบครัวก็ต้องมีศีลธรรมจริยธรรมเป็นเครื่องประกอบในการดำเนินชีวิตด้วย สำหรับหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท ก็ได้มีหลักจริยธรรมที่เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว เพื่อให้เกิดความสุขและให้บรรลุเป้าหมายการดำเนินชีวิตคู่

หลักจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ส่งเสริมพัฒนาการครอบครัวมีดังต่อไปนี้

๓.๑๑.๑ กุศีลธรรมคู่ความดี

หลักธรรมสำหรับการครองเรือนให้มีความสุข เรียกว่า พรവാสาธรรม ^{๑๐๑}

๑. สัจจะ ซื่อสัตย์ต่อกัน ไม่นอกใจ
๒. ทมะ รู้จักข่มจิตใจของตน
๓. ขันติ ความอดทน อดกลั้น
๔. จาคะ สละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน

^{๑๐๐} พระมหาภูณนุ จันทระจิต, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๒๐, หน้า ๘๔-๘๕.

^{๑๐๑} ถ. ศ. ๑๕/๘๔๕/๒๕๘.

๓.๑๑.๒ ความสุขสี่ประการ

ผู้ครองเรือนควรพยายามทำความสุขให้เกิดขึ้นแก่ตนเองอยู่เสมอด้วยหลักธรรมที่เรียกว่า สุขของคฤหัสถ์^{๑๐๒}

๑. สุขเกิดแต่การมีทรัพย์สิ้นเงินทอง
๒. สุขเกิดแต่การใช้จ่ายทรัพย์บริโภค
๓. สุขเกิดแต่การไม่เป็นหนี้สิน
๔. สุขเกิดแต่การประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ

๓.๑๑.๓ คู่สร้างคู่สม

หลักธรรมที่จะทำให้คู่สมรสมีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนกัน อยู่ครองกันได้อย่างมีความสุข เรียกว่า สมชีวิตรรม ^{๑๐๓}

๑. สมสัทธา มีศรัทธาเสมอกัน
๒. สมลีลา มีศีลเสมอกัน
๓. สมจาคา มีความเสียสละเสมอกัน
๔. สมปัญญา มีปัญญาเสมอกัน

๓.๑๑.๔ รักษาตระกูลให้คงอยู่

หลักธรรมที่ผู้ครองเรือนควรคำนึงถึงอยู่เสมอ เรียกว่า ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ไม่ได้นาน เพราะสาเหตุ ^{๑๐๔}

๑. ไม่แสวงหาวัตถุที่หายแล้ว
๒. ไม่บุรณะวัตถุที่คร่ำคร่า

^{๑๐๒} อัง. จตุกก. ๒๑/๖๒/๘๖-๘๘.

^{๑๐๓} อัง. จตุกก. ๒๑/๕๕/๗๘.

^{๑๐๔} อัง. จตุกก. ๒๑/๒๕/๓๐๓-๓๐๘.

๓. ไม่รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์สิน

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้ไม่มีศีลให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือน

๓.๑๑.๕ ไม่คบหาอบายมุข

ความประพฤติที่เป็นช่องทางแห่งความเสื่อมพินาศ เป็นเหตุให้ภคทรัพย์ย่อยยับที่ทุกคนควรหลีกเลี่ยง เรียกว่า อบายมุข ^{๑๐๕}

๑. ความเป็นนักเลงหญิงหรือชอบเที่ยวผู้หญิง

๒. ความเป็นนักเลงสุรา รื้อมีนสัຍชอบดื่มสุรา

๓. ความเป็นนักเลงเล่นการพนันหรือชอบเล่นการพนัน

๔. ความคบคนชั่วเป็นมิตรสหาย

หรือเรียกว่า อบายมุข ^{๑๐๖}

๑. ดื่มน้ำเมา

๒. เที่ยวกลางคืน

๓. เที่ยวดูการเล่น

๔. เล่นการพนัน

๕. คบคนชั่วเป็นมิตร

๖. เกียจคร้านทำงาน

๓.๑๑.๖ ใฝ่ใจบุตรธิดา

ในความเป็นมารดาบิดาควรรู้จักบุตร ^{๑๐๗} ๓ ประเภท และให้การศึกษาอบรมเพื่อความ
เป็นบุตรที่ดีที่สุด ดังนี้

๑. อภิชาติบุตร

บุตรที่ยิ่งกว่ามารดาบิดา

^{๑๐๕} อก. อฎฐก. ๒๓/๑๔๔/๒๓๐.

^{๑๐๖} ที. ปาฎิ. ๑๑/๑๓๘-๑๔๔/๑๖๔-๑๖๖.

^{๑๐๗} บ. อิติ. ๒๕/๒๕๒/๒๕๓.

๒. อนุชาตบุตร	บุตรที่ตามเยี่ยงมารดาบิดา
๓. อวชาตบุตร	บุตรที่ต่ำกว่ามารดาบิดา

๓.๑๑.๗ คู่มือนวมคู่อกรรม

คู่อกรรมเรือนที่มีคุณธรรมที่สอดคล้องกัน มีการประพฤติปฏิบัติที่เกื้อกูลกัน ถูกกัน
ทนกันได้ ในกรณีเช่นนี้ท่านจึงแสดงภรรยา ๗ ประเภท^{๑๐๘}ไว้ดังนี้

๑. วรกาภริยา ภรรยาเยี่ยงเพชรฆาต
๒. โจรภริยา ภรรยาเยี่ยงโจร
๓. อัยยาภริยา ภรรยาเยี่ยงนาย
๔. มาตาภริยา ภรรยาเยี่ยงมารดา
๕. ภคินีภริยา ภรรยาเยี่ยงน้อง
๖. สหิภริยา ภรรยาเยี่ยงสหาย
๗. ทาสีภริยา ภรรยาเยี่ยงนางทาสี

สรุปว่า หลักจริยธรรมเพื่อพัฒนาครอบครัวทั้งหมดนี้ นับว่ามีความสำคัญต่อการ
พัฒนาครอบครัวมาก เพราะในสภาพความเป็นจริงของสังคมแล้ว ถือว่า ครอบครัวเป็น
สถาบันทางสังคมที่เล็กสุด เมื่อครอบครัวมั่นคงคือไม่มีปัญหา ก็เป็นที่แน่ใจได้ว่าสังคมขนาด
ใหญ่และอื่นๆ ก็จะไม่มีปัญหาเหมือนกัน ด้วยเหตุผลดังกล่าว หลักจริยธรรมในพุทธปรัชญา
เถรวาทจึงได้ให้ความสำคัญต่อพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลในครอบครัว เพราะเมื่อบุคคลใน
ครอบครัวมีศีลธรรมจริยธรรมที่ดีแล้ว ความมั่นคงของครอบครัวและสังคมอื่นๆ ก็จะตามมา
ด้วย

๓.๑๒ หลักจริยธรรมเพื่อพัฒนาสังคม

คำว่า สังคม โดยทั่วไปแล้วหมายถึง กลุ่มชนที่ไม่จำกัดเพศและวัยที่รวมตัวกันอยู่
และมีวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เป็นของพวกเขาเองโดยเฉพาะ สังคมมีองค์ประกอบดังนี้

๑. ประกอบด้วยประชาชนจำนวนหนึ่ง มีการติดต่อกันจนเป็นปกตินิสัย

^{๑๐๘} อิง. สดุดก. ๒๓/๖๐/๕๒-๕๓.

๒. ประกอบด้วยกลุ่มคนที่รวมกันอยู่จนเป็นสภาพถาวรมั่นคง มีความสนใจพอใจที่เหมือน ๆ กัน มีแนวคิดวิถีชีวิตแบบเดียวกัน

เมื่อประชาชนรวมกลุ่มกันอยู่ในสภาพแวดล้อมแห่งใดแห่งหนึ่งแล้ว ก็จะพากันดำรงสังคมที่พวกตนก่อขึ้นนั้นให้ตั้งมั่นและยั่งยืน จึงมีความจำเป็นต้องมีรูปแบบหรือพฤติกรรมในการดำรงชีวิตที่เหมือน ๆ กัน ซึ่งพฤติกรรมที่แสดงออกมานั้นก็คือจริยธรรมที่สังคมนั้น ๆ ยอมรับและร่วมกันลงมือประพฤติปฏิบัติกันเอง

ด้วยเหตุผลว่าจริยธรรมเป็นเรื่องของความเชื่อก่อนที่จะลงมือปฏิบัติ และเมื่อปฏิบัติแล้ว ผลลัพธ์ที่ได้รับจากการปฏิบัตินั้นจะดีหรือไม่ดีก็ขึ้นอยู่กับหลักจริยธรรมด้วย เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นว่าจริยธรรมมีส่วนในการช่วยบรรโลงสังคมอีกทางหนึ่ง พระองค์จึงได้แนะนำสั่งสอนคำสอนที่ถือว่าเป็นหลักจริยธรรม เพื่อเป็นการพัฒนาสังคมอีกทางหนึ่ง สำหรับหลักจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทที่แสดงถึงการพัฒนาสังคม ผู้วิจัยจะกล่าวแสดงเป็นลำดับไปดังต่อไปนี้ คือ

๓.๑๒.๑ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐ

คุณธรรมประจำใจของผู้มีจิตใจกว้างขวาง เรียกว่า พรหมวิหาร ๔^{๑๐๕}

๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาจะให้มีความสุข
๒. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
๓. มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี
๔. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ

๓.๑๒.๒ ละเว้นอกติ

นักปกครองเมื่อปฏิบัติหน้าที่ควรเว้นจากอกติ ๔ ประการ^{๑๐๖} ดังนี้

๑. ถ้าเอียงเพราะรักใคร่กัน เรียกฉันทาคติ
๒. ถ้าเอียงเพราะไม่ชอบพอกัน เรียกโทสาคติ

^{๑๐๕}ที่. ปาฐ. ๑๑/๒๓๔/๒๐๕-๒๑๐.

^{๑๐๖}ที่. ปาฐ. ๑๑/๒๔๖/๒๑๘.

๓. ถ้าเอียงเพราะโง่เขลาไม่รู้จริง เรียกโมหาคติ

๔. ถ้าเอียงเพราะความกลัว เรียกภยาคติ

๓.๑๒.๓ บำเพ็ญการสงเคราะห์

นักปกครองควรปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ที่เรียกว่า ราชสังคหวัตถุ ๔^{๑๑๑}

๑. ทาน การให้ปัน

๒. ปิยวาจา การกล่าวคำที่สุภาพ

๓. อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์

๔. สมานัตตตา การวางตัวสม่ำเสมอ

๓.๑๒.๔ อยู่ร่วมกันในหมู่ด้วยดี

การสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่นตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัว พึงปฏิบัติตามหลักที่เรียกว่า สาราณียธรรม ๖^{๑๑๒}

๑. มีกายกรรมประกอบด้วยเมตตา

๒. มีวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา

๓. มีมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา

๔. แบ่งปันลาภที่ตนได้มาแล้วโดยชอบธรรมให้แก่ผู้อื่นด้วย

๕. รักษาสิทธิให้บริสุทธิ์หมดจด ไม่ให้ค้างพริ้ว

๖. มีความเห็นร่วมกับผู้อื่น มีความเป็นประชาธิปไตยอยู่ในตัว

^{๑๑๑}ที่. ปาฐ. ๑๑/๒๖๗/๒๒๓.

^{๑๑๒}ที่. ปาฐ. ๑๑/๓๑๗/๒๔๖-๒๔๗.

๓.๑๒.๕ หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกัน

การอยู่ร่วมกันในสังคม การปฏิบัติหน้าที่ของตนที่เรียกว่าทศ ๖^{๑๑๓} มีความสำคัญที่สุด
คือ

๑. ปุรัตถิมทศ คือทศเบื้องหน้า ได้แก่มารดาบิดา
๒. ทักขินทศ คือทศเบื้องขวา ได้แก่อาจารย์
๓. ปังณินทศ คือทศเบื้องหลัง ได้แก่บุตรภรรยา
๔. อุตตรทศ คือทศเบื้องซ้าย ได้แก่มิตร
๕. เหนฏฐิมทศ คือทศเบื้องต่ำ ได้แก่ป่าว
๖. อุปริมทศ คือทศเบื้องบน ได้แก่สมณพราหมณ์

๓.๑๒.๖ มีส่วนร่วมในการปกครอง

หลักการที่ทุกคนต้องถือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อนำความเจริญมาสู่สังคมที่อยู่ร่วมกัน
เรียกว่า อปริหานิยธรรม ๗^{๑๑๔}

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
๒. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม
๓. ไม่บัญญัติสิ่งทีพระพุทธรเจ้าไม่บัญญัติขึ้น
๔. เคารพประธานในที่ประชุม
๕. ไม่เห็นแก่ความอยาก หรือไม่เห็นแก่ปากแก่ท้องของตน
๖. ยินดีในเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) ป่าที่สงัดสงบ
๗. ยินดีต้อนรับผู้มีศีล ที่มีกาย วาจา และใจที่บริสุทธิ์

^{๑๑๓}ที. ปาฎิ. ๑๑/๑๕๘-๒๐๔/๑๖๕-๑๓๒.

^{๑๑๔}ที. มหา. ๑๐/๗๐/๘๑-๘๓.

๓.๑๒.๗ ผู้นำของรัฐ

คุณธรรมของผู้ปกครองรัฐตั้งแต่พระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ ตลอดจนนักปกครองโดยทั่วไป เรียกว่า ทศพิธราชธรรม ^{๑๑๕}

๑. ทาน การสละวัตถุสิ่งของและให้วิชาความรู้เพื่อเกื้อกูลแก่ผู้อื่น และให้ประการอื่น ๆ เช่น กำลังกาย กำลังความคิด ตลอดถึงให้การอบรม แนะนำ ที่รวมเรียกว่าธรรมทาน

๒. ศีล ความคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา ตลอดถึงใจให้เป็นปกติเรียบร้อย

๓. ปริชาละ เสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

๔. อาชวะ ความซื่อตรง ซื่อสัตย์สุจริตยุติธรรม

๕. มัททวะ มีความสุภาพอ่อนโยน นุ่มนวลแต่ไม่อ่อนแอ

๖. ตปะ มีความเพียรพยายามในหน้าที่การงานจนกว่าจะสำเร็จโดยไม่ลดละ มีความกล้าแข็งแต่ไม่ใช่แข็งกระด้าง

๗. อักโกธะ ความไม่แสดงเกรี้ยวกราดโกรธแค้นใคร ๆ

๘. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ทุกข์เดือดร้อน

๙. ขันติ ความอดทนต่อความยากลำบากทั้งที่เนื่องจากวัตรธรรมและนามธรรม

๑๐. อวิโรธนะ ความไม่ประพฤติปฏิบัติผิดไปจากทำนองคลองธรรมคือปฏิบัติถูกต้องยุติธรรม

๓.๑๒.๘ บำเพ็ญกรณีย์ของจักรพรรดิ

นักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ความปฏิบัติหน้าที่ตามหลักธรรมที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตรธรรม ^{๑๑๖} ดังนี้

^{๑๑๕} พ. ช. ๒๘/๒๔๐/๗๗.

^{๑๑๖} ประยงค์ สุวรรณบุบผา, รัฐปรัชญา แนวคิดตะวันออก-ตะวันตก, (กรุงเทพฯ : ศักติโสภาคการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕๒-๒๕๓.

๑. แก่พลกาย คือกองทหารที่อยู่ใต้บังคับบัญชา (เอาใจใส่ดูแลสารทุกข์สุกดิบทหาร)

๒. แก่ผู้ปกครองอื่น ๆ ที่อยู่ใต้ปกครอง เช่น เจ้าผู้ครองนครที่ขึ้นกับตน (ผูกสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ)

๓. แก่ผู้ติดตาม หรือบริวารผู้รับใช้ใกล้ชิด

๔. แก่พราหมณ์ (ที่ไม่ใช่นักบวช)

๕. แก่ผู้ครองเรือน (ภรรยาและบุตร)

๖. แก่ประชาชนในคามนิคมชนบท ต่างจังหวัด

๗. แก่สมณพราหมณ์ (นักบวชบรรพชิต)

๘. แก่เนื้อ (อนุรักษสัตว์ป่า)

๙. แก่นก (อนุรักษนกป่า)

๑๐. จัดขวางผู้กระทำการอันไม่เป็นธรรม (ปราบอติพิพลาต่าง ๆ)

๑๑. เพิ่มทรัพย์ให้แก่ผู้ขาดแคลนทรัพย์ (จัดเศรษฐกิจ โดยการกระจายรายได้ หรือส่งเสริมการลงทุน)

๑๒. เข้าไปหาสมณพราหมณ์ ใต้ถามปัญหา (สนธิศาสนาและศีลธรรม)

คุณธรรมทั้ง ๑๒ ประการนี้ สรุปลงแล้วมีหลักที่ตนเองต้องปฏิบัติ (ข้อ ๑๒) และตนปฏิบัติต่อผู้อื่น (ข้อ ๑-๑๑ และ ๑๒-๑๓) ต่อสัตว์และต่อบุคคลทั่วไป (ข้อ ๑๐-๑๑) รวมทั้งการจัดเศรษฐกิจของบุคคลและของรัฐเป็นหลักที่กว้างขวางมาก ครอบคลุมทั่วถึงทั้งมนุษย์และสัตว์

สรุปว่า หลักจริยธรรมเพื่อพัฒนาสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ล้วนเป็นหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติที่ต้องการให้สังคมมีปกติสุขและเป็นรูปแบบแห่งการปกครองกันและกันด้วยธรรม มีความต้องการให้สังคม มีนักปกครอง นักบริหารที่มีศีลธรรมจริยธรรม ให้มีการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง มีความยุติธรรม ด้วยว่า เมื่อผู้ปกครองหรือนำในสังคมมีการประพฤติปฏิบัติที่ดีแล้ว ประชาชนในสังคมก็จะพลอยมีความสุขความเจริญก้าวหน้าด้วย

๓.๑๓ ความสำคัญของจริยธรรม

คำสอนในทางพระพุทธศาสนาเกือบทั้งหมดเน้นความสำคัญของจริยธรรม หรือคุณสมบัติวิเศษนั้นๆ ที่มนุษย์จะพึงมี เพราะคุณสมบัตินั้นๆ นั้นเป็นสิ่งสำคัญที่จะเกื้อกูลให้บรรลุถึงสูงสุด จริยธรรมหรือคุณวิเศษนั้น มิได้เป็นคุณสมบัติที่ติดตัวเรามาอย่างสมบูรณ์ตั้งแต่เกิด

แต่เกิดขึ้นจากการฝึกฝน อบรมเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงเน้นเรื่องการฝึกจิตในการพัฒนาคุณภาพชีวิต พระพุทธศาสนาไม่ได้มุ่งแต่การพัฒนาทางร่างกายเท่านั้น แต่ทรงมุ่งให้พัฒนาควบคู่กันไปทั้งกายและจิต โดยถือหลักว่าทางกายจะต้องรู้จักแสวงหาปัจจัยสี่มาหล่อเลี้ยงให้ได้รับความสะดวกตามสมควรแก่ฐานะความเป็นอยู่ของตน ส่วนทางจิตให้ฝึกฝนด้วยการรู้จักหยุดในที่ควรหยุด วางในที่ควรวาง สงบได้ตามสมควร ด้วยหลักจริยธรรมต่างๆ มีการเจริญสติ เป็นต้น

การฝึกจิตเป็นเรื่องสำคัญ การฝึกจิตนั้น หมายถึง การเปลี่ยนสภาพของจิตที่มักจะตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลส ตัณหา หรือความต้องการที่มักไหลไปตามอำนาจของสัญชาตญาณ เมื่อไม่มีการควบคุม ซึ่งมักจะไหลไปตามอำนาจฝ่ายต่ำ และมักจะทำสิ่งไม่ถูกต้องบ่อยๆ จนกลายเป็นความเคยชินในการคิดสิ่งที่ไม่ดี การแสดงออกในทางวาจาที่ไม่สุภาพ การกระทำทางกายที่โหดร้ายทารุณและจิตถูกอกุศลมูลเป็นสิ่งที่กระตุ้น จิตที่เศร้าหมองไปแล้วจะกลับมามีสภาพดั้งเดิมได้อีกต้องอาศัยการฝึกฝนพัฒนาจิตด้วยการทำจิตให้ว่างจากความอยากได้ในสิ่งที่ไม่ใช่ของตน ความเคียดแค้น ชิงชัง ตลอดจนความหลงมกมายในสิ่งไร้สาระหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในกุศลแต่อย่างเดียวนิหวั่นไหวไปตามกระแสแห่งอารมณ์ที่มากระทบโดยพยายามทำจิตให้ "ว่าง" จิตที่ว่างนี้ไม่ได้หมายความว่าว่างโดยไม่มีอะไรเลย แต่กลับเป็นจิตที่เต็มไปด้วย "กุศล" เพราะรู้เท่าทันต่อสิ่งที่มากระทบแล้วสลัดสิ่งที่ เป็น "อกุศล" ออกไปได้ กุศลก็กลับมาแทนที่ด้วยความสว่างปรากฏขึ้น ณ จุดใด ความมืดอันตรธานไป ความสว่างก็มาแทนที่

สิ่งที่พระพุทธศาสนาถือเป็นมาตรฐานสำคัญ สำหรับพิจารณาตัดสินการกระทำว่าดีหรือชั่วจะพิจารณาความจริงลงไปถึงสภาวะของจิต ถ้าสภาวะของจิตมีกุศลเป็นพื้นฐาน การกระทำก็จะเป็นไปในทางที่ดี แต่ถ้าสภาวะของจิตมีอกุศลเป็นพื้นฐานการกระทำก็จะเป็นไปในทางที่ชั่ว สิ่งที่ทำงานประสานสัมพันธ์กันแยกจากกันไม่ได้ทำงานควบคู่กันไปกับจิตคือ "เจตนา" จิตถ้าไม่มีเจตนาเป็นตัวนำให้เกิดการปรุงแต่งคิดนึก ก็ไม่สามารถดำเนินไปได้ เจตนาจึงเป็นตัวขับเคลื่อนให้จิตดำเนินไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า "เจตนาหิ ภิกขเว กมมัมมวทามิ" ภิกขุทั้งหลาย เราเรียกเจตนาว่า "กรรม" เป็นสำคัญ จึงกล่าวได้ว่า เจตนามีความเกี่ยวโยงกับสภาวะของจิตของผู้กระทำจนแยกออกจากกันไม่ได้ ดังนั้น ผู้ที่มีจิตตั้งมั่นตามความหมายของพระพุทธศาสนา คือ ผู้มีกุศลเป็นฐานของจิต การกระทำ คำที่พูด ตลอดจนความคิดของผู้คน จะมีเจตนาดีเป็นฐานรองรับอยู่เสมอ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความประพฤติที่เป็นไปตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคำสอนในเรื่องกุศลกรรมบถ ๑๐ หลักแห่งการ

ปฏิบัติคือธรรมจริยา มีความสัมพันธ์กับหลักแห่งการปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความจริง ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ซึ่งปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎก

จริยธรรมมีความสำคัญมาก เพราะนอกจากเป็นสิ่งที่ช่วยยกมนุษย์ให้สูงสุดขึ้นเหนือสิ่งมีชีวิตอื่นใดแล้ว พระพุทธศาสนายังถือว่า จริยธรรม หรือ ธรรมจริยานี้ มีความเกี่ยวโยงกับสังขารอื่นด้วย จริยธรรมเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิต ที่ไม่ขัดกับสภาวะความเป็นจริงของธรรมชาติ การยอมรับกฎของธรรมชาติแห่งการเปลี่ยนแปลงและความไม่เที่ยงแท้ทั้งจริงมาเป็นพื้นฐานสำคัญในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ การยอมรับเช่นนี้ จะทำให้ชีวิตของเราไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง รวมทั้งอัตตาของตนเอง ดังนั้น ชีวิตที่ปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจึงเป็นชีวิตที่ปราศจากความเห็นแก่ตัวในการแสวงหาสิ่งต่างๆ มาบำรุงบำเรออัตตาของแต่ละคน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นชีวิตที่ไม่เห็นแก่ตัวเป็นพื้นฐานแห่งการดำรงชีวิตที่ถูกต้อง

ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า จริยธรรมในพระพุทธศาสนาไม่ใช่เรื่องของความสัมพันธ์ที่แต่ละคนมีในตัวเองเท่านั้น เช่น ในเรื่องของการฝึกจิต เป็นต้น แต่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับผู้อื่น ด้วยจริยธรรมจำเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน หรือระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นไปในทางองต่างฝ่ายถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ไม่มีการเอารัดเอาเปรียบกัน แต่ต่างฝ่ายต่างคอยเกื้อกูลที่จะก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ทุกฝ่ายตามสภาพความเป็นอยู่ของตน^{๑๑๗} ฉะนั้น คำสอนที่สำคัญในพระพุทธศาสนาจึงเน้นไปที่เรื่องจริยธรรม ซึ่งเป็นหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง และเป็นการปฏิบัติที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคม

จริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ มีความรัก สงสาร ปราบณาดี และไม่เบียดเบียนต่อสัตว์อื่น จัดเป็นจริยธรรมขั้นมูลฐาน การกระทำความดีทางกาย วาจา และใจ หรือการฝึกฝนกาย วาจา และใจให้อยู่ในทางที่เป็นกุศล จัดเป็นจริยธรรมขั้นสูง และการดำเนินชีวิตในทางสายกลางคือไม่ปฏิบัติเคร่งครัดจนเกินไปหรือไม่ปฏิบัติหย่อนเกินไป

^{๑๑๗} พระมหาประทีป กตปุญโญ (หนูด้วง), ศึกษาวิเคราะห์งานปลูกฝังจริยธรรมของปัญญานันทภิกขุที่เกี่ยวข้องกับเยาวชนและผู้อยู่ในมัชฌิมวัย, (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘), หน้า ๘-๑๐.

ให้มีการปฏิบัติอยู่ในมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นการปฏิบัติสายกลางเพื่อบรรลุมรรคผลและนิพพาน จัดเป็นจริยธรรมขั้นสูงสุด

ตามข้อความที่กล่าวอ้างมา แสดงให้เห็นว่า จริยธรรมหรือการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องนั้นมีความจำเป็นอย่างมาก เพราะการปฏิบัติที่ดีย่อมเป็นการส่งเสริมตนเองและสังคมด้วย ดังนั้น การเห็นความสำคัญของจริยธรรมทั้ง ๓ ขั้น จึงถือว่าเป็นการดำเนินไปในทางที่ถูกต้องและเหมาะสมเป็นอย่างยิ่ง

จากการพิจารณาถึงความสำคัญของจริยธรรมแล้ว สามารถกล่าวอย่างกว้างๆ ได้ดังนี้

๑. จริยธรรมเป็นรากฐานอันสำคัญแห่งความเจริญรุ่งเรือง ความมั่นคง และความสงบสุขของปัจเจกชน สังคมและประชาชาติอย่างยิ่ง รัฐควรมีแนวนโยบายให้ประชาชนมีจริยธรรมอันดี เป็นหลักประการแรกและถือว่าเป็นอุดมคติทีเดียว ส่วนการพัฒนาทางเศรษฐกิจและอื่น ๆ ให้เป็นอันดับรองลงมา ทั้งนี้เพราะการพัฒนาทางเศรษฐกิจ การศึกษาวิชาการและการเมืองการปกครอง ซึ่งไม่มีจริยธรรมเป็นแกนกลางหรือเป็นหลักยึดแล้วย่อมให้โทษมากกว่าให้คุณเพราะคนนำสิ่งเหล่านั้นไปใช้ในทางเสียมากกว่าทางดี ผู้มีความรู้แต่ไม่รู้จักริธีที่จะประพฤติตนย่อมก่อความเสื่อมเสียได้มากกว่าผู้มีความรู้น้อย ถ้าเปรียบความรู้เหมือนดินจริยธรรมย่อมเป็นน้ำ ดินที่ไม่มีน้ำยึดเหนี่ยวเกาะกุมย่อมเป็นฝุ่นละอองให้ความรำคาญมากกว่าให้ประโยชน์ คนที่มีความรู้แต่ไม่มีจริยธรรมจึงมักเป็นคนทีก่อความรำคาญหรือก่อความเดือดร้อนให้แก่คนอื่นอยู่เนืองๆ

๒. การพัฒนาบ้านเมืองต้องพัฒนาจิตใจของคนก่อนหรืออย่างน้อยก็ให้พร้อมๆ กัน กับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษาวิชาการอื่น เพราะการพัฒนาที่ไม่มีจริยธรรมเป็นแกนนำนั้นจะสูญเปล่าเสียเป็นอันมาก ทำให้บุคคลลุ่มหลงในวัตถุและอบายมุขมากขึ้น จริยธรรมในสังคมจึงควรได้รับการพิจารณาเป็นอันดับแรก ถ้าจริยธรรมดีขึ้น อบายมุขลดลงแล้ว เศรษฐกิจและปากท้องของประชาชนก็จะดีขึ้นที่เศรษฐกิจต้องเสื่อมโทรมประชาชนบางส่วนต้องหิวโหยนั้น เพราะชนบางส่วนของสังคมนั้นเองละเลยจริยธรรมกอบโกยเอาทรัพย์สินไว้เป็นประโยชน์ส่วนตัวมากเกินไปด้วยวิธีการต่างๆ ความเห็นแก่ตัวจัดแล้งน้ำใจเอาใจเอาเปรียบขาดเมตตาปราณีในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ นั้นมิใช่สัญลักษณ์ของการขาดจริยธรรมหรือ... ถ้าไม่ยอมให้จริยธรรมก้าวขึ้นมาเป็นอันดับหนึ่ง ในการพัฒนาบ้านเมืองก็ควรให้เดินเคียงคู่กันไปกับการพัฒนาในด้านอื่นๆ มิฉะนั้นแล้วความวุ่นวายในสังคมหาสิ้นสุดลงไปได้ไม่เพราะการพัฒนาที่ยั่วยุให้คนมีความโลภและมีตัณหามากขึ้นนั้น มีแต่จะก่อความยุ่งเหยิงซับซ้อนให้แก่มนุษย์มากขึ้น

๓. พูดถึงจริยธรรมคนส่วนมากเล็งไปถึงการถือศีล กินเพล เข้าวัดฟังธรรม จำศีล ภาวนา ไม่ทำอย่างอื่นอันช่วยให้สังคมก้าวหน้า แต่ตามความเป็นจริงแล้วหมายถึงความประพฤติ การกระทำและความคิดที่ถูกต้องเหมาะสม การทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้อง สมบูรณ์เว้นสิ่งควรเว้น กระทำสิ่งที่ควรทำด้วยความฉลาดรอบคอบรู้เหตุรู้ผลถูกต้องตาม กาลเทศะและบุคคลนำสิ่งเหล่านี้มาใช้ในชีวิตประจำวัน โดยนัยนี้จะเห็นว่าจริยธรรมมีคุณค่า และจำเป็นสำหรับคนทุกคนในทุกอาชีพ ทุกสังคม สังคมจะอยู่รอดได้ก็ต้องมีจริยธรรม จะสงบสุขหรือวุ่นวายขึ้นอยู่กับจริยธรรมที่ปัจเจกชนครอบครอง หรือสังคมนั้นๆ ประพฤติปฏิบัติ ได้มากน้อยเพียงใด แม้ในการเกษตรเป้าหมายสูงสุดของเกษตรกรกรรมไม่ใช่การเพาะปลูกพืช ผล แต่คือการบ่มเพาะความสมบูรณ์แห่งความเป็นมนุษย์ การบำรุงรักษาผืนแผ่นดินและการ ชำระจิตใจของมนุษย์ให้บริสุทธิ์เป็นกระบวนการเดียวกัน

๔. การทุจริต คดโกง ในวงการต่างๆ การเบียดเบียนกันในรูปแบบต่างๆ อันเป็นเหตุ ให้สังคมเสื่อมโทรม มีสาเหตุที่แท้จริงมาจากการขาดจริยธรรมของคนในสังคมนั้นๆ ทรัพยากรธรรมชาติในโลกนี้จะพอเลี้ยงชาวโลกไปได้อีกนาน ถ้าชาวโลกช่วยกันละทิ้ง ความละโมภโลภมากเสียแล้วเรามีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายและช่วยกันสร้างสรรค์สังคม โดยยึด เอาจริยธรรมเป็นทางดำเนิน ไม่ใช่ยึดเอาลาภ ยศ ความมีหน้ามีตาในสังคมเป็นจุดหมาย ถ้าสิ่ง นั้นจะเกิดขึ้นก็ขอให้ถือเป็น เพียงผลพลอยได้และนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการประพฤติ ธรรม เช่น อาศัยลาภผลเป็นเครื่องมือในการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ อาศัยยศและความมี หน้า มีเกียรติ ในสังคมเป็นเครื่องมือในการจูงคนผู้เคารพนับถือเข้าหาธรรม

๕. จริยธรรมสอนให้เราเลิกล้มหมิ่นกดขี่คนยากจน ให้เอาใจใส่ดูแลเอื้ออาทรต่อผู้สูง อายุซึ่งเป็นบุพการีของชาติ สอนให้เราถ่อมตัวเพื่อเข้ากันได้ดีกับคนทั้งหลาย ไม่วางโตโอหัง อดคิดหรือก้าวร้าวผู้อื่นสอนให้เราลดทิฐิมานะลงให้มากๆ เพื่อจะได้มองเห็นสิ่งต่างๆ ตาม ความเป็นจริงไม่หลงตัวคิดวิปลาสไปว่าตนสำคัญกว่าใครๆ รู้ดีและสามารถกว่าใครๆ หมก จริยธรรมสอนให้ผู้นำสังคมหรือผู้นำรัฐมีจริยธรรมสูงเพื่อเป็นที่เคารพกราบไหว้อย่างสนิทใจ ของคนทั้งหลาย ผู้นำรัฐหรือผู้นำชุมชนควรเป็นผู้สามารถนำความสงบสุขทางใจมาสู่มวลชน อีกด้วย ปวงชนควรเลือกบุคคลผู้มีคุณลักษณะดังกล่าวมาเป็นผู้นำของตน สันติสุขจะเกิดขึ้น ทั้งภายในและภายนอก เพราะความสามารถของผู้นำเช่นนั้น ความแข็งแกร่งทางกำลังกาย กำลังทรัพย์ และกำลังอาวุธนั้น ถ้าปราศจากความแข็งแกร่งทางจริยธรรมเสียแล้ว บุคคลหรือ ประเทศชาติจะเจริญมั่นคงอยู่ไม่ได้

สังคมที่เจริญมั่นคงต้องมีจริยธรรมเป็นเครื่องรองรับหรือเป็นแกนกลางเหมือนถนนที่ มั่นคงและตึกที่แข็งแรงเขาใช้คอนกรีตเสริมเหล็กแม้เหล็กจะไม่ปรากฏให้เห็นภายนอกแต่ก็มี

ความสำคัญอยู่ในนายช่างย่อมรู้ดีทำนองเดียวกับบัณฑิตย่อมมองเห็นอย่างแจ่มแจ้งว่าจริยธรรมมีความสำคัญในทางสังคมมาก^{๑๑๖}ทีเดียว

สรุปความว่า การพัฒนาส่วนบุคคลหรือสังคมนั้นจริยธรรมมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าคุณคนจะขึ้นชื่อว่ามีคุณภาพหรือศักยภาพนั้นจะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยความประพฤติที่ถูกต้องและเหมาะสมคือเป็นผู้ประกอบด้วย จริยธรรมศีลธรรม เช่น การประกอบอาชีพที่สุจริต เป็นต้น และเมื่อบุคคลซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมได้รับการพัฒนาหรือมีจริยธรรมแล้ว สังคมส่วนรวมหรือคนส่วนใหญ่ก็จะได้รับประโยชน์ด้วย เช่น เป็นสังคมที่น่าอยู่อาศัยร่มเย็น สะอาด เป็นต้น ในทางตรงกันข้าม ถ้าบุคคลและสังคมส่วนรวมปราศจากจริยธรรมแล้ว ความวุ่นวายต่างๆ เช่น การลักทรัพย์ การฆ่ากันและกัน เป็นต้น ก็จะเกิดขึ้นตามมา และในที่สุด สังคมก็จะกลายเป็นสังคมที่น่ากลัวและไม่น่าอยู่อาศัย ฉะนั้น การให้ความสำคัญแก่จริยธรรมที่นับว่าเป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ คือเป็นการส่งเสริมบุคคลให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกที่ควร และเป็นการสร้างเสริมความสงบสุขร่มเย็นให้เกิดแก่สังคมส่วนรวมด้วย

๓.๑๔ ประโยชน์ของจริยธรรม

จริยธรรมซึ่งหมายถึงหลักแห่งการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องและเหมาะสม โดยเน้นไปที่การปฏิบัติที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคม จริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทจัดเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นมูลฐาน ชั้นสูง และชั้นสูงสุด ทั้ง ๓ ชั้นนั้น ถ้าประพฤติปฏิบัติด้วยความสุจริตใจ ด้วยเจตนาจริงและเพราะความใคร่ธรรม ใฝ่ธรรม (ธรรมกันทะ) แล้ว ย่อมเกิดประโยชน์ ๖ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. สามารถปฏิบัติตนและดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง เรามักจะได้ยินเสมอว่า “ปัญญาชน” คือผู้มีปัญญามาก หรือเจ้าปัญญา สามารถปกครองหรือสั่งสอนผู้อื่นได้ดี เป็นผู้คงแก่เรียน แต่พระพุทธศาสนาถือว่า “ปัญญาชน” มีปัญญาจริงตามความหมาย แต่ในทางพระพุทธศาสนา แบ่งปัญญาออกเป็น ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียปัญญา หมายถึง ปัญญาระดับชาวบ้านที่ใช้ปัญญามานำพาหนีภัยได้มากเท่าไรย่อมไม่พอแก่ความต้องการของตน เพราะว่าการโลกความอยากได้อีกยังไม่หมด และระดับโลกุตตรปัญญา หมายถึง ปัญญาระดับสูงเป็นปัญญาที่ประเสริฐ ปัญญาของอริยชน ปัญญาระดับนี้เน้นในด้านคุณธรรมภายใน อาศัยจิตใจ

^{๑๑๖} วชิร อินทสระ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๔, หน้า ๖-๗.

เป็นเครื่องกำหนดจึงไม่คำนึงว่าวัตถุที่ตนได้มามากหรือน้อย แต่มีความพอใจมีความสุขใจ เพราะวัตถุภายนอกมีมากย่อมก่อให้เกิดทุกข์โทสมากตามมา หมดความโลภ หมดความต้องการอีก นั่นคือผู้มีปัญญาระดับนี้ จะมีสติพร้อมมูล คือมีทั้งปัญญาและสติ เพราะถ้ามีปัญญาอย่างเดียว แต่ขาดสติคล้ายคนมีแต่ร่างกายแต่ไร้วิญญาณหรือไร้จิตใจ เพราะผู้ที่ขาดสติ ย่อมไม่นึกถึงความดี ความงาม ความพอดี ความโลก ผู้มีลักษณะเช่นนี้จึงขาดคุณธรรม ขาดจริยธรรม เนื่องจากผู้ที่ขาดสติ ขาดคุณธรรม ขาดจริยธรรม อาจจะใช้ปัญญานั้นในทางที่ผิด ในทางที่ไม่ควรได้ ที่เรียกว่า “มิจาปัญญา” คือ ใช้ปัญญาในทางคดโกงเอาเปรียบผู้อื่น มีปัญญามากก็รู้จักหลบหลีก ผู้มีปัญญาน้อยก็ตามไม่ทัน

๒. ทำให้บุคคลมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจ เพราะผู้มีความมั่นใจในชีวิตของตนจะต้องประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจ หนักแน่นมั่นคงในหลักธรรมคือความถูกต้อง ดำเนินชีวิตอย่างดีที่สุด ได้ประโยชน์และมีคุณค่ามากที่สุดและในชีวิตนี้จะต้องทำอะไรให้เกิดประโยชน์คุ้มค่ากับการที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ด้วยความลำบากยากยิ่ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการได้ชีวิตมาอย่างมีชัยมั่นใจในความถูกต้อง ความสุจริต เพราะได้ดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของการใช้ชีวิตที่เรียกว่า “ประโยชน์ ๓ ประการ” ในปัจจุบัน คือ

๑. อัตตัตถะ หมายถึง ประโยชน์ที่ได้ฝึกฝน อบรมตนเองด้วยดี บรรลุผลแห่งการศึกษาที่แท้จริง ถึงความเจริญงอกงามแห่งสติปัญญาและคุณธรรมต่างๆ เช่น สมบูรณ์ด้วยวิชาความรู้และจรณะ ความประพฤติพึงตนเองได้ทั้งทางกายและทางจิตใจ ทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม และจริยธรรม ตลอดทั้งปรมัตถะอันเป็นประโยชน์สูงสุด หรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้ของชีวิต

๒. ปรัตถะ หมายถึง ประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือประโยชน์ท่าน คือ ประกอบด้วย เมตตา กรุณา และมีความสามารถที่จะนำชีวิตของตนให้เกื้อกูลอุดหนุนแก่ผู้อื่นได้ ด้วยการช่วยเหลืออนุเคราะห์ สงเคราะห์ผู้อื่น ทำตนให้เป็นคุณประโยชน์แก่ผู้อื่น ทั้งทางวัตถุอันเป็นรูปธรรมและทางจิตใจอันเป็นนามธรรม

๓. อุภยัตถะ หมายถึง ประโยชน์รวมทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ประโยชน์ร่วมกันอันเกิดจากสิ่งที่เป็นกลางในทางวัตถุ เช่น ถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปา รถโดยสาร เป็นต้น ในทางนามธรรม เช่น ศิลปวิทยาและศีลธรรม ดำเนินชีวิตของตนให้เป็นประโยชน์

เพื่อความสุขและความดีงามร่วมกัน อย่างน้อยไม่ให้แสวงหาประโยชน์ตนแต่ไป
กระทบกระเทือนเขาเพื่อที่เขาเสียหายหรือไม่ให้ประโยชน์สุขส่วนรวมเสียหาย^{๑๑๙}

๓. ทำให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความมีระเบียบเรียบร้อยเป็นเรื่องใหญ่สำคัญ
มากในสังคม เพราะเป็นเหตุให้เกิดความสงบเรียบร้อย ความสวยงาม ความเจริญรุ่งเรือง การ
พัฒนาไม่สับสนวุ่นวายและไม่เดือดร้อน ตลอดถึงเกิดความมั่นคงก้าวหน้าในกิจการทั้งปวง
หลักธรรมของผู้มีจริยธรรมควรนำไปประพฤติเพื่อให้เกิดความมีระเบียบเรียบร้อย คือ

๑. มีความละเอียดแก่ใจตนเอง ในการกระทำไม่ดีไม่งาม พยายามบังคับใจตน
เองไม่กล้าไปในอบายมุข ไม่ทำอะไรตามใจตน แม้นคนอื่นจะไม่รู้ไม่เห็น แต่ควรมี
ความละเอียดในใจของตนเอง เพราะการที่เราละเอียดใจตนเองนี้แหละ จึงไม่กล้าทำ
ความชั่ว ความเสียหายทั้งในที่ลับและที่แจ้ง เนื่องจากจะเกิดความไม่ดี ความไม่งาม
ความเสื่อมเสีย ความเดือดร้อนในใจ ขาดความสุขทางใจ ในทางพระพุทธศาสนาเรียก
ว่า “ขาดหิริ”

๒. มีความเกรงกลัวบาป ความชั่ว ความไม่ดี โดยเกรงกลัวผลแห่งความชั่ว ที่
ตนทำลงไปนั้น อาจจะได้รับการตำหนิตติเตียนจากสังคม จากเพื่อนฝูง จากสามี หรือ
จากภรรยา หรือบางทีถ้าเป็นโทษหนัก ก็อาจจะได้รับโทษทัณฑ์ตามกฎหมายบ้าน
เมืองก็ได้ เพราะการเกรงกลัวต่อความชั่ว ความไม่ดีนี้เอง ในทางพระพุทธศาสนาเรียก
ว่า “ขาดโอตตปปะ”

ธรรมทั้ง ๒ ข้อนี้เรียกว่า “ธรรมคุ้มครองโลก” เพราะเป็นธรรมที่ช่วยเหลือให้โลกมี
ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อนและไม่สับสนวุ่นวาย สังคมมนุษย์ที่สับสนวุ่นวาย
ทะเลาะวิวาทกัน เกิดสงครามกัน ฆ่ากัน แย่งความดีความเด่นกัน ผูกอาฆาตพยาบาทกัน การ
จราจรเกิดจราจรล้นวาย พวกมิฉฉาพิพากันโดยทุจริต เพราะคนเราขาดจริยธรรม ๒ นี้ทั้งนั้น

๔. สามารถทำประโยชน์แก่สังคมได้อย่างกว้างขวาง ผู้มีจริยธรรมหรือคุณธรรมสูงจะ
ทำอะไรควรระวังประโยชน์ส่วนใหญ่ให้มากกว่าประโยชน์ส่วนน้อย หรือประโยชน์ส่วนตน
กล่าวคือ การดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของชีวิตอย่างแท้จริง
เรียกว่า “อรรถะ” ซึ่งมี ๓ ประการ คือ

^{๑๑๙} พระราชวรมุนี (ประยูร ญฺชฺโต), ธรรมานุญชีวิต, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๒๗-๒๘.

๑. ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือประโยชน์ที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน อันเป็นขั้นต้น คือธรรมดาสามัญ ทุกคนย่อมมุ่งหวังในปัจจุบัน คือ ทรัพย์ ยศ เป็นต้น อันเกิดขึ้น เพราะกำลังความเพียร สติ ปัญญาของตนโดยชอบธรรม และรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นไปเพื่อ ประโยชน์สุขโดยชอบทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า " ภิญฐัมมิกัตถประโยชน์ "

๒. ประโยชน์เบื้องหน้าหรือประโยชน์คุณค่าของชีวิต ซึ่งเป็นขั้นลึกซึ้งล้ำลึก สำหรับชีวิตในด้านใน เป็นหลักประกันชีวิตในอนาคตและภพหน้า คือความเจริญงอกงามในชีวิต จิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตใหญ่ขึ้นด้วยคุณธรรม มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม และจริยธรรม ได้ใช้ประโยชน์ข้อแรกในทางที่ชอบที่ถูกที่ควร เป็นคุณประโยชน์จนเป็นผู้มีความมั่นใจในความดีงามของตนถึงเวลาละโลกนี้ไปก็มีใจสงบ ครองสติได้ไม่หวั่นไหว ทุณทุรายหรือหวาดหวั่นภัยแห่งโลกหน้า ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า " สัมปรายิกัตถประโยชน์ "

๓. ประโยชน์สูงสุดหรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต ซึ่งเป็นจุดหมายขั้นสุดท้ายที่ชีวิตจะเข้าถึงคือการรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมดาของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต ไม่ถูกบีบคั้นด้วยอำนาจความยึดติด ความถือมั่น สามารถทำจิตใจเป็นอิสระปลอดโปร่ง ผ่องใส สะอาด สว่าง สงบ มีความสุข ประณีต เยือกเย็นภายใน เรียกสั้นๆ ว่า " นิพพาน " อันเป็นสภาวะที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า " ปรมัตถประโยชน์ "

ผู้มีคุณธรรมดังกล่าวจะปฏิบัติงานอยู่ที่ใด หน่วยงานใด งานอะไร สังคมใด ย่อมจะเห็นประโยชน์ของสังคมส่วนรวมเป็นสำคัญ ผู้มีคุณธรรมหรือจริยธรรมเช่นนี้ จึงเปรียบได้กับผู้มีพรหมวิหารธรรม คือ ธรรมของผู้ประเสริฐ ธรรมของนักปกครอง ธรรมของผู้เป็นใหญ่ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ผู้มีวิญญูณอันยิ่งใหญ่และกว้างไกล ที่สามารถช่วยเหลือสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ปวงมนุษย์ได้เป็นอย่างดี หรือผู้ที่สามารถช่วยเหลือหมู่สัตว์ให้บรรลุนิพพาน จัดเป็นการประพตจริยธรรมชั้นสูง หรือระดับอุดมคติสากลคือเป็นผู้มีคุณธรรมอย่างกว้างขวาง ไม่มีขอบเขตจำกัด

๔. ธรรมให้เจริญก้าวหน้าในชีวิต ชีวิตคือความเป็นอยู่และการจะเป็นอยู่ด้วยดีจะต้องอาศัยคุณธรรม จริยธรรม เพราะคุณธรรมจริยธรรมเป็นประดุกยาบำรุงจิตใจ ผู้ที่ไร้คุณธรรมจริยธรรม แม้จะมีชีวิตอยู่ก็เหมือนตายแล้ว ผู้ไร้คุณธรรมจริยธรรมคืออนารยชน คนป่า

เถื่อน อยู่ที่ไหนย่อมไม่ทำให้ที่นั่นเจริญ เพราะตนเองก็ไม่เจริญสมบูรณ์ สร้างแต่ความเดือดร้อน ความเสียหายให้แก่ตนเอง และผู้อื่นเนื่องด้วย แม้จะมีทรัพย์สมบัติมากเท่าไร ก็ไม่สามารถรักษาคุ้มครองเอาไว้ได้ เพื่อให้เข้าใจชัดและได้ประโยชน์

เรื่องคุณธรรมจริยธรรมนี้สำคัญมาก พระพุทธองค์ผู้บรมครูของพระพุทธศาสนาเคยตรัสไว้ว่า “ผู้ไร้คุณธรรม จริยธรรมแม้จะมีชีวิตยังตั้งร้อยปี ยังสู้ผู้ที่มีคุณธรรม ที่มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวไม่ได้” ดังนั้น ผู้ต้องการดำเนินชีวิตให้เจริญก้าวหน้า ประสบความสำเร็จ ไม่ว่าในด้านการศึกษา การประกอบอาชีพ การครองตนครองเรือน พึงปฏิบัติตามหลักธรรมที่จะนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองที่เรียกว่า “จักร” หมายถึง “ธรรมะประจักษ์ลือทั้งสี่ที่นำไปสู่จุดหมายที่ต้องการ” ซึ่งมี ๔ ข้อ คือ

๑. เลือกอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ปฏิรูปเทสวาสะ”

๒. คบคนที่ดี มีคุณธรรม ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “สัปปริสุปีตสยะ”

๓. การตั้งตนไว้ถูกต้อง ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “อิตถสัมมาปณิธิ”

๔. มีทุนที่ตั้งไว้ เติบโตไว้อย่างมั่นคง ทุนที่ดีส่วนหนึ่งคือ ความมั่งคั่ง มีปัญญา ความถนัด และร่างกายมีสุขภาพดี เป็นต้น ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า “ปุพเพกตปุญญตา”

๖. ทำให้เป็นผู้เจริญในหมู่อารยชน ผู้มีคุณธรรมจริยธรรม ถือว่าเป็นผู้ประเสริฐแล้ว อยู่ในที่ใด สังคมใด หรือประเทศใด ก็ทำที่นั่นๆ ให้เจริญ ไม่เกิดปัญหา ผู้ปกครองก็มีสุข หากเป็นผู้ปกครองผู้อื่น ผู้อื่นภายใต้การปกครองก็มีความสุขทุกถ้วนหน้า เพราะเป็นผู้มีจิตใจสูง จึงเรียกว่า “อริยชน” บ้าง หรือ “อริยบุคคล” บ้าง^{๑๒๐}

รวมความว่า จริยธรรมหรือหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติ ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีอยู่ ๓ ขั้น คือ ขั้นมูลฐาน ขั้นสูง และขั้นสูงสุด เป็นขั้นแห่งการปฏิบัติ ที่เป็นไปเพื่อฝึกฝนกาย วาจา และใจ เป็นลำดับไป คือ เป็นกฎเกณฑ์แห่งการฝึกหัดกาย และวาจาให้เรียบร้อย ตลอดจนฝึกฝนจิตใจให้สงบจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองต่างๆ เมื่อบุคคลประพฤติปฏิบัติได้ตามหลักจริยธรรมได้ทั้ง ๓ ขั้น ในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้แล้ว จุดหมายของชีวิตในระดับต่าง ๆ เช่น ระดับโลกียธรรม หรือระดับโลกุตตรธรรม เป็นต้น บุคคลก็สามารถที่จะเข้าถึงได้ โดยจุดหมายต่างๆ ของชีวิตนั้น ต้องมีการปฏิบัติในหลักจริยธรรมเป็นพื้นฐานรองรับด้วย

^{๑๒๐} ผศ. บุญมี แท่นแก้ว, ความจริงของชีวิต, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๙๑-๙๕.

บทที่ ๔

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสังขธรรมกับจริยธรรม

จากการศึกษาสังขธรรมและจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่าสังขธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท มีอยู่ ๒ ชั้น คือ

๑. สังขธรรมขั้นสมมติ ได้แก่ ความจริงขั้นสมมติหรือความจริงชนิดโลกบัญญัติ

๒. สังขธรรมขั้นโลกุตตร ได้แก่ ความจริงขั้นปรมาตถ์ ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน

ส่วนจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทมีอยู่ ๓ ชั้น คือ

๑. จริยธรรมขั้นมูลฐาน ได้แก่ พุทธจริยธรรมที่สอนเน้นในเรื่องการฝึกหัดกาย วาจา และใจให้เรียบร้อยและเป็นคำสอนที่เป็นเครื่องยกจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น

๒. จริยธรรมขั้นสูง ได้แก่ พุทธจริยธรรมที่เน้นให้เสรีภาพแก่บุคคลมากขึ้น คือ ให้ทางเลือกแก่การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมให้มากขึ้นตามความสามารถและโอกาสของแต่ละบุคคล

๓. จริยธรรมขั้นสูงสุด ได้แก่ พุทธจริยธรรมที่มุ่งเน้นเพื่อยกความเป็นปถุชนของมนุษย์สู่ความเป็นอริยชนหรือเป็นขั้นที่สูงสุดและประเสริฐ ด้วยเน้นให้เป็นผู้มีจิตใจบริสุทธิ์ สะอาด หอมจืดและปราศจากกิเลสอาสวะ

เมื่อศึกษาถึงสังขธรรมขั้นสมมติ สังขธรรมขั้นปรมาตถ์ กับ จริยธรรมขั้นมูลฐาน จริยธรรมขั้นสูง และจริยธรรมขั้นสูงสุดแล้ว จะพบความจริงว่าสิ่งที่เป็นความจริง (สังขธรรม) และหลักแห่งการประพฤติปฏิบัติในพุทธปรัชญาเถรวาท (จริยธรรม) มีความเกี่ยวเนื่องหรือสัมพันธ์ คือ สังขธรรมและจริยธรรมมีลักษณะที่ส่งเสริมกันและกัน เช่น จริยธรรมขั้นมูลฐาน ได้แก่ ศีล ๕ ซึ่งประกอบด้วย ๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒. เว้นจากการลักทรัพย์ ๓. เว้นจากการประพฤติผิดในกาม ๔. เว้นจากการพูดเท็จ ๕. เว้นจากการดื่มน้ำเมาและเมรัย เป็นต้น ก็มีสถานะที่ส่งเสริมสังขธรรมขั้นสมมติ คือ เมื่อบุคคลอยู่ในโลกโดยเฉพาะโลกโดยสมมติบัญญัตินี้ซึ่งมีการต่อสู้แย่งชิงกันต่าง ๆ และด้วยการที่มีการต่อสู้แย่งชิงต่าง ๆ นี้เองจึงถือได้ว่าเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ ฉะนั้น เมื่อต้องการอยู่ในโลกสมมตินี้อย่างมีความสุขก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุติธรรมประกอบด้วย

เพราะพิจารณาเห็นความสัมพันธ์ และส่งเสริมกันและกันระหว่างสังฆธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ ผู้วิจัยจึงได้ยกเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสังฆธรรมกับจริยธรรมมากล่าวไว้ในบทนี้ พอเป็นข้อสังเกต การศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะที่ส่งเสริมหรือสัมพันธ์กันและกันระหว่างสังฆธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

๔.๑ สังฆธรรมขั้นสมมติ-จริยธรรมขั้นมูลฐาน

ความสัมพันธ์ระหว่างสังฆธรรมขั้นสมมติซึ่งได้แก่ความจริงขั้นสมมติหรือความจริงที่ชาวโลกสมมติกันว่าจริงกับจริยธรรมขั้นมูลฐาน ซึ่งได้แก่พุทธจริยธรรมที่เน้นการรักษาและฝึกกาย วาจา และใจให้เรียบร้อยนั้นนับว่าเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกัน เพราะสังฆธรรมขั้นสมมติเป็นเพียงความจริงเพียงชั่วคราวหรือเป็นความจริงที่ต้องการให้ผู้ดำเนินชีวิตอยู่ได้ คือ ให้อยอมรับความจริงบางประการซึ่งต่อไปในอนาคตอาจจะไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ก็ได้ แต่ก็นับว่าเป็นความจริงเหมือนกัน หมายความว่า สังฆธรรมขั้นสมมตินี้ก็คือความจริงที่เป็นจริงและปรากฏในขณะนี้ เช่น ผู้ชายคนหนึ่งได้มีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิงคนหนึ่ง หลังจากนั้น ผู้หญิงคนนั้นก็คลอดลูกออกมาหนึ่งคน ขณะที่มิลูกด้วยกันแล้ว ผู้ชายคนนั้นก็จะถูกเรียกขานว่าเป็นพ่อ ผู้หญิงจะถูกเรียกขานว่าเป็นแม่ทันที ซึ่งความเป็นพ่อและแม่นี้เองก็เป็นความจริงเหมือนกัน แต่เป็นความจริงที่ไม่แน่นอน เพราะความเป็นพ่อและแม่ของผู้หญิงคนนี้ต้องหมดไปหรือสิ้นไปในวันหนึ่งข้างหน้าอย่างแน่นอน อาจจะเป็นเพราะความตายมาพรากความเป็นพ่อและแม่ของผู้หญิงคนนี้ก็ได้ ฉะนั้น เมื่อสังฆธรรมขั้นสมมติเป็นความจริงเพียงชั่วคราวเท่านั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะทำการอยู่เพียงชั่วคราวนี้ให้มีความสุขและเป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม เหตุนี้ จึงได้เกิดหลักจริยธรรมขั้นมูลฐาน เช่น ทิศ ๖ หรือ ศีล ๕ เป็นต้น เพื่อเกื้อกูลกันกับสังฆธรรมขั้นสมมติขึ้น ดังนั้น เพื่อให้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างสังฆธรรมขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นมูลฐานว่ามีความเกื้อกูลเกี่ยวเนื่องกันอย่างไร ซึ่งจะขอกล่าวเป็นลำดับไป ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ ลักษณะของสังฆธรรมขั้นสมมติ

สังฆธรรมขั้นสมตติมีลักษณะแห่งคำสอนที่เป็นโลกียะ คือ เป็นธรรมที่มุ่งเน้นการเป็นอยู่ในโลกนี้ให้มีความสุข สำเร็จ สมหวัง เท่าที่สามารถจะปฏิบัติได้และเป็นธรรมที่ต้องการสนองความปรารถนาในมนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติ ไม่ได้มุ่งเน้นที่จะให้ศาสนิกหลุดพ้น

จากโลกหรือเบื้องหน้าโลก ฉะนั้น สัจธรรมขั้นสมมติจะเหมาะแก่ภราวาสหรือผู้ครองเรือน เป็นส่วนใหญ่

สัจธรรมขั้นสมมุติมีลักษณะที่พอสรุปได้ดังนี้ คือ

๑. เน้นความสุขและความสงบ

ลักษณะของสัจธรรมขั้นสมมุติ คือ เป็นหลักคำสอนที่มุ่งเน้นให้เกิดความสุข สำเร็จสมหวังไม่เดือดร้อนในปัจจุบันและในภพหน้า ดังนั้น ผู้ปรารถนาความสุขและต้องการมีชีวิตอยู่อย่างสะดวกสบายก็ควรที่จะนำสัจธรรมขั้นสมมติ เช่น อิทธิบาท ๔ (คุณธรรมให้สำเร็จตามความต้องการ) เบญจศีล (ศีล ๕) และภราวาสธรรม ๔ (ธรรมของผู้ครองเรือน) เป็นต้นมาปฏิบัติ เมื่อผู้ปรารถนาความสุขปฏิบัติได้ดังนั้นก็แล้ว ความสุขสงบในปัจจุบันย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติโดยตรง ส่วนผลโดยอ้อมย่อมเกิดขึ้นแก่สังคมที่เขาอาศัยอยู่

๒. เน้นความเป็นสมมติบัญญัติ

สมมติบัญญัติ คือ มติที่บุคคลในสังคมนั้น ๆ ตกลงร่วมกันหรือหมายรู้ร่วมกัน เมื่อบุคคลได้รู้ความจริงขั้นสมมติที่ตกลงร่วมกัน โดยใช้ภาษาเป็นเครื่องหมายสื่อสารเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น รวย จน คน สัตว์ เป็นต้น แล้วไม่ไปยึดติดยึดมั่นในสมมติบัญญัติเหล่านี้ก็ถือว่าได้ดำเนินตามพระประสงค์ของพระพุทธองค์แล้ว เพราะสมมติบัญญัติเหล่านี้จะมีความจริงเพียงเป็นความจริงที่มนุษย์บัญญัติหรือแต่งตั้งขึ้นเท่านั้นคือไม่มีความจริงขั้นปรมาตม เป็นความจริงตราบนานเท่าที่มนุษย์เรียกขานกัน เป็นจริงโดยสำนวนการพูด ไม่มีสถานะที่แน่นอนรองรับ เป็นความจริงที่มีลักษณะเป็นโลกียธรรมหรือเป็นที่เปื้อนวิสัยของโลก เป็นความจริงในระดับเบื้องต้น เพื่อให้ปวงชนรู้และเข้าใจ ตลอดจนนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่สังคมและตัวเอง ความจริงขั้นสมมตินี้เป็นพื้นฐานสำหรับผู้ปรารถนาจะสัมผัสความจริงขั้นปรมาตม

ความจริงขั้นสมมติที่เน้นความเป็นสมมติบัญญัตินี้ไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอน ตกอยู่ภายใต้แห่งความทุกข์และเสื่อมสิ้นทั้งสิ้น ดังที่นางภิกษุณีชิวาหิราได้กล่าวไว้ว่า

“ดูกรมาร เพราะเหตุไรหนอ ความเห็นของท่านจึงหวนกลับว่าสัตว์ ๆ ใน
กองสังขารล้วนนี้ ย่อมไม่ได้นามว่าสัตว์ ๆ เหมือนอย่างว่า เพราะคุณส่วน
ทั้งหลายเข้า เสียงว่ารถย่อมมีฉันใด ๆ เมื่อขันธทั้งหลายยังมีอยู่ การสมมติ
ว่าสัตว์ย่อมมีฉันนั้น ๆ

ความจริงทุกขเท่านั้นย่อมเกิด ทุกขย่อมตั้งอยู่และเสื่อมกันไป นอกจาก
ทุกขไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกขไม่มีอะไรดับ”^๑

ฉะนั้น สังขธรรมชั้นสมมตินี้ นับได้ว่าเป็นหลักคำสอนที่เน้นให้บุคคลเห็นถึงความไม่
เที่ยง เป็นทุกข โดยหลังจากรู้ความจริงที่เป็นบัญญัติสมมติที่มนุษย์แต่งตั้งขึ้นซึ่งนับว่ามีความ
จริงสากลแฝงอยู่ด้วย ก็จะได้นำไปประยุกต์ใช้กับชีวิตเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขกับตนเองและ
สังคม

๓. เน้นความมีบุคคลเป็นที่ตั้ง

การแสดงสมมติสังขหรือสังขธรรมชั้นสมมตินี้ เป็นการบรรยายธรรมที่เน้นหรือยก
บุคคลและเรื่องราวต่าง ๆ เช่น ชาดกหรือนิทานในธรรมบท เป็นต้น เพื่อให้ถูกกับอุปนิสัย
หรืออินทรีย์ของบุคคลนั้น ๆ โดยเฉพาะบุคคลผู้มีอินทรีย์ยังไม่แก่กล้า ยังต้องการฟังธรรมที่
สอนจากรูปธรรมไปสู่นามธรรม

การศึกษาพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าว่า มีบุคคลเป็นที่ตั้งหรือเป็นบุคคลาธิษ
ฐานนี้จะเห็นได้จากพราหมณ์ชื่ออฏฐทัณฑะได้กล่าวไว้ว่า

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคตม
ผู้เจริญ ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิด
ของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มี
จักขุจักเห็นรูป ดังนี้ ฉันทใด พระองค์ทรงประกาศพระธรรมโดยอเนก
ปริยาย ฉันทนั้นเหมือนกัน”^๒

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่าคำสอนของพระพุทธเจ้ามีหลายระดับ เฉพาะ
ระดับสมมติสังขจะมีขึ้นเพื่อให้เข้าถึงความเข้าใจของบุคคล และเหมาะสมแก่บุคคลผู้ที่จะ
พัฒนาตนเองไปสู่ปรมาตตสังข

๔. เน้นความเป็นปัจจุบันกาล

^๑ ส. ส. ๑๕/๕๕๔/๑๙๐.

^๒ ที. ที. ๙/๒๓๖/๒๐๘.

สังฆธรรมชั้นสมมตินี้มีเป้าหมายที่จะให้บุคคลได้เสวยผลในปัจจุบันมากเป็นพิเศษ คือ ต้องการให้ผู้รู้และปฏิบัติตามได้ประสบกับความสุข ความสำเร็จ พร้อมทั้งได้สร้างประโยชน์ แก่สังคมด้วย เช่น หลักทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์ ๔ มิถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์ คบคนดีและเลี้ยงชีวิตตามสมควรแต่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ หรือ หลักสัมปรายิกัตถประโยชน์ ๔ มิถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยการ บริจาค และถึงพร้อมด้วยปัญญา เป็นต้น

ฉะนั้น ความเป็นปัจจุบันกาลจึงเป็นสิ่งที่สังฆธรรมชั้นสมมตินี้ต้องการเน้นเป็นพิเศษ คือต้องการให้อยู่อย่างเป็นสุข ไม่ทุกข์ ไม่เดือดร้อนในปัจจุบัน ความเป็นอยู่ที่สะดวกสบาย และในขณะที่เป็นสุขอยู่นี้ ก็ให้สร้างความมั่นคงอยู่ในโลกอื่นด้วย คือ ตลอดเวลาที่ยังไม่ถึง ความสุขขั้นประณีต (นิพพาน) ก็ยังมั่นใจได้ว่าเมื่อละโลกนี้ไปแล้วก็จะประสบกับสุขไม่เดือน ร้อนอีก

ลักษณะของสังฆธรรมชั้นสมมติตามที่กล่าวมา จะพบว่าพระพุทธเจ้าทรงทราบถึงความต้องการของมนุษย์ว่ามนุษย์ในโลกนี้มีความแตกต่างกันทั้งทางด้านอินทรีย์ ทางด้านจิตใจ ปราปรณาต้องการไม่เหมือนกัน สุดแต่แต่จริตของแตละบุคคลนั้นจะเป็นอย่างไร แต่ไม่ว่า มนุษย์จะมีความต้องการมากน้อยขนาดไหนก็ตาม ความต้องการของมนุษย์ก็เป็นไปตามโลก ธรรมทั้ง ๘ ประการ คือ ต้องการประสบกับอารมณ์ที่น่าปรารณา เรียกว่า "อิฏฐารมณ์" อันได้ แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เมื่อประสบเข้าก็พึงพอใจหลงใหลยึดติดในอารมณ์นั้นคิดว่า นั่น เป็นความสุขที่สุดแล้วที่จะพึงหาได้ในโลกมนุษย์ ในขณะที่มนุษย์อีกกลุ่มหนึ่งกำลังประสบ กับอารมณ์อันไม่น่าปรารณาที่เรียกว่า "อนิฏฐารมณ์" คือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ มนุษย์กลุ่มนี้ก็มีความทุกข์ใจ ปราปรณาจะพ้นไปจากความทุกข์คืออารมณ์อันไม่น่า ปราปรณานั้น แต่พอได้ประสบกับอารมณ์อันน่าปรารณาเข้าก็หลงยึดติดในอารมณ์นั้นอีก ถิ่นคิดไปว่าสิ่งเหล่านั้นทั้งหมดมันมีความเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ไม่มีอะไร คงทนถาวร ซึ่งเป็นเรื่องปกติของโลก เมื่อมีเจริญก็มีเสื่อม เมื่อมีทุกข์ก็ย่อมมีสุข มีมนุษย์ เป็นจำนวนมากที่พึงพอใจกับความสุขแบบโลกธรรมซึ่งมีความทุกข์เจือปนอยู่ มีน้อยคนนักที่

จะปรารถนาให้พ้นไปจากความสุขแบบโลกียะ^๗ เพราะพระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นพื้นฐานความต้องการแบบนี้ของมนุษย์ พระองค์จึงได้พัฒนารูปแบบแห่งพระธรรมเทศนาที่เป็นสังฆธรรมขั้นสมมติหรือพระธรรมเทศนาที่เป็นรูปธรรมหรือเป็นบุคคลาธิฐานไปสู่พระธรรมเทศนาที่เป็นธรรมาธิฐานหรือโลกุตตรธรรมซึ่งเป็นขั้นสูงสุดอีกต่อหนึ่ง

สรุปว่า สังฆธรรมขั้นสมมตินี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงเน้นที่จะให้ศาสนิกผู้รู้ตามและนำไปปฏิบัติได้รับความสุขแก่ตนเองและแก่สังคมที่ตนเองเข้าไปมีส่วนร่วม โดยขณะที่ตนเองปฏิบัติตามสังฆธรรมขั้นสมมติซึ่งเป็นคำสอนที่แสดงถึงสมมติบัญญัติที่มนุษย์แต่งตั้งขึ้น ก็ไม่ควรไปยึดมั่นถือมั่นคือให้ยอมรับความเป็นจริงได้เพียงเท่าที่มันเป็นจริง ให้พิจารณาถึงความจริงที่แฝงอยู่ในสังฆธรรมขั้นสมมตินี้ด้วย เพราะถ้าได้มองเห็นความจริงที่เป็นระดับปรมาตม์ที่แฝงอยู่ในระดับสมมตินี้ได้ ความสุขขั้นโลกุตตรที่จะเกิดขึ้นต่อจากความสุขขั้นสมมตินี้ย่อมมีได้เหมือนกัน

๔.๑.๒ ลักษณะของจริยธรรมขั้นมูลฐาน

สังฆธรรมขั้นสมมติ คือ คำสอนที่เน้นให้ปุถุชนและคนดีทั้งหลายได้ศึกษาและปฏิบัติตาม เช่น อธิธัมมา ๔ พลธรรม ๕ ธรรมอันทำให้งาม ๒ และทิศ ๖ เป็นต้น ซึ่งหลักจริยธรรมเหล่านี้สามารถอำนวยความสะดวกทั้งในชาตินี้และชาติหน้า หมายความว่า หลักจริยธรรมสำหรับปฏิบัติในระดับสมมติสังฆะนี้ เป็นธรรมสำหรับให้มนุษย์ปุถุชนผู้ยังหนาไปด้วยกิเลสผู้ยังแสวงหาความสุขในโลกียวิสัย และยังยึดติดอยู่กับสิ่งที่เป็นสมมติบัญญัติทั้งหลายในโลกนี้ประพฤติดุปฏิบัติกัน เพื่อเป็นการควบคุมหรือจัดระเบียบความประพฤติของมนุษย์ในสังคมให้มีความประพฤติปฏิบัติเสมอกัน ไม่แตกต่างกันมากนักทั้งในด้านความคิดและความประพฤติ คือ ให้มีความประพฤติทางกาย วาจา และใจให้เรียบร้อย^๘ ฉะนั้น หลักจริยธรรมหรือคุณธรรมสำหรับประพฤติปฏิบัติในสังฆธรรมขั้นสมมตินี้จึงมีขึ้น เพื่อจะเป็นเครื่องควบคุม

^๗พระมหากานต์ชัย จิรกนฺโต (แสงแก้ว), มโนทัศน์เกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่จริงตามทฤษฎะของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท : การศึกษาเชิงวิเคราะห์, (วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑-๓๒.

^๘เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

กาย วาจา และใจ โดยเฉพาะหลักจริยธรรมขั้นมูลฐานที่เกิดขึ้นเพื่อที่จะรักษากาย วาจา และใจ ให้หมดจด สะอาด บริสุทธิ์ หรือเพื่อยกระดับจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ให้สูงขึ้น

หลักจริยธรรมขั้นมูลฐานสำหรับประพฤติปฏิบัติในสังฆธรรมขั้นสมมตินี้เป็นหลักธรรมที่ต้องการให้บุคคลสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชีวิตได้ เช่น นำไปฝึกตนเองให้เป็นคนดีมีคุณภาพ เป็นต้น คือ เป็นหลักจริยธรรมที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองโดยเฉพาะและพร้อมที่จะเอื้ออำนวยประโยชน์ให้แก่สังคมส่วนรวมด้วย

สำหรับจริยธรรมขั้นมูลฐาน สำหรับนำไปประยุกต์ใช้หรือนำไปประพฤติปฏิบัติในโลกปัจจุบัน คือ หลักจริยธรรมที่เน้นเพื่ออำนวยให้เกิดความรู้และเข้าใจในสังฆธรรมขั้นสมมติ ซึ่งมีลักษณะที่พอประมวลได้ดังนี้ คือ

๑. มีลักษณะเป็นหลักจริยธรรมที่เป็นไปเพื่อความก้าวหน้าในชีวิต

ลักษณะของจริยธรรมขั้นมูลฐานประการแรก คือ เป็นหลักแห่งความประพฤติหรือเป็นธรรมที่เน้นให้ผู้รู้และปฏิบัติตามได้รับความเจริญรุ่งเรืองและก้าวหน้าในชีวิต มีลักษณะเป็นธรรมที่ส่งเสริมให้ประสบความสำเร็จ เช่น หลักอิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นคุณธรรมเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ มีอยู่ ๔ ประการ คือ ๑. ฉันทะ ได้แก่ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น ๒. วิริยะ ได้แก่ ความเพียรประกอบในสิ่งนั้น ๓. จิตตะ ได้แก่ การเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้นไม่วางธุระ และ ๔. วิมังสา ได้แก่ การหมั่นตรองพิจารณาหาเหตุผลในสิ่งนั้น หรือหลักกุศลมูล ๓ ซึ่งเป็นรากเง้าของความดี ๓ ประการ คือ ๑. อโลภะ ได้แก่ ความไม่โลภ ๒. อโทสะ ได้แก่ ความไม่คิดประทุษร้าย ๓. อโมหะ ได้แก่ ไม่หลงมกมาย เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักธรรมเหล่านี้ที่ผู้ใดผู้หนึ่งปฏิบัติตามได้ ความเจริญและสำเร็จ พร้อมทั้งความไม่เดือดร้อนย่อมมีแก่บุคคลนั้น ๆ อย่างแน่นอน

๒. มีลักษณะเป็นหลักจริยธรรมสำหรับพัฒนาตนเองให้เป็นคนดี

ลักษณะของจริยธรรมขั้นมูลฐานอีกประการหนึ่ง คือ เป็นหลักแห่งการประพฤติปฏิบัติเพื่อสร้างความบริสุทธิ์ หมดจดหรือความเป็นคนดีมีคุณภาพให้ปรากฏแก่ตนเอง หมายความว่า เป็นคุณธรรมที่มุ่งฝึกกาย วาจา และใจของตนเองให้ปราศจากมลทินเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย ในขณะที่เดียวกันก็ทำตนเองให้เป็นคนฉลาดและมีเหตุผลด้วย เช่น หลักนาถกรรม ๑๐ ซึ่งเป็นหลักจริยธรรมที่เป็นเครื่องพึ่งพาแห่งตนเอง ๑๐ ประการ คือ ๑. ศีล ได้แก่ การรักษากาย และวาจาให้เรียบร้อย ๒. พาหุสัจจะ ได้แก่ ความเป็นผู้ได้สดับรับฟังมามาก ๓. กัลยาณมิตตตา ได้แก่ ความเป็นผู้มีเพื่อนที่ดีงาม ๔. โสวจิตสตา ได้แก่ ความเป็นผู้ว่าง่าย สอนง่าย ๕. กิงกรณียสุทฺถกตา ได้แก่ ความเป็นผู้ขยันหมั่นเพียรไม่เกียจคร้านในกิจการงาน

ทั้งปวง ๖. รัชมกามตา ได้แก่ ความเป็นผู้ใคร่ในธรรม ๗. วิริยะ ได้แก่ ความเพียรพยายาม ๘. สันโดษ ได้แก่ ความยินดีด้วยของที่มีอยู่แห่งตน ๙. สติ ได้แก่ ความระลึกได้ และ ๑๐. ปัญญา ได้แก่ ความรอบรู้ ซึ่งหลักจริยธรรมเหล่านี้เป็นหลักแห่งความประพฤติที่สำหรับฝึกตนเองให้เป็นคนมีคุณค่าและคุณภาพ คือ เป็นหลักแห่งความประพฤติที่มุ่งพัฒนาตนเองให้เป็นคนดีและฉลาด

๓. มีลักษณะเป็นหลักจริยธรรมสำหรับครอบครัวยุคหรือสังคมขนาดเล็กสุด

สังคมได้เกิดขึ้นเมื่อมีการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างคนต่อกันหรือเมื่อคนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปได้มีความปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งขณะนั้นนั่นเองความเป็นสังคมก็ได้เกิดขึ้น เมื่อความเป็นสังคมได้เกิดขึ้น ปัญหาที่ย่อมเกิดขึ้นตามมาอย่างแน่นอน เพราะบุคคลในสังคมนั้น ๆ ต่างมีความแตกต่างกันทั้งทางกาย วาจา และใจ ฉะนั้น เพื่อที่จะทำสังคมให้มีความสงบเรียบร้อยและมีความสุข โดยเฉพาะสังคมขนาดเล็กสุด ซึ่งได้แก่ครอบครัวนั่นเอง พระพุทธเจ้าจึงได้นำหลักจริยธรรมที่เหมาะสมแก่สังคมขนาดเล็กมาชี้แจง เช่น หลักฆราวาสธรรม ๔ ซึ่งเป็นหลักจริยธรรมสำหรับผู้ครองเรือนหรือฆราวาส ที่ต้องการหลักในการดำเนินชีวิตให้สงบสุขและประสบความสำเร็จในสังคมขนาดเล็กสุด มี ๔ ประการ คือ ๑. สัจจะ ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ๒. ทมะ ได้แก่ การฝึกตนและการข่มใจ ๓. ขันติ ได้แก่ ความอดทน และ ๔. จาคะ ได้แก่ การเสียสละแบ่งปัน หรือความสุขของคฤหัสถ์ ๔ อย่าง คือ ๑. สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์ ๒. สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภคน ๓. สุขเกิดแต่ความไม่เป็นหนี้ และ ๔. สุขเกิดแต่การประกอบกิจการที่ปราศจากโทษ ซึ่งหลักจริยธรรมเหล่านี้เป็นหลักธรรมที่ต้องการชี้ให้เห็นแนวทางแห่งการดำเนินชีวิตในสังคมครอบครัวให้ประสบความสำเร็จ

๔. มีลักษณะเป็นหลักจริยธรรมสำหรับพัฒนาสังคม

ลักษณะของจริยธรรมขั้นมูลฐานอีกประการหนึ่ง คือ เป็นหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติเพื่อทำให้การอยู่ร่วมกัน มีความสงบสุข ไม่เดือดร้อน เป็นหลักจริยธรรมที่บัญญัติให้เหมาะสมกับบทบาทและหน้าที่ของบุคคลในสังคม เพราะแต่ละคนมีบทบาทและหน้าที่ไม่เหมือนกัน แต่ถ้าทุกคนพยายามทำบทบาทและหน้าที่ของตนเองให้บริบูรณ์ ก็จะถือว่าทำสังคมให้สงบสุขด้วย ฉะนั้น หลักจริยธรรมขั้นมูลฐานนี้ก็ได้อธิบายว่ามีสภาวะลักษณะแห่งการส่งเสริมบทบาทและหน้าที่ของบุคคล และเชื่อว่าเป็นหลักแห่งจริยธรรมที่มีขึ้นเพื่อพัฒนาสังคมอีกต่อหนึ่ง เช่น หลักสังคหวัตถุ ๔ ซึ่งเป็นหลักจริยธรรมที่มีขึ้นเพื่อการสงเคราะห์กันและกัน มี ๔ ประการ คือ ๑. ทาน ได้แก่ การให้ปันสิ่งของของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ปัน ๒. ปิยวาจา ได้แก่ การเจรจาด้วยวาจาที่อ่อนหวาน ๓. อิตถจริยา ได้แก่ การประพฤติในสิ่งที่

เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น และ ๔. สมนัตตตา ได้แก่ ความเป็นคนมีตนเสมอต้นเสมอปลาย เป็นต้น ตลอดถึงศีล ๕ ก็อยู่ในส่วนนี้ด้วย

สรุปว่า หลักจริยธรรมขั้นมูลฐานนี้เป็นหลักแห่งความประพฤติที่เอื้ออำนวยให้เกิดความรู้และเข้าใจในสังขธรรมขั้นสมมติ เพราะเมื่อบุคคลนำหลักจริยธรรมขั้นมูลฐาน เช่น หลักเบญจศีลหรือหลักอิทธิบาท ๔ เป็นต้น ไปประยุกต์ปฏิบัติก็จะทำให้บุคคลนั้นดำเนินชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้อย่างสงบสุขร่มเย็น ไม่เดือดร้อน และเพราะการนำหลักจริยธรรมขั้นมูลฐานไปประพฤติปฏิบัติก็ได้ชื่อว่าดำเนินไปสู่ความเข้าใจ รู้ และปฏิบัติตามหลักสังขธรรมขั้นสมมติแล้ว

๔.๑.๓ จากสังขธรรมขั้นสมมติสู่จริยธรรมขั้นมูลฐาน

จากการที่มนุษย์รู้และเข้าใจสังขธรรมขั้นสมมติ หรือความเป็นจริงที่เป็นเพียงบัญญัติโวหารของชาวโลก และจริยธรรมขั้นมูลฐานซึ่งหมายถึงการประพฤติปฏิบัติเพื่อฝึกกาย วาจา และใจให้เรียบร้อย จนเป็นสาเหตุให้ธรรมทั้งสองอย่างเกี่ยวเนื่องกัน และธรรมทั้งสองนั้นหรือสังขธรรมขั้นสมมติจะพัฒนาไปหาจริยธรรมขั้นมูลฐานอย่างไรรั้น ได้มีท่านผู้รู้กล่าวไว้ว่า

“เมื่อมนุษย์รู้สังขธรรมหรือรู้ความจริง คือ รู้ตัวสภาวะธรรม พร้อมทั้งความเป็นไปของมัน อันได้แก่ กฎเกณฑ์ที่ว่ามันเป็นไปได้โดยอาศัยเหตุปัจจัย และมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันแล้ว ถ้าเราจะใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์แก่ตัวเองแก่การดำเนินชีวิตของเรา ก็คือเราจะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ หรือทำโดยประการที่ว่ากฎของธรรมชาตินั้นจะดำเนินไปในทางที่เกื้อกูลเป็นประโยชน์แก่ชีวิตของเรา การดำเนินชีวิตแบบนี้หรือการปฏิบัติแบบนี้มีชื่อเรียกว่าจริยธรรม”^๕

ฉะนั้น สังขธรรมขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นมูลฐานต่างก็มีความเกื้อกูลแก่กันและกัน คือ สังขธรรมขั้นสมมติเป็นหลักเกณฑ์หรือเป็นกฎของธรรมชาติ ส่วนจริยธรรมขั้นมูลฐาน

^๕ พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), สังขธรรมกับจริยธรรม, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๖.

เป็นการนำหลักศีลธรรมขั้นสมมติมาประยุกต์ใช้กับชีวิต หรือนำมาเป็นหลักแห่งการดำเนินชีวิต

ดังนั้น จริยธรรมขั้นมูลฐานจึงไม่สามารถแยกจากศีลธรรมขั้นสมมติได้เลย เพราะเหตุว่าจริยธรรมขั้นมูลฐานและศีลธรรมขั้นสมมติต่างเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน คือ ศีลธรรมขั้นสมมติหมายถึงกฎของธรรมชาติ ส่วนจริยธรรมขั้นมูลฐานถือว่าการปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ โดยที่ศีลธรรมขั้นสมมติและจริยธรรมขั้นมูลฐานต่างก็มีตัวแปรที่เป็นปัจจัยในกระบวนการอย่างเดียวกัน ซึ่งนั่นก็คือตัวมนุษย์เองหรือตัวผู้นำหลักศีลธรรมมาแปรเป็นหลักจริยธรรม เพื่อนำไปประยุกต์ใช้กับชีวิต

๔.๑.๔ จุดประสานระหว่างศีลธรรมขั้นสมตากับจริยธรรมขั้นมูลฐาน

ตามที่กล่าวมาแล้วว่า ศีลธรรมขั้นสมตักับจริยธรรมขั้นมูลฐานต่างก็มีความเกี่ยวเนื่องกันหรือมีเนื้อหาที่ครอบคลุมถึงกันและกันได้ คือ ศีลธรรมขั้นสมตีสัยจริยธรรมขั้นมูลฐานเป็นฐานในการประพฤติปฏิบัติ ส่วนจริยธรรมขั้นมูลฐานอาศัยศีลธรรมขั้นสมมติเป็นฐานในการเป็นหลักเกณฑ์ในการประพฤติปฏิบัติ เช่น หลักศีลธรรมขั้นสมมติในพระพุทธศาสนา มีหลักทฤษฎีธรรมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร
๒. อารักขสัมปทา ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์ที่หามาได้
๓. กัลยาณมิตตตา ได้แก่ ความเป็นผู้มีมิตรดีงาม
๔. สมชีวิตา ได้แก่ การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ของตน

จะพบว่า หลักธรรมทั้ง ๔ ประการข้างต้นนี้เป็นหลักศีลธรรมขั้นสมมติและเป็นจริยธรรมขั้นมูลฐาน คือ หลักธรรม ๔ ประการนี้นับว่าเป็นความจริงในโลกนี้ เพราะเป็นหลักธรรมที่เกื้อกูลหรืออำนวยประโยชน์สุขให้แก่ผู้ครองเรือน ในขณะที่นำหลักธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ไปประพฤติปฏิบัติเพื่อทำชีวิตของตนเองให้ประสบกับความสุข ก็จัดว่าหลักธรรม ๔ นี้เป็นจริยธรรมขั้นมูลฐานได้เหมือนกัน

ฉะนั้น จุดประสานกันระหว่างศีลธรรมขั้นสมตักับจริยธรรมขั้นมูลฐานก็คือความเป็นอันหนึ่งกันเดียวกันระหว่างศีลธรรมขั้นสมตักับจริยธรรมขั้นมูลฐาน หมายความว่า ทั้งสองอย่างต่างก็เป็นสถานะที่แฝงอยู่ในสถานะของกันและกัน

๔.๑.๕ ตัวนำให้สังขรณ์ขั้นสมมติประสานกับจริยธรรมขั้นมูลฐาน

สังขรณ์ขั้นสมมติและจริยธรรมขั้นมูลฐานต่างก็เป็นเหตุปัจจัยแห่งกันและกัน โดยมีตัวแปรที่นำหลักสังขรณ์มาประพุดิปฏิบัติก็คือมนุษย์ ฉะนั้น สังขรณ์ คือ ตัวแท้ตัวจริงของวิชาการหรือกิจกรรมนั้น จริยธรรม คือ การนำเอาหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ของสังขรณ์มาใช้ปฏิบัติให้สอดคล้องตามกระบวนการธรรมชาติของมัน เพื่อให้เกิดผลดีแก่ชีวิตมนุษย์^๖ ซึ่งถ้าจะกล่าวที่สังขรณ์เป็นเหตุให้เกิดจริยธรรมก็ได้หรือจะกล่าวว่าจริยธรรมเป็นเหตุให้เกิดสังขรณ์ก็ได้ เพราะว่าทั้งสองอย่างต่างก็สนับสนุนซึ่งกันและกัน

การเกี่ยวเนื่องกัน หรือการครอบคลุมกันและกันระหว่างสังขรณ์ขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นมูลฐานนั้นต้องมีตัวการหรือตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสองสิ่งนั้น ตัวเชื่อมโยงสังขรณ์ขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นมูลฐานเข้าด้วยกันก็คือปัญญา ซึ่งแปลว่า ความรอบรู้ คือ มีความรอบรู้หรือมีปัญญาในการที่จะนำกฎเกณฑ์ของสังขรณ์ไปประยุกต์ใช้ เพื่อให้เกิดผลดีในการดำเนินชีวิต หมายความว่าปัญญาเป็นตัวแปรแห่งการนำหลักเกณฑ์ของสังขรณ์ซึ่งเป็นทฤษฎีไปปฏิบัติ หรือนำสังขรณ์ซึ่งมีสถานะเป็นนามธรรมไปเป็นจริยธรรมซึ่งเป็นรูปธรรมหรือเป็นพฤติกรรม

ความสัมพันธ์ของทั้งสองอย่างได้มีผู้กล่าวไว้ว่า จริยธรรมหรือการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังขรณ์ในทางที่จะเกิดผลดีแก่ชีวิตมนุษย์ แต่เราจะปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังขรณ์ได้อย่างไร เราจะปฏิบัติได้ เราต้องรู้เสียก่อนว่าสังขรณ์เป็นอย่างไร ว่ากฎเกณฑ์ของมันเป็นอย่างไร ฉะนั้น จริยธรรมจึงต้องอาศัยความรู้หรือปัญญา และยิ่งปฏิบัติจริยธรรมก็ยิ่งถูกต้องขึ้นเท่านั้นและได้ผลดียิ่งขึ้น และยิ่งปฏิบัติจริยธรรมได้ผลมากขึ้นเท่าใด เราก็จะรู้เห็นสังขรณ์ยิ่งขึ้นเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม ถ้าเราไม่รู้สังขรณ์ไม่ทั่วถึง ไม่สมบูรณ์พอ จริยธรรมคือการนำมาใช้ประโยชน์ ก็จะเกิดผลไม่สมบูรณ์ บางทีก็กลายเป็นผลร้าย เพราะการที่รู้ไม่ทั่วถึง เช่น เรา รู้จักไฟ รู้จักวิธีทำไฟ เช่น เอาหินมาตีกัน ตลอดจนพัฒนามาจนถึงใช้ไม้ขีดจุด รู้วิธีจุดไฟแล้ว และรู้ประโยชน์ว่าไฟเกิดขึ้นมาแล้วจะให้แสงสว่างและความอบอุ่น แต่เราไม่รู้ไฟไม่ทั่วถึงว่าอะไรเป็นเชื้อแก่กันบ้าง และจะเกิดโทษอย่างไร ถ้าลุกลามไป เราก็จุดไฟขึ้นมาโดยมุ่งหวังจะให้ความอบอุ่นและแสงสว่าง โดยมีความรู้จำกัดแค่ขอบเขตหนึ่ง ไม่รู้ว่าน้ำมัน เบนซินและแก๊ส เป็นต้น เป็นเชื้อเพลิงร้ายแรง ก็ไปอยู่ใกล้มัน เสร็จแล้วพอจุดไฟขึ้นมา เกิดระเบิดตูมตาม ไฟนั้นลุกลามไปไหม้บ้านเรือน ก็เกิดโทษแก่เรา นี่เป็นเพราะเราไม่รู้สังขรณ์ไม่

^๖ พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๕, หน้า ๒๗.

ทั่วถึง การปฏิบัติจริยธรรมจึงได้ผลไม่สมบูรณ์หรือพลาดไปเกิดผลร้ายอย่างอื่น เป็นอันว่าการที่จะให้สังฆธรรมเกิดผลเป็นจริยธรรมที่สมบูรณ์ ความรู้ในสังฆธรรมต้องสมบูรณ์ด้วย เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน^๓ ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงปัญญาซึ่งแปลว่าความรอบรู้ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นตัวนำให้สังฆธรรมขึ้นสมมติมาประสานกับจริยธรรมขั้นมูลฐานแล้วก็เป็นเพียงโลกียปัญญาเท่านั้น

๔.๑.๖ สรุปความสัมพันธ์ระหว่างสังฆธรรมขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นมูลฐาน

จากการศึกษาพบว่า พุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังฆธรรมขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นมูลฐานในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความสัมพันธ์กัน เพราะพระพุทธศาสนาต้องการที่จะนำหลักกฎเกณฑ์ของธรรมชาติหรือสังฆธรรมซึ่งมีความเป็นนามธรรมมาชี้แจง หรือแปลสภาพเป็นรูปธรรมหรือเป็นพฤติกรรมซึ่งเรียกว่าจริยธรรมนั่นเอง สังฆธรรมขั้นสมมติเป็นการเข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติชนิดบัญญัติไวยาหารของชาวโลก เช่น ชาวไทยสมมติเรียกสัตว์ชนิดหนึ่งว่า "ช้าง" เป็นต้น การเรียกขานกันอย่างนั้นในความเป็นจริงหรือในระดับปรมาตถ์แล้วไม่มีอะไร แต่ด้วยความที่ต้องการให้มนุษย์มีความสุขอยู่กับโลกปัจจุบันนี้ จึงได้ให้มนุษย์ได้เรียนรู้และเข้าใจเกี่ยวกับบัญญัติไวยาหารหรือสมมติสังฆะด้วย เพราะถ้าเข้าใจสมมติสังฆะอย่างถูกต้องแล้ว การปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งที่เป็สมมติสังฆะก็จะถูกต้องด้วย ฉะนั้น การเข้าใจหลักเกณฑ์ที่ชาวโลกบัญญัติขึ้น หรือเข้าใจสังฆธรรมขั้นสมมติที่มีความสัมพันธ์กับจริยธรรมขั้นมูลฐานก็มีความสำคัญมากทีเดียว

๔.๒ สังฆธรรมขั้นสมมติ-จริยธรรมขั้นสูง

สังฆธรรมขั้นสมมติ ได้แก่ ความจริงที่ไม่ถาวรหรือความจริงชั่วคราวชั่วครั้งชั่วคราว เป็นสมมติบัญญัติที่ชาวโลกบัญญัติกันขึ้นมา เพื่อให้เกิดความสะดวกสบายในการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน และกัน คือ สมมติสังฆะนี้รวมเอาภาษา ภาพ ปรากฏการณ์ ตำแหน่งต่าง ๆ และค่านิยมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ดังนั้น สิ่งที่เป็นสังฆธรรมขั้นสมมติจึงเป็นเพียงสิ่งที่ประสาทสัมผัสสามารถรับรู้ได้ ส่วนจริยธรรมขั้นสูง ได้แก่ คุณธรรมจริยธรรมที่มีความละเอียดมากยิ่งขึ้น คือ เป็นการ

^๓ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๕, หน้า ๒๗-๒๘.

ประพจน์ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ธรรมชาติ เพื่อที่จะขัดเกลากาย วาจา และใจของบุคคลให้ละเอียดและมีความลึกซึ้งมากกว่าจริยธรรมขั้นมูลฐาน

การกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังขารขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นสูงนี้ ในที่นี้จะเน้นไปที่ต้องการที่จะพัฒนาจิตใจให้มีความละเอียด สุขุมมากยิ่งขึ้น คือ จริยธรรมขั้นสูงนี้มีขึ้นก็เพื่อพัฒนาจิตใจหรือเป็นแนวทางแห่งการประพจน์ปฏิบัติให้เข้าใจถึงความหลุดพ้นมากยิ่งขึ้น ฉะนั้น เพื่อชี้แจงจุดที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังขารขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นสูง ผู้วิจัยจะขอเสนอประเด็นต่าง ๆ เป็นลำดับไป ดังนี้ คือ

๔.๒.๑ ลักษณะของสังขารขั้นสมมติ

สังขารขั้นสมมติตามที่กล่าวมาข้างต้น คือ หลักธรรมที่เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ และเป็นหลักธรรมที่เน้นให้มนุษย์ผู้ยังเป็นปุถุชนประพจน์ปฏิบัติ เพื่อประสบกับความสุขตามที่ต้องการ โดยสรุป สังขารขั้นสมมติมีลักษณะดังนี้ คือ

๑. เน้นความสุขและความสงบ
๒. เน้นความเป็นสมมติบัญญัติ
๓. เน้นความมีบุคคลเป็นที่ตั้ง
๔. เน้นความเป็นปัจจุบันกาล

ฉะนั้น ลักษณะของสังขารขั้นสมมติก็คือหลักธรรมที่คอยควบคุมกาย วาจา และใจให้ประกอบแต่กรรมที่เป็นกุศล และเป็นหลักเกณฑ์ที่คอยปรับพฤติกรรมของมนุษย์ให้ตั้งอยู่ในขอบเขตแห่งความดี เพื่อนำชีวิตไปสู่สิ่งที่ดีและดียิ่ง ๆ ขึ้น

๔.๒.๒ ลักษณะของจริยธรรมขั้นสูง

จริยธรรมขั้นสูงนี้เป็นขั้นแห่งการฝึกกาย วาจา และใจให้มีความละเอียดอ่อนมากยิ่งขึ้น คือ ให้กายมีความขวนขวายในความดีมากยิ่งขึ้น ให้กล่าววาจาที่มีประโยชน์ ไม่ประกอบด้วยโทษ และให้มีจิตใจที่บริสุทธิ์ หอมจดดี เพราะเหตุนี้ ลักษณะของจริยธรรมขั้นสูงจึงมีความพิเศษมากกว่าจริยธรรมขั้นมูลฐาน

จริยธรรมขั้นสูงเน้นการฝึกกาย วาจา และใจให้ละเอียดยิ่งขึ้นและละเอียดกว่าจริยธรรมขั้นมูลฐาน ฉะนั้น เพื่อความเข้าใจลักษณะของจริยธรรมขั้นสูงมากยิ่งขึ้น จึงขอกล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของจริยธรรมขั้นสูงไว้เป็นสังเขป ดังนี้ คือ

๑. เน้นการไม่ทำบาปทั้งปวงและการยังกุศลให้ถึงพร้อม

พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงลักษณะจริยธรรมขั้นสูงไว้เป็นเบื้องต้นว่า ให้คำนึงถึงโทษหรือบาปที่จะมีแก่ตนเอง โดยในขั้นแรกให้งดเว้นจากการทำความชั่วทั้งปวง และให้หมั่นประกอบในคุณงามความดี คือ ให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุคเหี้ย พุคหล่อเลียด พุคเพ้อเจ้อ และคำหยาบ อีกนัยหนึ่งคือให้เว้นจากกายทุจริตและวจีทุจริต ให้หมั่นประกอบในกายสุจริตและวจีสุจิตนั่นเอง

๒. เน้นการชำระจิตใจให้ผ่องใส

การชำระจิตใจให้ผ่องใส สะอาด เป็นผลที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากการไม่ทำความชั่วและการประกอบในคุณงามความดี ถ้าต้องการละขาดจากความชั่วทั้งปวงและรักษาการทำความดีไว้ต้องชำระจิตใจให้สะอาดผ่องใสอยู่เสมอ สำหรับการฝึกฝนจิตใจให้มีความผ่องใส นั้นคือการทำจิตใจให้ปราศจากความโลภอยากได้ของคนอื่น ความปองร้าย และจากความเห็นผิด อีกนัยหนึ่งคืองดเว้นจากมโนทุจริต ประกอบมโนสุจริต

สรุปว่า ลักษณะของจริยธรรมขั้นสูงคือให้ประกอบในกุศลกรรมบถหรือทางแห่งความดี ๑๐ ประการ ได้แก่

๑. งดเว้นจากปาณาติบาต
๒. งดเว้นจากอทินนาทาน
๓. งดเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร
๔. งดเว้นจากมุสาวาท
๕. งดเว้นจากปิสุณวาจา
๖. งดเว้นจากผรุสวาจา
๗. งดเว้นจากสัมผัปปลาปะ
๘. ไม่มีอภิชฌา
๙. ไม่มีความพยาบาท
๑๐. มีสัมมาทิฐิ

ในทางตรงกันข้ามให้งดเว้นจากการประกอบในอกุศลกรรมบถ หรือทางแห่งความชั่ว ๑๐ ประการ ซึ่งมีเนื้อหาตรงกันข้ามกับกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

๔.๒.๓ จากสังขรณ์ขั้นสมมติสู่จริยธรรมขั้นสูง

การพัฒนาความสัมพันธ์ของสังขรณ์ขั้นสมมติสู่จริยธรรมขั้นสูง สามารถประมวลกล่าวโดยสังเขป ดังนี้ คือ

๑. ต้องทำหรือปฏิบัติให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์หรือหลักการของสังขรณ์นั้น

๒. การที่จะทำหรือปฏิบัติโดยสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของสังขรณ์ ให้เกิดผลดีแก่ชีวิตของเราได้นั้น จะต้องมีความรู้ในสังขรณ์คือในกฎเกณฑ์และในเหตุปัจจัยที่จะทำให้เป็นไปอย่างนั้น แล้วเราจึงจะสามารถทำให้มันเกิดผลที่เราต้องการ

๓. การปฏิบัติของมนุษย์ที่ได้ผลตามต้องการนั้น ก็เพราะว่ามันเป็นไปตามกระบวนการของสังขรณ์นั่นเอง กล่าวคือ การที่ผลที่เราต้องการเกิดขึ้น ก็เพราะว่าสิ่งที่เราทำนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ และเราทำถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของเหตุปัจจัยนั้น ผลก็เลยเกิดขึ้นแก่เราตามที่ต้องการ

ตัวอย่างเช่น จะปลูกพืชสักอย่างหนึ่ง ก็ต้องรู้จักประกอบและเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนกระบวนการเจริญเติบโตของพืชนั้น ซึ่งจะนำไปให้พืชงอกขึ้นอยู่รอดและเจริญงอกงาม เช่นต้องมีเมล็ด พืชที่สมบูรณ์ ดิน น้ำ ปุ๋ย อากาศ อุณหภูมิ เป็นต้น ที่ถูกกัน ยิ่งรู้ธรรมชาติของมันมาก เช่น เมล็ดพืชอย่างไรพันธุ์ดี ดินอย่างไรเหมาะสม ปุ๋ยอะไรที่ต้นไม้เช่นนั้นต้องการ อุณหภูมิแค่ไหนพอเหมาะ จะต้องปลูกในฤดูไหน ช่วงไหน ในระยะเวลาเท่าใด ความเปลี่ยนแปลงของพืชจะเป็นอย่างไร เช่น มีช่อ มีดอก ออกผลเท่าไร เก็บได้ ฯลฯ ตลอดจนปัจจัยฝ่ายลบ เช่น แมลงชนิดไหนเป็นอันตราย ยิ่งรู้ชัดเจนละเอียดเท่าใด ก็ยังมีโอกาสที่จะปลูกให้ได้ดีเพียงนั้น แต่นอกจากรู้แล้วจะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องพอเหมาะพอดีด้วย ถึงฤดูจะปลูกก็ต้องปลูก จะต้องพรวนดิน ก็ต้องทำ ยังไม่ถึงเวลาที่จะทำเรื่องใดก็ต้องรอในเรื่องนั้น พอถึงตอนนี้ องค์ประกอบทางจิตใจก็เข้ามาเกี่ยวข้อง ต้องขยันมีความเพียรพยายาม ต้องอดทน ต้องบังคับใจตนเองได้ ตลอดจนรู้จักพิจารณาตัดสินใจและละเอียดลงไปอีกในทุกขั้นตอนก็จะมีเหตุการณ์ปลีกย่อยและความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้นในทางที่ถูกใจบ้าง ไม่ถูกใจบ้าง ถ้าควบคุมตนเองและวางใจไม่ถูกต้อง ก็อาจจะเกิดความหงุดหงิด ขัดเคือง กลุ่มใจ กังวล อาจจะทำอะไรพลาดพลั้ง ด้วยความหุนหัน ไม่เอื้อต่อความเป็นไปด้วยดีของปัจจัยต่าง ๆ ที่จะให้พืชได้ผลดี จะทำอย่างไรให้การปลูกพืชของตนเกื้อกูลแก่เพื่อนมนุษย์และสังคม เป็นส่วนช่วยให้องค์ประกอบส่วนอื่น ๆ ในธรรมชาติและใน

สังคมประสานกลมกลืนกัน ให้บังเกิดผลดีไปทั่วทุกด้าน^๔ นี่เป็นความสัมพันธ์ของจริยธรรมขั้นสูงกับศีลธรรมขั้นสมมติคือจริยธรรมขั้นสูงเป็นการประพจน์ปฏิบัติเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ตนเองและสังคม โดยมีหลักสมมติศีลจะเป็นพื้นฐาน

๔.๒.๔ จุดประสานระหว่างศีลธรรมขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นสูง

จุดประสานความสัมพันธ์ระหว่างศีลธรรมขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นสูงเกิดจากความเห็นและเข้าใจว่า ศีลธรรมเป็นเรื่องของทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นของจริงที่มันเป็นของมันอย่างนี้ จริยธรรมเป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมในทางที่จะทำให้เกิดผลดีแก่มนุษย์ จะพบว่าไม่ว่าเราจะพิจารณาเรื่องอะไรก็ตาม จะมีเรื่องของศีลธรรมและจริยธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องหมด วิชาการต่าง ๆ ที่มนุษย์พัฒนาขึ้นมาทุกอย่าง ก็เป็นเรื่องของศีลธรรมกับจริยธรรม ส่วนใดที่เป็นตัวเนื้อหาเป็นตัวเนื้อหาเป็นความจริงของมัน อันนั้นก็ศีลธรรม ส่วนใดที่เป็นการนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์อยู่ได้ด้วยดีอันนั้นก็จริยธรรม เมื่อมองไปที่วิทยาศาสตร์ เราก็จะเห็นตัวแท้ของมัน ถ้าเป็นตัวแท้จริงที่เป็นจริงก็เป็นศีลธรรม^๕ และก็เป็นที่ยอมรับแล้วว่า วิทยาศาสตร์ถึงแม้จะมีความสมบูรณ์เต็มที่หรือถูกต้องก็เป็นเพียงความแท้จริงเพียงชั่วกาลเวลา เพราะว่าวิทยาศาสตร์เป็นเพียงสมมติศีลจะเท่านั้น แต่ในขณะที่วิทยาศาสตร์ยังไม่ถูกลบด้วยทฤษฎีอื่น ๆ ยังมีความสมบูรณ์อยู่ และยังสามารถประกอบในการปฏิบัติได้ ก็นับได้ว่าทั้งศีลธรรมขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นสูงสามารถที่จะประสานกันได้เหมือนกัน

สรุปว่า มนุษย์สามารถที่แสวงหาประโยชน์จากสมมติศีลจะหรือศีลธรรมขั้นสมมติได้ตลอดเวลาที่สมมติศีลจะยังมีความเป็นจริงที่สมบูรณ์อยู่ และในขณะที่นำศีลธรรมขั้นสมมติที่สมบูรณ์ไปประพจน์ปฏิบัติ ก็นับได้ว่ามนุษย์ได้ประโยชน์จากศีลธรรมขั้นสมมติที่ประสานกับจริยธรรมขั้นสูงแล้ว

^๔ พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๕, หน้า ๗-๘.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕-๒๖.

๔.๒.๕ ตัวนำให้สังขรณ์ขั้นสมมติประสานกับจริยธรรมขั้นสูง

หลักธรรมที่ประสานความสัมพันธ์ระหว่างสังขรณ์ขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นสูง ดูเหมือนจะไม่มี ความแตกต่าง จากความสัมพันธ์ระหว่างสังขรณ์ขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นสูง คือจริยธรรมขั้นมูลฐานและจริยธรรมขั้นสูงต่างมีปัญญาขั้นโลกียะเป็นตัวนำทั้งสิ้น สำหรับในที่นี้ปัญญาได้แก่ ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด คือ รู้ทั่วถึงความจริงหรือตรงตามความเป็นจริง เช่น รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง รู้ต้องแท้เข้าใจต้องแท้ รู้เข้าใจสภาวะ รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะจัดแจงจัดการหรือดำเนินการอย่างไรและปัญญาคือความเข้าใจ (หมายถึงเข้าใจถูก เข้าใจชัดหรือเข้าใจต้องแท้) เป็นการมองเห็นลู่ สภาวะหรือมองเห็นลู่ปัญหา ปัญญาช่วยเสริมสัญญาและวิญญาน ช่วยขยายขอบเขตของวิญญาน ให้กว้างขวางออกไปและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ส่องทางให้สัญญาที่มีสิ่งกำหนดหมายรวมเก็บได้มากขึ้น เพราะเมื่อเข้าใจเพียงใด ก็รู้และกำหนดหมายในวิสัยแห่งความเข้าใจเพียงนั้น เหมือนคิดโจทย์เลขคณิตข้อหนึ่งเมื่อยังคิดไม่ออก ก็ไม่มีอะไรให้รับรู้และกำหนดหมาย ต่อไปได้ต่อเมื่อเข้าใจ คิดแก้ปัญหาได้แล้ว ก็มีเรื่องให้รับรู้และกำหนดหมายต่อไปอีก^{๑๑} ฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นตัวเชื่อมสังขรณ์ขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นสูงเข้าด้วยกัน เพราะว่าบทบาทของปัญญานั้นเป็นตัวนำสังขรณ์และจริยธรรม เช่น มีความเข้าใจว่า การเนรคุณพ่อและแม่เป็นการกระทำที่ไม่ดี และในขณะที่คิดอย่างนี้ก็ได้มีความพยายาม ตอบแทนบุญคุณของพ่อและแม่ การปฏิบัติตัวเช่นนี้ถือว่าการปฏิบัติจริยธรรมขั้นสูงข้อสัมมาทิฐิด้วยเช่นกัน เมื่อปฏิบัติจริยธรรมได้ดีมากเท่าไร การเข้าใจและมีความรู้ในสังขรณ์ก็มีมากขึ้นเท่านั้น ในขณะที่ปฏิบัติตามหลักจริยธรรมขั้นสูงอยู่ สังขรณ์ขั้นสมมติก็จะถูกพัฒนาไปด้วย คือ เมื่อกำลังมีปัญหายุ่งทั้งสังขรณ์ขั้นสมมติและจริยธรรมขั้นสูงก็จะรวมตัวกันเข้าไปแก้ โดยขณะที่แก้ก็นับว่าเป็นกระบวนการทำให้ตัวปัญญาเกิดขึ้น และถูกนำมาเป็นเครื่องตัวนำให้เกิดความรู้และความเข้าใจในสังขรณ์ขั้นสมมติ พร้อมทั้งเกิดแนวทางในการแก้ปัญหา และแนวทางการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องซึ่งเรียกว่าเกิดจริยธรรมขั้นสูงได้เหมือนกัน

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒-๒๓.

๔.๒.๖ สรุปความสัมพันธ์ระหว่างสังธรรมขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นสูง

ความเกี่ยวเนื่องของสังธรรมขั้นสมมติกับจริยธรรมขั้นสูงนั้น ถือว่าเป็นความเกี่ยวเนื่องเพื่อพัฒนาระดับของจิตใจ เพราะว่าจริยธรรมขั้นสูงที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้หมายถึงความละเอียดแห่งจิตใจ เป็นภาวะแห่งจิตใจที่มองเห็นตามความเป็นจริง เห็นถูกต้อง เห็นถึงคุณและโทษของสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ และจริยธรรมขั้นสูงนี้ก็ยังคงอยู่ในสังธรรมขั้นสมมติเหมือนกัน เพราะว่าจริยธรรมขั้นสูงยังเป็น หลักธรรมที่นับว่าเป็นการบัญญัติขึ้นเพื่อความสุขในโลกวิสัย หรือเป็นบัญญัติธรรมที่ยังนับว่าให้ความสุขในปัจจุบัน และเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ

สรุปว่า สังธรรมขั้นสมมติหมายถึงกฎเกณฑ์ที่ชาวโลกบัญญัติขึ้น ตั้งขึ้นเพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบันและในอนาคต แต่ยังไม่ถึงระดับโลกุตระ เป็นเพียงบันไดไต่เต้าไปเพื่อให้ถึงเป้าหมายเท่านั้น โดยในขณะที่ไต่เต้าไปหรือในขณะที่ดำเนินไปเพื่อความสุขจะกล่าวว่าเป็นการนำหลักจริยธรรมขั้นสูงมาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตหรือเป็นหลักประพฤติปฏิบัติยังเป็นการกล่าวหรือเข้าใจในที่ถูกต้องมากทีเดียว

๔.๓ สังธรรมขั้นปรมาตม์-จริยธรรมขั้นสูงสุด

เป็นที่เข้าใจกันว่า ความรู้ที่เกิดตามแนวทางแห่งพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นความรู้ที่บริสุทธิ์และแท้จริง (สังธรรม) คือ เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าปฏิบัติอยู่เป็นเวลา ๖ ปี ในสิ่งที่พระองค์ทรงได้พบเห็นถือว่าเป็นความจริงแท้ แน่นอน ทนต่อการพิสูจน์ และสิ่งที่เป็นจริงนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ว่าจริง ฉะนั้น ความเป็นสังธรรมโดยเฉพาะสังธรรมขั้นปรมาตม์ ซึ่งเป็นความจริงขั้นสูงสุดในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่ทุกคนควรจะเข้าใจและประพฤติปฏิบัติให้เข้าถึง แต่การจะเข้าถึงสังธรรมขั้นปรมาตม์ได้ก็ต้องอาศัยแรงแห่งการปฏิบัติที่อุกฤษฏ์เป็นอย่างมาก การประพฤติปฏิบัติเพื่อเข้าถึงสังธรรมขั้นปรมาตม์นั้นก็คือการดำเนินตามแนวทางแห่งจริยธรรมขั้นสูงสุดหรือการดำเนินตามแนวทางแห่งมรรคมงคล ๘ นั้นเอง ฉะนั้น เพื่อการเข้าถึงสังธรรมขั้นปรมาตม์และเป็นการเข้าถึงที่ถูกต้องและถูกทาง จึงมีความจำเป็นที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงสังธรรมขั้นปรมาตม์และจริยธรรมขั้นสูงสุดเป็นลำดับไป ตลอดถึงกล่าวถึงความสัมพันธ์หรือเกี่ยวเนื่องกันระหว่างสังธรรมขั้นปรมาตม์กับจริยธรรมขั้นสูงสุด

๔.๓.๑ ลักษณะของสังธรรมชั้นปรมัตถ์

สังธรรมชั้นปรมัตถ์เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่มีปรากฏอยู่มากมายในพระอภิธรรมปิฎก เป็นคำสอนที่มีลักษณะแสดงถึงสภาวะที่แท้จริง ปกติสังธรรมชั้นปรมัตถ์นี้มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ แต่เป็นเพราะมนุษย์ถูกกิเลสตัณหาครอบงำไว้จึงได้แสวงหาไม่พบ จะมีก็เพียงแต่พระพุทธเจ้าพระองค์แรกพระองค์เดียวเท่านั้นที่ทรงแสวงหาและได้พบเจอ จนในที่สุดพระองค์ก็ทรงทราบถึงความจริงแท้หรือสังธรรมชั้นปรมัตถ์ ที่แฝงอยู่กับสังธรรมชั้นสมมุติ เช่น มนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ประเสริฐชนิดหนึ่งก็ยังมีความจริงที่ยิ่งกว่าความเป็นมนุษย์แฝงอยู่กับตัวมนุษย์ คือ ความเป็นมนุษย์ในที่นี้ที่จัดเป็นสมมุติสัจจะ ส่วนความจริงแท้หรือสังธรรมชั้นปรมัตถ์ที่แฝงอยู่กับความเป็นมนุษย์ก็คือสภาพที่มนุษย์ทุกคนต้องประสบกับอริยสังธรรม ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ฉะนั้น คำสอนที่เป็นสังธรรมชั้นปรมัตถ์ของพระพุทธเจ้าจึงนับว่าเป็นเอกลักษณ์หรือเอกภาพที่ทำให้พระพุทธศาสนามีความโดดเด่นกว่าลัทธิความเชื่อใด ๆ ในโลก

คำสอนในระดับปรมัตถ์สัจจะนี้ เป็นการใช้ภาษาที่เป็นสมมุติสัจจะแสดงถึงสภาวะธรรมที่มีอยู่จริงในระดับปรมัตถ์ โดยปรมัตถ์สภาวะแล้วไม่มีภาษา ไม่มีบัญญัติ เพราะเป็นความจริงที่ไม่ขึ้นอยู่กับการสมมุติบัญญัติของมนุษย์ แต่เพื่อที่จะทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับปรมัตถ์สัจจะนั้น พระพุทธเจ้าจึงต้องอาศัยภาษาที่เป็นสมมุติสัจจะแสดงถึงปรมัตถ์สัจจะ การบัญญัติศัพท์เรียกปรมัตถ์สัจจะนี้เรียกว่า วิชขมานบัญญัติ เป็นการบัญญัติสิ่งที่มีสภาวะธรรมอยู่จริง ดังนั้น เมื่อใช้ภาษาที่เป็นสมมุติสัจจะคือถึงสิ่งที่เป็นปรมัตถ์สัจจะ โดยเฉพาะพระนิพพานนั้นก็เป็นการแสดงเปรียบเทียบให้เห็นเท่านั้น ส่วนตัวปรมัตถ์สัจจะที่แท้จริง มนุษย์จะเข้าถึงได้ก็ด้วยอาศัยวิธีการปฏิบัติธรรมชั้นสูงเพื่อมุ่งความหลุดพ้นเท่านั้น เมื่อบรรลุถึงปรมัตถ์สัจจะแล้วก็จะรู้และเข้าใจเองว่าปรมัตถ์สัจจะนั้นเป็นอย่างไร เหมือนคนไม่เคยกินทุเรียนก็ไม่ว่ารู้ทุเรียนเป็นอย่างไร จะมีคนอธิบายให้ฟังสักเท่าไรก็เป็นเพียงการพูดเปรียบเทียบให้ฟังเท่านั้น หลังจากอธิบาย เสร็จก็ไม่รู้ชัดเจนอยู่ดีว่าทุเรียนเป็นอย่างไร ต่อเมื่อได้กินทุเรียนเองแล้วก็จะรู้เองว่ารสชาติของทุเรียนเป็นอย่างไร โดยไม่ต้องการคำอธิบายอะไรอีก ความจริงในระดับปรมัตถ์สัจจะนี้ก็เช่นเดียวกัน ต้องอาศัยการปฏิบัติด้วยตนเองเท่านั้น เมื่อบรรลุถึงปรมัตถ์สัจจะคือพระนิพพาน แล้วก็จะรู้และเข้าใจเองว่าพระนิพพาน

นั้นเป็นอย่างไร โดยไม่มีความสงสัยอีก เพราะพระนิพพานเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง ละเอียดอ่อน อยู่เหนือโลก เกินวิสัยที่มนุษย์ปุถุชนจะรู้และเข้าใจได้ด้วยเพียงการคิดคาดคะเนเอาได้^{๑๑}

การเข้าใจสมมติสัจจะถือว่าเป็นเบื้องต้นแห่งการเข้าถึงสัจธรรมขั้นปรมาตม์ เพราะสัจธรรมขั้นสมมติจะมีสัจธรรมขั้นปรมาตม์แฝงอยู่ด้วย ฉะนั้น เพื่อความเข้าใจสัจธรรมขั้นปรมาตม์ให้มากยิ่งขึ้น จึงจะขอกล่าวถึงลักษณะแห่งสัจธรรมขั้นปรมาตม์ดังต่อไปนี้ คือ

๑. เน้นให้มองเห็นการเกิดและดับของสรรพสิ่ง

สรรพสิ่งในที่นี้หมายถึงสังขารหรือสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ซึ่งได้แก่สิ่งที่ตกอยู่ภายใต้อภิปพจน์ของธรรมชาติหรือธรรมดา ได้ค้ำกันเข้าจากจุดที่ย่อยที่สุดที่เรียกว่าธาตุ และในธาตุเหล่านั้น ก็มีส่วผสมของดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ และวิญญาณ ธาตุแต่ละอย่างจะปรากฏโดยลักษณะของตนเอง สามารถจะย่อยออกไปเป็นอนุ เป็นปรมาณู สิ่งทั้งหลายในโลกนั้น จึงเกิดขึ้นจากการเกาะกุมของกลุ่มย่อย ๆ คือ บรรดาอนุทั้งหลายทำให้เกิดเป็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตขึ้นในโลก โดยสรุปมี^{๑๒} ๒ อย่าง คือ

๑. อุปาทินกสังขาร ได้แก่ สังขารที่มีใจครอง คือ มนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน เทวดา สัตว์ นรก เปต และอสุรกาย เป็นต้น สังขารเหล่านี้เป็นสังขารที่มีใจครอง และมีความนึกคิด เคลื่อนไหวได้ มีการเวียนว่ายตายเกิด

๒. อนุปาทินกสังขาร ได้แก่ สังขารที่ไม่มีใจครอง คือ หิน กรวด ทราย แม่น้ำ ดินไม้ ภูเขา แผ่นดิน และอากาศ เป็นต้น สังขารเหล่านี้แม้จะไม่มีวิญญาณ หรือไม่มีใจครอง แต่ในที่สุดแล้ว ก็ต้องตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขของธรรมชาติเหมือนกัน

ผู้ศึกษาที่ทราบความจริงของสังขารทั้ง ๒ อย่าง คือ สังขารที่มีใจครองและไม่มีใจ ครองนี้แล้ว ก็ควรทราบว่าสังขารเหล่านี้เมื่อมีการเกิดขึ้น (อุปาทะ) ตั้งอยู่ (ฐิติ) แล้ว จะต้องมีการดับไป (กัมมะ) อย่างแน่นอน ฉะนั้น สรรพสิ่งจึงถูกมองว่ามีการเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น มีการตั้งอยู่เป็นท่ามกลาง และมีความตายหรือดับไปในที่สุด

๒. เน้นความเป็นเหตุและผล

^{๑๑}พระมหากานต์ชัย จิรกนฺโต (แสงแก้ว), อ่างแล้วเชิงอรธที่ ๓, หน้า ๑๓๕.

^{๑๒}พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑูญาโณ), ธรรมปริทัศน์ ๒ (อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๕.

จากคำกล่าวที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” นั้นดูเหมือนว่าจะเป็นจุดยืนของความสัจธรรมหรือเที่ยงแท้ แน่นอน ของคัมภีร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท ด้วยว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีเหตุผลมากที่สุดศาสนาหนึ่ง คือ พระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อในความเป็นจริงของเหตุและผล เมื่อมีเหตุ ผลก็ต้องมีด้วย เมื่อเหตุไม่ดี ผลลัพธ์ต้องไม่ดีด้วย เป็นไปไม่ได้ที่คนกำลังทำดีจะได้รับความเดือดร้อน เพราะการกระทำดีเป็นเหตุ และคนทำชั่วจะได้รับความสุข ความเจริญ เพราะการกระทำชั่วเป็นเหตุ แต่คนทั้ง ๒ ประเภท นั้นอาจได้รับผลในทางตรงกันข้ามกับการที่เข้ากระทำในปัจจุบัน หากเป็นเช่นนั้น บุคคลต้องเข้าใจว่าผลที่ได้รับนั้นเป็นผลแห่งอดีตกรรม อาจเป็นอดีตไกลหรือใกล้ก็ได้^{๑๑} ฉะนั้น คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมหรือกฎที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงนับว่าเป็นสัจธรรมชั้นปรมาตมเหมือนกัน เพราะเป็นหลักคำสอนที่บ่งชี้ถึงความเที่ยงแท้ แน่นอน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงและมีเหตุผลมากที่สุด

๓. เน้นความมีธรรมเป็นที่ตั้ง

ลักษณะอีกประการหนึ่งของสัจธรรมชั้นปรมาตมคือการมุ่งไปที่อรรถหรือธรรมอย่างเดียวเป็นคำสอนที่เป็นธรรมาธิฐาน คือ เป็นการชี้ถึงลักษณะ กิจ สภาวะ และหน้าที่ของธรรม ตลอดจนเหตุปัจจัยแห่งการเกิดธรรม

การแสดงธรรมที่เน้นความเป็นธรรมาธิฐานนี้เป็นการอธิบายถึงธรรมล้วน ๆ ไม่มีการเปรียบเทียบถึงเหมือนกับสัจธรรมชั้นสมมติ คำสอนที่เป็นธรรมาธิฐานนี้จะเห็นได้จากตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนทว่า

“...ดูกรอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า เมื่อเหตุนี้มีผลนี้จึงมี เพราะเหตุนี้เกิดขึ้น ผลนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อเหตุนี้ไม่มี ผลนี้จึงไม่มี เพราะเหตุนี้ดับ ผลนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์

^{๑๑} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ สุติญาโณ), อ่างแก้วเชิงอรุณที่ ๑๒, หน้า ๔๙๖.

โทมนัส อุปายาส อย่างนี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ แต่เพราะ
อวิชชานั้นแลดับด้วย วิราคะไม่มีส่วนเหลือจึงดับสังขเวได้ เพราะสังขาร
ดับจึงดับวิญญาณได้ เพราะวิญญาณดับจึงดับนามรูปได้ เพราะนามรูปดับจึง
ดับสพายตนะได้ เพราะสพายตนะดับจึงดับผัสสะได้ เพราะผัสสะดับจึงดับ
เวทนาได้ เพราะเวทนาดับจึงดับตัณหาได้ เพราะตัณหาดับจึงดับอุปาทานได้
เพราะอุปาทานดับจึงดับภพได้ เพราะภพดับจึงดับชาติได้ เพราะชาติดับจึงดับ
ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสได้ อย่างนี้เป็นความ
ดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ดูกรอานนท์ ด้วยเหตุเท่านั้นแล จึงควรเรียกได้ว่า
ภิกษุผู้ฉลาดในปฏิจสมุปบาท"^{๑๔}

พระดำรัสที่ตรัสถึงปฏิจสมุปบาทของพระพุทธเจ้า เป็นการแสดงถึงสังขมขั้น
ปรমัตถ์ได้เป็นอย่างดี เพราะเป็นการตรัสถึงธรรมล้วน ๆ ไม่มีเหตุการณ์ บุคคล สถานที่
และเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง อีกทั้งเป็นการแสดงถึงการเกิดและดับของทุกข์

รวมความว่า การแสดงสังขมขั้นปรมัตถ์นี้ เป็นการแสดงธรรมที่เน้นธรรมที่เป็นที่
ตั้ง เป็นลักษณะคำสอนที่เหมาะสมแก่บุคคลผู้ผ่านการยึดมั่นถือมั่นมาแล้วหรือเข้าใจสังขมขั้น
สมมตได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนแล้ว พร้อมทั้งจะนำหลักธรรมขั้นโลกุตตระไปประพฤติปฏิบัติ

๔. เน้นความหลุดพ้นเป็นที่ตั้ง

สังขมขั้นปรมัตถ์นี้เป็นคำสอนที่เน้นให้บุคคลหลุดพ้นจากกิเลสตัณหา ปราศจาก
ความยึดมั่นถือมั่นโดยประการทั้งปวง ส่วนหลักธรรมที่เป็นเหตุให้เข้าถึงความหลุดพ้นก็มี
ไตรสิกขา ไตรลักษณ์ และสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น และภาวะที่เป็นการเข้าถึงความหลุดพ้น
นั่นก็คือ เข้าถึง มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ หรือเข้าถึงโลกุตตรธรรม ๘ ฉะนั้น เพื่อ
ให้ทราบภาวะแห่งความหลุดพ้นมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงภาวะแห่งความหลุดพ้นจาก
กิเลสที่เรียกว่านิพพานโดยสังเขป ดังนี้ คือ

สภาวะที่เป็นจริงสูงสุดในพระพุทธศาสนามี ๔ ประการ คือ

๑. จิต คือ สภาพที่คิดหรือสภาวะที่รู้อารมณ์มีทั้งหมด ๘๘ หรือ ๑๒๑ ดวง
๒. เจตสิก คือ คุณสมบัติ หรืออาการของจิต เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นกับจิต มี
ทั้งหมด ๕๒ ดวง

^{๑๔} ม. ช. ๑๔/๒๔๔/๑๔๗-๑๔๘.

๓. รูป คือ รูป ร่างกาย อันประกอบไปด้วยมหาภูตรูป ๔ และอุปาทาย รูป ๒๔

๔. นิพพาน คือ สภาวะที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวงหรือสภาวะที่ปราศจากกิเลสตัณหา^{๑๕}

บรรดาปรมัตถธรรม ๔ ประการนี้ ๓ ประการข้างต้นต่างตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือตกอยู่ในสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และอนัตตา แต่ประการที่ ๔ คือนิพพานเป็นภาวะที่ไม่ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ ถือว่ามีความเป็นสังขธรรมมากที่สุด เพราะมีความสงบจากเพลิงทุกข์เป็นลักษณะ มีความไม่แตกดับเป็นกิจ ไม่มีนิमितเครื่องหมายเป็นอาการปรากฏ มีความออกไปจากภพเป็นผล ฉะนั้น นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงมีความสังขธรรมมากที่สุดและนิพพานนี้ก็มีภาวะที่บุคคลเข้าถึงได้ บุคคลจะเข้าถึงได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยมากกว่า คือ เมื่อมีการปฏิบัติ (เหตุ) ที่เหมาะสมถูกต้อง ผลคือย่อมเข้าถึงนิพพานแน่นอน

การยืนยันนิพพานว่าเป็นสังขธรรมขั้นปรมัตถ์นั้นมีความเหมาะสมอยู่มากทีเดียว แม้ว่าบางครั้งนิพพานจะเป็นธรรมที่พ้นจากเหตุผลก็ตาม แต่นิพพานก็ยังเป็นภาวะที่สัตว์เข้าถึงได้ แต่ก็ขอให้เข้าใจว่าการเข้าถึงนิพพานไม่ใช่เหมือนกับการเข้าถึงสภาพที่โดยทั่วไป ด้วยว่านิพพานมิได้มีความหมายเป็นบ้านเมืองหรือโลกของพระเป็นเจ้า ที่เต็มไปด้วยความสุขชนิดที่ไผ่ฝืน และเป็นอย่างนิรันดร์ และนิพพานมิใช่มีความหมายเป็นการหลุดรอดของตัวตนจากโลกนี้ไปสู่โลกหรือสภาวะแห่งความมืดมิด แต่นิพพานมีความหมายเป็นความดับสนิทแห่งความเร่าร้อน เพลิดเพลิน ความเลียบแทง และผูกพันร้อยรัดอันมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ โดยตัดต้นเหตุแห่งความเกิดดับได้อย่างสิ้น^{๑๖} ฉะนั้น การจัดนิพพานเป็นสังขธรรมขั้นปรมัตถ์จึงนับว่าถูกต้องและเหมาะสมมากที่สุด ด้วยว่านิพพานมีความเป็นจริงอยู่เสมอ โดยเฉพาะเป็นจริงสำหรับผู้ประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

สรุปว่า ลักษณะของสังขธรรมขั้นปรมัตถ์ตามที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นการชี้แจงถึงความ เป็นจริง เพียงแต่ในพระพุทธศาสนา โดยใช้ภาษาซึ่งเป็นสังขธรรมขั้นสมมติอธิบาย คือ การเข้าใจภาษา โดยเฉพาะภาษาซึ่งเป็นศัพท์เฉพาะในพระพุทธศาสนาก็จะเป็นการเข้าใจสังขธรรมขั้นปรมัตถ์ได้ง่ายขึ้น ดังนั้น การที่จะศึกษาให้เข้าใจในเบื้องต้นตามภาษาสมมติเรียกปรมัตถ

^{๑๕} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), แบบไหว้พระสวดมนต์และหลักธรรมในการเจริญวิปัสสนา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๘.

^{๑๖} พุทธทาสภิกขุ, นิพพาน, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมบูชา, ๒๕๑๔), หน้า ๑.

สัจจะ ก็ควรที่จะทำความเข้าใจในศัพท์เฉพาะทางพระพุทธศาสนาเสียก่อน เพราะมีฉะนั้น อาจทำให้เข้าใจความหมายของสภาวะธรรมบิดเบือนไป ยิ่งทำให้ห่างไกลไปจากความจริงในระดับปรมัตถสัจจะมากยิ่งขึ้นอีก มีศัพท์หลายศัพท์ที่มีความหมายเฉพาะของตนเองในทางพระพุทธศาสนา เช่น คำว่า “สัญญา” ทางโลกที่เข้าใจกันโดยทั่วไป หมายถึง หนังสือที่ทำขึ้นเพื่อให้ผูกพันกันทั้งสองฝ่ายตามสัญญานั้น แต่ทางพระพุทธศาสนา “สัญญา” นั้น หมายถึง ความจำได้หมายรู้ เช่น จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรสได้ เป็นต้น คำว่า “เวทนา” ทางโลกที่เข้าใจกันโดยทั่วไปหมายถึงความสงสาร เช่น พูดว่าคนนี้น่าเวทนาเหลือเกิน แต่ทางพระพุทธศาสนา จำว่า “เวทนา” หมายถึง ความรู้สึก ถ้าเป็นสุขเรียกว่า “สุขเวทนา” ถ้าเป็นทุกข์เรียกว่า “ทุกข์เวทนา” ถ้าไม่ทุกข์ไม่สุขเรียกว่า “อทุกข์มสุขเวทนา” คำว่า “สังขาร” ในชั้น ๕ ทางโลกที่เข้าใจกันโดยทั่วไป หมายถึง รูปร่างหน้าตาของมนุษย์ แต่ทางพระพุทธศาสนา คำว่า “สังขาร” หมายถึง สิ่งปรุงแต่ง ความคิดปรุงแต่งให้ดี เรียกว่า “กุศล” ปรุงแต่งให้ตกต่ำเลวลง เรียกว่า “อกุศล” ถ้าปรุงแต่งในลักษณะเป็นกลาง ๆ เรียกว่า “อัพยาทุกต” คำว่า “วิญญาณ” ทางโลกที่เข้าใจกันโดยทั่วไป หมายถึง วิญญาณที่ออกจากร่างของมนุษย์หลังจากตายแล้ว หรือหมายถึงจิตวิญญาณของภูตผีที่สามารถให้คุณและโทษแก่มนุษย์ได้ แต่คำว่า “วิญญาณ” ทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความรู้ คือ ตัวรู้อารมณ์เมื่อรูปมากระทบตา เป็นต้น และคำว่า “อารมณ์” ทางโลกที่เข้าใจกันโดยทั่วไป หมายถึง ความรู้สึกรัก ชอบเกลียดชัง เป็นต้น แต่ทางพระพุทธศาสนา คำว่า “อารมณ์” หมายถึง สิ่งที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของจิตหรือสิ่งที่จิตยึดเหนี่ยว สิ่งที่ยึดรู้หรือถูกรับรู้ก็ได้ อันได้แก่อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เป็นต้น^{๑๖} จากที่กล่าวมาก็พอเป็นที่เข้าใจแล้วว่า ความจริงแท้หรือสัจธรรมขั้นปรมัตถ์ในพระพุทธศาสนาจะแฝงอยู่กับสัจธรรมขั้นสมมติเสมอ ส่วนความเข้าใจและรู้จริงเกี่ยวกับสัจธรรมขั้นปรมัตถ์นั้นต้องอาศัยสัจธรรมขั้นสมมติเป็นเหตุด้วย คือ ใช้ภาษาที่เป็นสมมติสัจจะลือไปหาปรมัตถสัจจะ

^{๑๖} พระมหากานต์ชัย จิรกนฺโต (แสงแก้ว), อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๓, หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

๔.๓.๒ ลักษณะของจริยธรรมขั้นสูงสุด

จริยธรรมหรือการประพฤติปฏิบัติระดับสูงสุดเพื่อเข้าถึงความเป็นพระอริยเจ้า หรือถึงความดับทุกข์ คือเป็นการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน แต่การจะบรรลุถึงสังขารมรรคขั้นปรมาตมได้ต้องอาศัยการปฏิบัติที่ถูกต้อง การปฏิบัติถูกต้องคือการปฏิบัติตามหลักของจริยธรรมขั้นสูงสุดซึ่งมีลักษณะโดยสังเขปดังต่อไปนี้ คือ

๑. มีลักษณะที่เป็นไปเพื่อรู้ความจริงอย่างประเสริฐ

การประพฤติปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุด หรือหลักจริยธรรมขั้นสูงสุดที่มีขึ้นเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน ต้องมีลักษณะที่ชี้แนะให้มนุษย์ทราบและเข้าใจความเป็นจริงของชีวิตเป็นหลักที่บุคคลประพฤติปฏิบัติตาม แล้วสามารถเข้าถึงความจริงและพ้นทุกข์ได้ เช่น หลักอริยสัจ ๔ ซึ่งได้แก่ความจริงอันประเสริฐหรือความจริงอย่างสูงสุดในพระพุทธศาสนา มี ๔ ประการคือ

๑. ทุกข์ ได้แก่ ความไม่สบายกายและใจ เป็นสภาพที่สรรพสัตว์ทนได้ยาก

๒. สมุทัย ได้แก่ เหตุให้ทุกข์เกิด หมายถึง ตัณหา ๓ อย่าง คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งความทะยานอยากของมนุษย์

๓. นิโรธ ได้แก่ ความดับทุกข์ หมายถึง การดับความทุกข์ด้วยการเข้าถึงนิโรธหรือนิพพาน

๔. มรรค ได้แก่ การปฏิบัติตามหลักมรรคมีองค์ ๘ ประการ เพื่อให้ถึงความดับทุกข์เป็นต้น

ถามว่า จะทำอย่างไรกับจริยธรรมคืออริยสัจ ?

ตอบว่า ๑. ทุกข์ เป็นสิ่งที่จะต้องกำหนดรู้ให้ได้

๒. สมุทัย เป็นสิ่งที่ต้องละให้เด็ดขาด

๓. นิโรธ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้งทำให้เข้าใจชัด

๔. มรรค เป็นสิ่งที่ต้องพัฒนาหรือทำให้มีขึ้นและเจริญก้าวหน้า

ฉะนั้น ลักษณะประการหนึ่งของจริยธรรมขั้นสูงสุดก็คือ เป็นการประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุความจริงอย่างประเสริฐ หรืออริยสัจ ๔ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการนี้แล ตามความเป็นจริง ตถาคตจึงกล่าวว่า เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ดูกรภิกษุทั้งหลาย

หลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียร เพื่อรู้ชัดตาม
ความเป็นจริงว่านี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา"^{๑๘}

พระพุทธเจ้าตรัสถึงอริยสัจ ๔ ว่าเป็นความจริงอย่างประเสริฐ และเป็นธรรมที่ภิกษุ
ทั้งหลายควรกระทำความเพียรหรือประพฤติปฏิบัติตาม เพียงเท่านั้นก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า
พระองค์ต้องการให้รู้ลักษณะแห่งจริยธรรมขั้นสูงสุด ซึ่งหมายถึงการประพฤติปฏิบัติเพื่อรู้
ความจริงอย่างประเสริฐหรือการประพฤติตามหลักอริยสัจ ๔

๒. มีลักษณะที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์

ลักษณะของจริยธรรมขั้นสูงสุดอีกประการหนึ่ง คือ การประพฤติปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อ
ทำความทุกข์ให้หมดสิ้นไป เพื่อความสงบจากกิเลส ไม่หมกมุ่นมัวเมาในกามสุข มีลักษณะ
แห่งการประพฤติที่ไม่ย่อหย่อนเกินไปและสุดโต่งเกินไป มีการประพฤติปฏิบัติที่อยู่ในทาง
สายกลาง ได้แก่ ปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ประการที่เรียกว่า "มัชฌิมาปฏิปทา"

สำหรับมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ หมายถึง ความเห็นที่ถูกต้องไม่ขัดกับกฎเกณฑ์
ของธรรมชาติ โดยเฉพาะความเห็นในอริยสัจ ๔ ประการดังนี้

๑. ทุกขะ ญาณัง ได้แก่ ความรู้ในทุกข์

๒. ทุกขสมุทเพ ญาณัง ได้แก่ ความรู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์

๓. ทุกขนิโรธ ญาณัง ได้แก่ ความรู้ในความดับทุกข์

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ญาณัง ได้แก่ ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความ
ดับทุกข์

๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ หมายถึง ความดำริหรือไตรตรองในทางที่ถูกต้อง ที่
ชอบที่ควร มี ๓ ประการ คือ

๑. เนกขัมมสังกัปปะ ได้แก่ ความดำริในการออกจากกาม ห่างไกลจากกาม

๒. อัปยาปาตสังกัปปะ ได้แก่ ความดำริในการไม่พยาบาทปองร้ายแก่ใคร

๓. อวิหิงสาสังกัปปะ ได้แก่ ความดำริในการไม่เบียดเบียนใคร ๆ

๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ หมายถึง การพูดแต่คำสัตย์ ไม่พูดคำที่ก่อความเดือดร้อน
ให้แก่ตนเองและผู้อื่น โดยเว้นจากวจีทุจริต ๔ อย่าง คือ

^{๑๘} ส. ม. ๑๙/๑๗๐๓/๔๘๙.

๑. มุสาวาท ได้แก่ การพูดคำเท็จ
๒. ปิสุณวาจา ได้แก่ การพูดต่อเสียด
๓. ผรุสวาจา ได้แก่ การพูดคำหยาบคาย
๔. สัมผัปปลาป ได้แก่ การพูดเพื่อเจ้อ

๕. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ หมายถึง การกระทำการงานทางกายที่ไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของตนและบุคคลอื่น โดยเว้นจากการทูลจริต ๓ อย่าง คือ

๑. ปาณาติบาต ได้แก่ การฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทาน ได้แก่ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้
๓. กามสุมิฉณาจาร ได้แก่ การประพฤติดิฉินในกาม

๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ หมายถึง การแสวงหาปัจจัยเครื่องดำรงชีวิตที่บริสุทธิ์ ปราศจากการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่ผิดหลักแห่งศีลธรรม โดยเฉพาะให้งดเว้นจากการค้าขายที่ผิดศีลธรรม ๕ ประการ คือ

๑. สัตตวณิชชา ได้แก่ ค้าขายสัตว์
๒. มนุสสวณิชชา ได้แก่ ค้าขายมนุษย์
๓. มังสวณิชชา ได้แก่ ค้าขายเนื้อสัตว์
๔. มัชชวณิชชา ได้แก่ ค้าขายน้ำเมา
๕. วิสวณิชชา ได้แก่ ค้าขายยาพิษ

หรือในกรณีของนักบวชก็ควรมีการแสวงหาปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ ดังนี้

๑. ปาฏิโมกขสังวร สำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่พระองค์อนุญาต
๒. อินทริยสังวร สำรวมในอินทริย์
๓. อาชีวนปาริสุทธิ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีพ
๔. ปัจจัยปัจจเวกขณะ พิจารณาเสียก่อนแล้วจึงบริโภคปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและเกสัช ไม่บริโภคด้วยตัณหา

๖. สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ หมายถึง การทำความเพียรในที่ ๔ สถาน คือ

๑. สังวรปธาน ได้แก่ เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน
๒. ปหานปธาน ได้แก่ เพียรละบาปที่เกิดขึ้นในสันดาน
๓. ภาวนาปธาน ได้แก่ เพียรสร้างกุศลให้เกิดขึ้นในสันดาน

๔. อนุรักษนาปธาน ได้แก่ เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วในสันดาน

๗. สัมมาสติ ความระลึกชอบ หมายถึง ตั้งสติเพื่อให้เป็นบ่อเกิดแห่งการกำจัดกิเลส ซึ่งการตั้งสติที่ถูกต้องคือการตั้งสติไว้ในสติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ

๑. กายานุปัสสนา ได้แก่ การตั้งสติพิจารณากายเป็นอารมณ์
๒. เวทนานุปัสสนา ได้แก่ การตั้งสติพิจารณาเวทนาเป็นอารมณ์
๓. จิตตานุปัสสนา ได้แก่ การตั้งสติพิจารณาจิตเป็นอารมณ์
๔. ธรรมานุปัสสนา ได้แก่ การตั้งสติพิจารณาธรรมเป็นอารมณ์

๘. สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ หมายถึง การควบคุมจิตใจ ทำจิตใจให้มั่นคง ไม่หวั่นไหวไปด้วยอำนาจกิเลส จิตใจที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวที่เรียกว่าสมาธิมี ๓ ระดับ คือ

๑. ขณิกสมาธิ ได้แก่ ความตั้งมั่นชั่วขณะ
๒. อุปจารสมาธิ ได้แก่ ความตั้งมั่นที่เกือบจะมั่นคง
๓. อัปปนาสมาธิ ได้แก่ ความตั้งมั่นที่แน่วแน่ มั่นคง

การจะปฏิบัติให้เกิดสมาธิได้นั้นก็ต้องมีการปฏิบัติหรือมีกลวิธีที่ถูกต้องและเหมาะสมตามที่พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวถึงธรรมที่เป็นอารมณ์ของการทำสมาธิเรียกว่า "กัมมัญฐาน" ไว้ ๔๐ อย่าง คือ

๑. กสิณ ๑๐
๒. อสุภะ ๑๐
๓. อนุสสติ ๑๐
๔. อัปปมัญญา ๔
๕. อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑
๖. จตุราตุวัญฐาน ๑
๗. อรูป ๔

รวมความว่า การประพาดิปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ เพื่อนิพพาน โดยใช้วิธีมรรคมีองค์ ๘ ประการ เป็นทางดำเนินไปเป็นลักษณะที่บ่งชี้ถึงจริยธรรมขั้นสูงสุด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

"..ปฏิบัติทางสายกลางนั้น ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละ คือ ปัญญา อันเห็นชอบ ๑ เจราจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งจิตชอบ ๑ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย นี่แท้คือปฏิบัติทางสาย

กลางนั้น ที่ตกตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อ นิพพาน"^{๑๙}

๓. มีลักษณะที่ชี้แจงความจริงของสรรพสิ่ง

ลักษณะอีกประการหนึ่งของจริยธรรมขั้นสูงสุด คือ เป็นการประพจน์ปฏิบัติเพื่อให้รู้ความจริงที่จำเป็นต้องเป็นของสรรพสิ่ง เช่น มีลักษณะให้รู้ความเป็นไปแห่งสังขารทั้งปวงที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณ์ ๓ ซึ่งแปลว่าลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวงมี ๓ ประการ คือ

๑. อนิจจตา ได้แก่ ความไม่เที่ยง

๒. ทุกขตา ได้แก่ ความเป็นทุกข์

๓. อนัตตตา ได้แก่ ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน

ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

"...ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตตา สิ่งใดเป็นอนัตตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น เวทนาไม่เที่ยง.. สัญญาไม่เที่ยง... สังขารไม่เที่ยง... วิญญาณไม่เที่ยง... สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตตา สิ่งใดเป็นอนัตตตา เธอทั้งหลาย พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่านั่นไม่ใช่ของเรานั้นไม่เป็นของเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนัดย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น"^{๒๐}

^{๑๙}วิ. มหา. ๔/๑๓/๑๘-๑๙.

^{๒๐}ถ. ข. ๑๗/๙๑/๔๘-๔๙.

สรุปว่า ลักษณะของจริยธรรมขั้นสูงซึ่งเป็นรูปแบบแห่งการประพฤติปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ เพื่อความสงบแห่งกิเลสตัณหา เพื่อนิพพาน โดยนำหลักธรรมที่เป็นหลักธรรมที่เป็นปรมาตม์มาเป็นหลักแห่งการประพฤติ เช่น หลักแห่งไตรสิกขา อริยสัจ ๔ มรรค ๘ ไตรลักษณ์ วิปัสสนาญาณ ๘ วิสุทธิ ๗ และสัมมาญาณ ๓ เป็นต้น ฉะนั้น การประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ก็คือได้ว่าเป็นลักษณะแห่งการประพฤติปฏิบัติตามหลักจริยธรรมขั้นสูงสุด คือ เป็นการปฏิบัติที่ดำเนินไปเพื่อมรรคผลนิพพาน

๔.๓.๓ จากสังฆธรรมขั้นปรมาตม์สู่จริยธรรมขั้นสูงสุด

สังฆธรรมขั้นปรมาตม์ เป็นการกล่าวถึงหลักเกณฑ์ของธรรมชาติที่มีความเป็นจริงในระดับสูงสุด ส่วนจริยธรรมขั้นสูงสุดเป็นการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงมรรคผลนิพพานโดยการปฏิบัตินั้น เป็นการนำเอาหลักธรรมที่มีความจริงสูงสุดหรือนำหลักสังฆธรรมขั้นปรมาตม์ไปประพฤติปฏิบัติ ฉะนั้น สังฆธรรมขั้นปรมาตม์และจริยธรรมขั้นสูงสุดล้วนมีความสอดคล้อง คือ สังฆธรรมขั้นปรมาตม์เป็นความรู้ที่เป็นกฎของธรรมชาติ ส่วนจริยธรรมขั้นสูงสุดเป็นการนำเอาความรู้ที่เป็นกฎธรรมชาติมาประพฤติปฏิบัติ เช่น กฎสังฆธรรมขั้นปรมาตม์คือ ไตรลักษณ์ ไตรลักษณ์นี้เป็นกฎธรรมชาติมันมีอยู่ตามปกติของมัน มันเป็นของมันอย่างนั้นเอง โดยไม่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าหรือใคร ๆ จะเกิดขึ้นหรือไม่ เมื่อกฎธรรมดามีอยู่ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง คงทนอยู่ไม่ได้ และไม่ใช่ว่าไม่ใช่นั่น เมื่อเรามีความรู้ในกฎนี้แล้วอย่างน้อยในประการที่หนึ่งว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เราก็นำความรู้นั้นมาใช้ประโยชน์ในชีวิตของเรา ตอนนี้จะเกิดเป็นจริยธรรมขึ้น เบื้องแรกที่สุดที่เราอาจจะนำความรู้มาใช้เพื่อดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง และปฏิบัติต่อเนื่องทั้งหลายอย่างถูกต้อง คือ

ประการแรก เราก็ได้คิดว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่คงทน ไม่ยั่งยืน สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป แม้ชีวิตมนุษย์เราก็ไม่เที่ยงแท้ ไม่แน่นอน อาจจะแตกสลายไปเมื่อใดก็ได้ เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว เราควรจะดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท สิ่งทั้งหลายที่ควรทำ ความดีที่ควรทำ กิจที่ควรทำ เราจะต้องเร่งทำ เพราะไม่รู้ว่าชีวิตของเราจะเป็นอย่างไรต่อไปเมื่อใด ความเสื่อมอาจเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ เพราะฉะนั้น จะต้องไม่ประมาทในเหตุของความเสื่อมและไม่ประมาทในเหตุของความเจริญโดยเร่งสร้างสรรค์ เพื่อให้เกิดความเจริญนั้น ๆ ขึ้น เมื่อปฏิบัติอย่างนี้ ความรู้ในสังฆธรรมนั้นก็ทำให้เกิดจริยธรรมคือความไม่ประมาทขึ้น

ประการที่สอง หลักอนิจจังหรือความไม่เที่ยงนั้น ทำให้เรารู้ว่า การที่สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงนั้น มันไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างเลื่อนลอย แต่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุ

ปัจจัย เมื่อเรารู้ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยแล้ว เราก็นำความรู้นั้นมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ตลอดจนการปฏิบัติต่อสังคมและธรรมชาติแวดล้อม คือ ทำงาน ปฏิบัติหน้าที่ และทำทุกสิ่งทุกอย่างด้วยความรู้เหตุปัจจัย ทำตามเหตุปัจจัย เมื่อต้องการผลอย่างใดก็ต้องศึกษาว่าเหตุปัจจัยของมันเป็นอย่างใด เหตุปัจจัยอะไรจะทำให้เกิดผลอย่างนั้น แล้วนำเหตุปัจจัยนั้น ๆ ขึ้น เหนือขึ้นไปกว่านั้นก็คือ เมื่อรู้ว่สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นไปตามเหตุปัจจัย มีความแตกสลาย และเกิดขึ้นใหม่ตามเหตุปัจจัยนั้น ไม่ขึ้นกับความปรารถนาของเรา เรา จะเอาความปรารถนาที่เรียกว่าตัณหาและความยึดมั่นถือมั่นที่เรียกว่า อุปาทาน ของเราไปใช้เป็นตัวสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านั้น ย่อมไม่เป็นประโยชน์ เพราะเราเอาความอยากและความยึดถือของเราไปบังคับสิ่งเหล่านั้น ไม่ได้ ตัวสัมพันธ์ที่ถูกต้องของเรากับสิ่งเหล่านั้น คือ การรู้เข้าใจและทำตามเหตุปัจจัย พอเราเกิดความรู้นี้ จิตของเราที่เคยยึดมั่นถือมั่นว่าสิ่งทั้งหลายจะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ก็ถอนออกมาได้ แยกจิตเป็นอิสระ จิตใจของเราที่เป็นอิสระออกมา มีความปลอดโปร่ง ต่อจากนั้นเราก็ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายโดยใช้ความรู้ในเหตุปัจจัยนั้นมากระทำ ก็เกิดการพ้นทุกข์ขึ้น จิตใจเป็นอิสระ ไม่ทุกข์ เพราะความปรวนแปรไม่เที่ยงแท้ของสิ่งทั้งหลาย พร้อมทั้งปฏิบัติอย่างได้ผลคือทำผลสำเร็จให้เกิดขึ้นมาตามเหตุปัจจัยนี้ คือ การนำความรู้ในสังขารมมาใช้ให้เป็นประโยชน์ซึ่งเรียกว่าเป็นจริยธรรม^{๒๐} ฉะนั้น จึงสามารถกล่าวได้ว่าจริยธรรมขั้นสูงสุดนี้ เป็นการนำเอาสังขารมขั้นปรมาตมมาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตหรือประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

๔.๓.๔ จุดประสานระหว่างสังขารมขั้นปรมาตมกับจริยธรรมขั้นสูงสุด

จากคำกล่าวที่ว่าจริยธรรมนี้พระพุทธศาสนาองในแง่ที่เป็นทาง ทางนี้ก็คือวิธีการที่จะทำให้เกิดผลตามที่เรต้องการ และวิธีการนั้นก็พัฒนาขึ้นจากความรู้ความเข้าใจในตัวสังขารม จึงต้องตั้งอยู่บนฐานของความเข้าใจในตัวสังขารม ถ้าไม่มีความรู้สังขารมเป็นพื้นฐานแล้ว จริยธรรมก็ไม่จริง ไม่แท้และจะไม่ได้ผลจริง เพราะเมื่อเราปฏิบัติโดยไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของสังขารมแล้ว กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยก็จะไม่ดำเนินไป ในทางที่จะให้เกิดผลที่เราต้องการได้ นี่คือจุดของความสัมพันธ์ระหว่างสัง

^{๒๐} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๕, หน้า ๑๒-๑๔.

ธรรมกับจริยธรรม^{๒๒} ฉะนั้น จุดประสานกันระหว่างสังฆธรรมชั้นปรมาตถ์กับจริยธรรมชั้นสูงสุดจึงขึ้นอยู่กับกระบวนการของเหตุและปัจจัย คือ ทั้งสองต่างเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน โดยจริยธรรมชั้นสูงสุดอาศัยสังฆธรรมชั้นปรมาตถ์เป็นฐานในการประพฤติปฏิบัติ ส่วนสังฆธรรมชั้นปรมาตถ์ก็เป็นหลักเกณฑ์ หรือกฎธรรมชาติที่เป็นจริงที่สุดให้กับจริยธรรมชั้นสูงสุด ตัวอย่างเช่น อริยสัจ ๔ ซึ่งแปลว่าสัจจะอันประเสริฐ หมายถึง สังฆธรรมอันประเสริฐที่มีคุณค่าต่อมนุษย์อย่างแท้จริง สังฆธรรมอันประเสริฐนี้เกี่ยวข้องกับการดับทุกข์หรือแก้ปัญหามนุษย์มี ๔ ประการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค

จะพบว่า ๓ ประการข้างต้นเป็นสภาวะธรรมที่เป็นของมันอย่างนั้นเอง ส่วนประการที่ ๔ เป็นจริยธรรมหรือเป็นภาคปฏิบัติ จากหัวข้อนี้จะขยายไปสู่ความหมายที่กว้างขึ้นคือเราจะมองสังฆธรรมและจริยธรรมให้กว้างออกไป เริ่มแต่ทุกข์คือตัวปัญหา เมื่อเราศึกษาเรื่องทุกข์ คำว่าทุกข์ ไม่ได้จำกัดเพียงสิ่งที่เราเรียกว่าทุกข์เท่านั้น (ตัวอย่างเช่น) โรคเป็นปัญหาของแพทย์ ในเวลารักษาโรค แพทย์จะต้องรู้อะไรบ้าง แพทย์จะรู้เฉพาะตัวโรคไม่ได้ แต่ต้องรู้จักสิ่งที่เป็นที่ตั้งของโรค คือ ร่างกายของมนุษย์ด้วย เพราะโรคเกิดขึ้นที่ร่างกายของมนุษย์ การรักษาโรครักษาที่ร่างกายของมนุษย์ และร่างกายของมนุษย์นั่นเองที่แปรปรวน บกพร่อง อ่อนแอ ทำให้เกิดโรคขึ้นมา ดังนั้น ตัวโรคและร่างกายมนุษย์อันเป็นที่ตั้งของโรค จึงไม่ได้แยกจากกันโดยสิ้นเชิง เพราะฉะนั้น เราจึงต้องศึกษามันทั้งหมด เพื่อที่จะรักษาโรค ต้องรู้เรื่องของโรคทั้งเรื่องของร่างกายมนุษย์ ตลอดจนระบบของชีวิตทั้งหมด ในทำนองเดียวกัน การรักษาเรื่องทุกข์ ก็ต้องขยายออกไป เพราะว่าเมื่อต้องการดับทุกข์ อะไรก็ตามซึ่งเป็นที่ตั้งของทุกข์ กล่าวคือชีวิตนี้ทั้งหมดตลอดจนสิ่งทั้งหลายที่ชีวิตนี้เกี่ยวข้อง เราต้องเรียนรู้ทั้งหมด ดังนั้น ในเรื่องทุกข์ ความหมายจึงขยายออกไปครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง ที่มนุษย์ต้องรู้จักตามความเป็นจริง แม้อริยสัจข้อที่ ๒-๓-๔ ก็มีความหมายกว้างออกไปเช่นเดียวกัน จากหลักการนี้ อริยสัจ ๔ จึงโยงไปหาทุกสิ่งทุกอย่าง โดยเอาอริยสัจ ๔ เป็นแม่บทในการจำแนก ทำให้มองเห็นสังฆธรรม ๔ ด้าน ซึ่งเรียกชื่อใหม่อีกชุดหนึ่งมี ๔ อย่างเหมือนกับอริยสัจ ๔ คือ

จำพวกที่ ๑ จากทุกข์ ซึ่งรวมถึงสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งของทุกข์สิ่งที่เกี่ยวข้องในทางที่จะให้เกิดทุกข์ได้ ที่มนุษย์จะต้องรู้ในการที่จะดับทุกข์ ก็ขยายไปเป็นปริญาญาณธรรม แปลว่า สิ่งที่มนุษย์จะต้องปริญา คือ ต้องกำหนดรู้ รู้จักตามที่มันเป็น ได้แก่ จำพวกที่เกี่ยวหรือเนื่องกับปัญหา เป็นหรืออาจจะเป็นปัญหา

^{๒๒} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), อังแล้วเชิงอรรถที่ ๕, หน้า ๒๐.

จำพวกที่ ๒ จากสมุทัย คือเหตุของทุกข์ ก็ขยายออกไปเป็นตัวแม่แบบใหม่ที่เข้าอุดกัน ให้แก่ สิ่งที่เราเรียกว่า ปาหัตัพพธรรม แปลว่า ธรรมซึ่งต้องกำจัดเสีย หรือสิ่งที่ต้องกำจัด คือ จำพวกเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ หรือสาเหตุของปัญหา

จำพวกที่ ๓ จากนิโรธ ก็ขยายออกไปเป็นสิ่งที่เรียกว่า สัจฉิกัตัพพธรรม แปลว่า สิ่งที่จะต้อง ทำให้แจ้งจะต้องบรรลุ เช่น ความเป็นอิสระของจิตใจ สันติ และความสุข

จำพวกที่ ๔ จากมรรค โยงไปหาแม่แบบที่เรียกว่า ภาเวตัพพธรรม แปลว่า ธรรมที่จะต้องทำให้เกิดให้มีขึ้นหรือธรรมที่จะต้องปฏิบัติทั้งหมดทุกอย่าง^{๒๓}

รวมความว่า การเรียนรู้และเข้าใจหลักสัจธรรมขั้นปรมาตม เช่น หลัก อริยสัจ ๔ เป็นต้น สามารถทำให้มนุษย์เข้าถึงมรรค ผลนิพพานได้ เพราะหลังจากที่มีความเข้าใจในหลักสัจธรรมขั้นปรมาตมแล้วก็สามารถที่จะนำความรู้และเข้าใจที่ได้มาประพฤติดำเนินปฏิบัติ เพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ฉะนั้น การประสานกันระหว่างสัจธรรมขั้นปรมาตมกับจริยธรรมขั้นสูงสุด ย่อมมีได้ทุกอย่าง ด้วยว่าทั้งสองอย่างย่อมมีความเกี่ยวข้องกันคือเนื้อหาหรือหลักเกณฑ์จัดเป็นสัจธรรมขั้นปรมาตม ส่วนการนำเนื้อหาไปประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชีวิตคือสามารถที่จะบรรลุมรรคผลนิพพานได้ จัดเป็นจริยธรรมขั้นสูงสุด

๔.๓.๕ ตัวนำให้สัจธรรมขั้นปรมาตมประสานกับจริยธรรมขั้นสูงสุด

หลักธรรมที่เป็นหลักในการทำให้สัจธรรมขั้นปรมาตมประสานกับจริยธรรมขั้นสูงสุด คือปัญญาซึ่งแปลว่าความรอบรู้หรือความรู้จริง หมายความว่าสัจธรรมขั้นปรมาตมเป็นหลักความจริงที่มีปรากฏอยู่ตามธรรมชาติ ส่วนจริยธรรมขั้นสูงสุด ได้แก่ การประพฤติดำเนินปฏิบัติ เพื่อฝึกกาย วาจา และใจให้บริสุทธิ์ หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง โดยใช้หลักสัจธรรมขั้นปรมาตมที่เข้าใจมาประพฤติดำเนินปฏิบัติให้ถูกต้อง ปฏิบัติไม่ผิด ต้องใช้ปัญญาระดับโลกุตระมาเป็นหลักเชื่อมให้สามารถปฏิบัติได้โดยถูกต้อง และเข้าถึงความจริงขั้นสูงสุดได้ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของปัญญาไว้ในอนิจจสูตรว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลาย พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็น

^{๒๓} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๕, หน้า ๒๒-๒๕.

เรา นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง
 อย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือ
 มั่น"^{๒๔}

จากพระดำรัสข้างต้น แสดงให้เห็นว่าปัญญาเป็นหลักธรรมในการเปิดเผยความจริงที่
 มีอยู่ตามธรรมชาติ และเป็นหลักธรรมที่ให้นมนุษย์สามารถนำหลักสัจธรรมขั้นปรมาตม์ไป
 ประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องได้ โดยเฉพาะเป็นทางเข้าถึงความจริงอันประเสริฐสุด คือ พระ
 นิพพาน ฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นหลักธรรมที่ประสานความสัมพันธ์ระหว่างสัจธรรมขั้นปรมาตม์
 กับจริยธรรมขั้นสูงสุด

สำหรับปัญญาที่มีบทบาทในการประสานสัจธรรมขั้นปรมาตม์กับจริยธรรมขั้นสูงสุดนี้
 คือปัญญารู้จักโลกุตตระหรือปัญญาที่เกิดจากการได้ฝึกสติศึกษา และจิตตศึกษาแล้วคือปัญญา
 สึกขา หรือปัญญารู้จักโลกุตตระเป็นปัญญารู้สูงที่สามารถทำให้ปุณฺณเอชณะกิเลสได้โดย
 เต็ดขาด และเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากสัมมาสมาธิ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะใน
 อริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น การประสานกันระหว่างสัจธรรมขั้นปรมาตม์กับจริยธรรมขั้นสูง
 สุดจึงจำเป็นต้องใช้ปัญญาซึ่งแปลว่า รู้ทั่วถึง มีลักษณะต้อง อุปมาเหมือนเคียวสำหรับตัดต้น
 ข้าวในนา แต่ปัญญาใช้สำหรับตัดกิเลส ตามหลักพุทธศาสนาการจะตัดกิเลส ปัญญาเป็นสิ่ง
 จำเป็นปรารถนาสูงสุด เพราะอนุสัยกิเลสคืออวิชชาที่ทำให้ตัณหาเกิดและเป็นอยู่ได้มันคง
 ตลอดกาลนั้น เป็นข้าศึกกับปัญญาโดยตรง ครอบงำที่อวิชชาอยู่อาศัยในสันดาน ปัญญาก็
 ยังเกิดไม่ได้ และเมื่อใดปัญญาเกิดขึ้นพร้อมสมบุรณ์ เมื่อนั้นอนุสัยกิเลสคืออวิชชาที่คงอยู่ใน
 สันดานไม่ได้ เพราะมันถูกข้าศึกศัตรูคือ ปัญญาตัดทำลาย

การปฏิบัติให้เกิดปัญญาได้อย่างไร ? ปัญญาสำหรับตัดกิเลสคืออวิชชา ให้เต็ดขาด
 จะเกิดได้ก็ด้วยการเจริญสมถและวิปัสสนาตามลำดับ การบำเพ็ญเพียรเพื่อให้เกิดปัญญาชนิด
 นี้เรียกว่าวิปัสสนากรรมฐาน แปลว่า กรรมฐานเป็นอุบายเจริญปัญญา ที่คู่กับสมถกรรมฐาน
 กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ^{๒๕} เพราะเหตุนี้ ปัญญาซึ่งมีศีลและสมาธิเป็นบาทมีวิปัสสนา

^{๒๔} ถึ. ข. ๑๓/๙๑/๔๘-๔๙.

^{๒๕} พระมหาเกษม สญฺญโต (ลักษณะวิลาส), การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระ
 พุทธศาสนา, (วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๐.

กรรมฐานและสมถกรรมฐานเป็นเครื่องฝึกฝน จึงเป็นตัวนำในการประสานสังขรณ์ขั้น
ปรমัตถ์กับจริยธรรมขั้นสูงสุดเข้าด้วยกัน

สรุปว่า ปัญญาเป็นตัวนำในฝ่ายจริยธรรม ในการเข้าถึงสังขรณ์ แต่มีปัญหว่า
ปัญญาจะเกิดขึ้นได้อย่างไร คำตอบก็คือจะต้องมีกระบวนการพัฒนาปัญญา และเพื่อดำเนิน
การให้เป็นไปตามกระบวนการพัฒนาปัญญา พระพุทธศาสนาก็กว้างหลักเกณฑ์ลงไปอีก โดย
จัดเป็นระบบการฝึกฝนพัฒนาที่เรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งมีศีลและสมาธิเป็นฐานเบื้องต้นที่จะนำ
ไปสู่ปัญญา เป็นตัวหนุนให้ปัญญาแก่กล้าแจ่มชัดจนเข้าถึงสังขรณ์ ศีลเป็นองค์ประกอบที่
ทำให้ชีวิตมีระเบียบและสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในแนวทางที่เกื้อกูลแก่การใช้ปัญญา และ
พร้อมกันนั้นก็ช่วยในการเสริมสร้างสภาพจิตที่ดี เช่น ความแน่วแน่มั่นคงของจิตใจ ความ
สงบ ความปลอดโปร่งผ่องใสของใจที่เรียกว่าสมาธิ ซึ่งทำให้การใช้ปัญญาได้ผล เพราะ
ฉะนั้น ศีลและสมาธิจึงเป็นองค์ประกอบหลักในการพัฒนาปัญญา เพื่อช่วยให้ปัญญาแก่กล้า
สมบูรณ์ เพื่อให้รู้สังขรณ์สมบูรณ์ เมื่อรู้สังขรณ์สมบูรณ์แล้ว จริยธรรมก็สมบูรณ์ เรียกว่า
มรรค พร้อมทั้งถึงที่ก็ทำลายอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ดับทุกข์ แก้ปัญหาหมดไป ปัญญาที่
เจริญก้าวหน้าจนพาจริยธรรมไปบรรลุเข้าถึงสังขรณ์นี้^{๒๖} จัดว่าเป็นปัญญารู้โลกุตตระ
เพราะว่าเป็นปัญญาที่ทำให้มนุษย์พ้นจากกิเลสตัณหาได้ ทำให้เข้าถึงความจริงขั้นปรมัตถ์
หรือสังขรณ์ขั้นปรมัตถ์ แต่ก่อนที่จะเข้าถึงความจริงขั้นสูงสุดได้ก็ต้องเข้าถึงด้วยการ
ประพจน์ปฏิบัติอย่างถูกต้องและถูกต้อง เช่น ประพจน์ตามหลักจริยธรรมมืองค์ ๘ มี
สัมมาสมาธิ เป็นต้น โดยขณะที่ประพจน์ปฏิบัติอยู่ก็ต้องมีตัวประสานความจริงที่ต้องการ
และการประพจน์ปฏิบัติจะดำเนินไปหาความจริง ซึ่งนั่นก็คือปัญญารู้โลกุตตระหรือปัญญา
สิกขา อันท่านได้จัดเข้าในมรรค ๘ ด้วยเหมือนกัน หมายความว่าปัญญาเป็นทั้งสังขรณ์คือ
เป็นตัวดำเนินเข้าไปหาความจริง และเป็นจริยธรรม คือ เป็นทางแห่งการประพจน์ปฏิบัติเพื่อ
เข้าหาความจริง ฉะนั้น จึงสามารถกล่าวได้ว่าปัญญาเป็นตัวนำแห่งการประสานกันระหว่าง
สังขรณ์ขั้นปรมัตถ์กับจริยธรรมขั้นสูงสุด

๔.๓.๖ สรุปความสัมพันธ์ระหว่างสังขรณ์ขั้นปรมัตถ์กับจริยธรรมขั้นสูงสุด

พุทธปรัชญาเถรวาทได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของความจริงแท้สูงสุด หรือสัง
ขรณ์ขั้นปรมัตถ์กับจริยธรรมขั้นสูงสุดหรือการประพจน์ปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุดไว้

^{๒๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๕, หน้า ๒๙-๓๐.

ในฐานะที่ทั้งสองอย่างมีความสอดคล้องและเกี่ยวเนื่องกัน โดยทั้งสองอย่างต่างก็อาศัยกันและกัน โดยสังขารมรรคขั้นปฐมัตถ์ถูกจัดให้เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติขั้นสูงสุด เช่น มรรคผลนิพพาน เป็นต้น ซึ่งเป็นที่มีความเที่ยงแท้ เป็นสุขอยู่เสมอ เป็นการปราศจากกิเลส ส่วนจริยธรรมขั้นสูงสุดเป็นการดำเนินหรือการประพฤติปฏิบัติที่เป็นทางให้ถึงมรรคผลนิพพาน เช่น การประพฤติปฏิบัติตามหลักแห่งมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เป็นต้น สำหรับองค์แห่งมรรคทั้ง ๘ นี้ ท่านจัดเข้าในไตรสิกขา อันมีศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขาด้วย โดยเฉพาะปัญญาสิกขาซึ่งจัดว่าเป็นตัวนำแห่งความจริงแท้สูงสุดกับจริยธรรมขั้นสูงสุด ฉะนั้น ความสัมพันธ์ของทั้งสองอย่างนั้นมีขึ้นก็เพราะมีปัญญาขั้นโลกุตตระเป็นหลักเชื่อม

สรุปความว่า สังขารมรรคขั้นปฐมัตถ์ในพุทธปรัชญาเถรวาทมี ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ใน ๔ ประการนี้ ๓ ประการข้างต้นตกอยู่ในภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ แต่ยังมีความเป็นจริงแท้ปรากฏอยู่ โดยเฉพาะเป็นจริงแท้สำหรับผู้พิจารณาเห็นความเป็นจริงที่แฝงอยู่ ส่วนนิพพานมีความจริงแท้สูงสุด เพราะเป็นสภาพที่ปราศจากกองทุกข์ทั้งปวง มีความสุขเป็นอย่างยิ่ง สำหรับจริยธรรมขั้นสูงสุดนั้นคือการประพฤติปฏิบัติอย่างถูกกฎโดยใช้หลักธรรมขั้นสูงสุดคืออริยมรรคมืองค์ ๘ เป็นเครื่องฝึกฝนกาย วาจา ใจ ดังนั้น ในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงให้ความสำคัญแก่สังขารมรรคขั้นปฐมัตถ์กับจริยธรรมขั้นสูงสุดมาก เพราะทั้งสองอย่างต่างก็เอื้ออำนวยต่อกันและกัน คือจริยธรรมขั้นสูงสุดเป็นการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงสังขารมรรคขั้นปฐมัตถ์ เพราะถ้าไม่ใช่เพื่อเข้าถึงสังขารมรรคขั้นปฐมัตถ์ การปฏิบัตินั้น ๆ ก็ไม่ใช่การปฏิบัติที่เป็นไปตามหลักจริยธรรมขั้นสูงสุดหรือตามหลักอริยมรรค มืองค์ ๘ ด้วยเหมือนกัน

บทที่ ๕

สรุปผลงานวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังขธรรม และจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่าความจริงแท้สูงสุดในพระพุทธศาสนาหรือสังขธรรมนั้นมีอยู่ ๒ อย่างด้วยกัน คือ ความจริงที่เกี่ยวข้องด้วยประสาทสัมผัส เรียกว่าสังขธรรมขั้นสมมติ และความจริงแท้ที่เป็นสากล หรือความจริงที่แผ่อยู่กับสังขธรรมขั้นสมมติ เรียกว่าสังขธรรมขั้นปรมาตม ส่วนการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่าจริยธรรมนั้นมีอยู่ ๓ ขั้น คือ หลักธรรมสำหรับฝึกกาย วาจา และใจ อย่างหยาบๆ เรียกว่าจริยธรรมขั้นมูลฐาน หลักธรรมสำหรับฝึกกาย วาจา และใจอย่างละเอียด เรียกว่าจริยธรรมขั้นสูง และหลักธรรมสำหรับฝึกใจให้ละเอียดอย่างยิ่ง เรียกว่าจริยธรรมขั้นสูงสุด

พุทธปรัชญาเถรวาทรับรองว่าสังขธรรมและจริยธรรมนั้นมีความสำคัญมาก คือ มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับพุทธศาสนิกชนที่จะดำเนินชีวิตตามหลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นทั้งสังขธรรมและจริยธรรม ฉะนั้น เพื่อที่จะให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจะนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์มาสรุปแสดงให้ทราบ พร้อมทั้งขอเสนอข้อเสนอแนะบางประการอันจะเป็นประโยชน์สำหรับการค้นคว้าและวิจัยครั้งต่อไป

๕.๑ สรุปผลงานวิจัย

จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างสังขธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่าความสัมพันธ์หรือความเกี่ยวข้องกันระหว่างสังขธรรมกับจริยธรรมนั้นเป็นไปได้จริงและมีความเหมาะสมมากที่สุด เพราะว่าสรรพสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต สรรพสิ่งเหล่านั้นจำเป็นต้องอาศัยอยู่ร่วมกันและต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน ฉะนั้น การประพฤติปฏิบัติระหว่างกันและกันนับว่ามีความสำคัญมาก ด้วยว่าการปฏิบัติระหว่างกันและกันนี้ถูกควบคุมและกำกับโดยจริยธรรม ซึ่งเป็นหลักแห่งการดำเนินชีวิตที่ไม่ขัดกับสภาวะความเป็นจริงของธรรมชาติ ในระหว่างแห่งการนำจริยธรรมมาเป็นหลักแห่งการดำเนินชีวิต การยอมรับกฎของสังขธรรมหรือธรรมชาติแห่งความเป็นจริง ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงและไม่

เทียบ เป็นต้น มาเป็นพื้นฐานสำคัญแห่งการดำเนินชีวิต ก็ถือได้ว่าเป็นการประพฤติปฏิบัติและดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้อง

จากการวิเคราะห์และวิจัยข้อมูลที่ได้รวบรวมมา ผู้วิจัยสามารถสรุปกล่าวเป็นประเด็นใหญ่ ๆ ได้ดังต่อไปนี้ คือ

๑. สรุปลักษณะในพุทธปรัชญาเถรวาท

สิ่งที่มีอยู่จริงหรือสัจจะในพุทธปรัชญาเถรวาทมีอยู่ ๒ ชั้น คือ

๑. สัจธรรมชั้นสมมติ ได้แก่ ความจริงชั้นสมมติ เป็นความจริงชั้นที่สามารถรับรู้ด้วยสมมติศัพท์บัญญัติที่ทุกคนเข้าใจร่วมกัน เช่น มนุษย์ ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นความจริงเท่าที่ประสาทสัมผัสสามารถรับรู้ได้ และเป็นสิ่งที่สามารถแปรเปลี่ยนไปเป็นรูปแบบต่าง ๆ ได้ ตามกาลเวลาและสิ่งแวดล้อม เป็นความจริงเพียงชั่วคราวชั่วคราว ไม่จีรังยั่งยืน คือ เป็นความจริงที่แฝงไว้ด้วยความจริงแท้ที่ยิ่งกว่า

สัจธรรมชั้นสมมตินี้เป็นความจริงที่คนยึดถือกันอยู่ตามปกติ และใช้เป็นที่ยอมรับรู้สืบต่อกันมา การหมายรู้นี้ เรียกว่า “บัญญัติ” สมมติสัจจะอาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ความจริงแบบบัญญัติก็ได้ บัญญัติคือสิ่งที่กล่าวถึงกัน ใช้นั้น และนำมาคิดกันอย่างนั้น ๆ เช่น เมื่อเห็นแมวตัวหนึ่ง ก็หมายกันว่า อย่างนั้นเป็นแมว และกล่าวถึงกัน รู้กัน ใช้นั้นและนำมาคิดอย่างนั้น แต่เมื่อว่าโดยปรมาตมสัจจะแล้ว แมวเป็นเพียงรูปกับนาม แต่เราก็ก้าวถึงมันว่าเป็น “แมว” แมวจึงเป็นความหมายอย่างหนึ่ง ลักษณะที่หมายรู้กันเช่นนี้เรียกว่า “อัตถบัญญัติ” และโดยการออกเสียงแทนการหมายรู้นี้ว่า “แมว” เรียกว่า “ศัพท์บัญญัติ” สิ่งที่มีมนุษย์แต่งตั้งขึ้นสมมติขึ้นบัญญัติขึ้นเรียกสิ่งต่าง ๆ เพื่อใช้พูดกัน เป็นที่ใช้พูดกัน และเข้าใจกันอย่างนั้น ยืงนานวันยิ่งเกิดมีชื่อตามภาษาที่มนุษย์สมมติเรียกสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้เกิดขึ้นมากมายตามภูมิประเทศ และเผ่าพันธุ์ของตนเอง มนุษย์บัญญัติภาษาต่าง ๆ ขึ้นโดยอาศัยอัตถบัญญัติ คือ เนื้อความและนามบัญญัติคือชื่อสำหรับบัญญัติสิ่งต่าง ๆ เราจะสังเกตเห็นว่า บางทีวัตถุสิ่งเดียวกันพอต่างชาติต่างเผ่าพันธุ์ ต่างก็ใช้ภาษาเรียกวัตถุสิ่งเดียวกันนั้นไม่เหมือนกัน เช่น วัตถุสิ่งหนึ่งมีไว้สำหรับขีดเขียน คนไทยสมมติเรียกสิ่งนี้ว่า “ปากกา” แต่คนอังกฤษสมมติเรียกสิ่งเดียวกันนี้ว่า “Pen” ดังนั้นเป็นต้น พอนานวันเข้ามนุษย์ก็สมมติเรียกสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมากมาย บางทีเราจะสังเกตเห็นว่า แม้ในสิ่งที่มีมนุษย์สมมติบัญญัติเรียกชื่อแล้วนั้น มนุษย์ก็ยังสมมติชื่อเรียกซ้อนเข้าไปอีกหลายชั้น ตัวอย่างเช่น เพราะอาศัยขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณรวมตัวกันเข้าก็สมมติเรียกว่า “มนุษย์” ในหมู่มนุษย์เองก็ยังสมมติชื่อเรียกซ้อนสิ่งสมมตินั้นลงไปอีกว่า

มนุษย์ผู้หญิง มนุษย์ผู้ชาย และยังสมมติชื่อเรียกซ้อนลงไปอีกว่า คนนี้เป็นพระราชา คนนี้เป็น
เศรษฐี คนนี้เป็นสมณะ คนนี้เป็นคนรวย คนนี้เป็นคนหล่อ คนนี้เป็นพ่อ คนนี้เป็นแม่ ดังนี้
เป็นต้น ครั้งแรกก็มีจุดมุ่งหมายเพื่อเข้าใจความหมายของสิ่งต่าง ๆ ตามภาษาที่สมมติขึ้น แต่
พอนานเข้ามนุษย์ก็หลงยึดติดในสิ่งสมมติ พึงพอใจในสิ่งสมมติเหล่านั้นซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่จริง
ยั่งยืนอะไร หาสาระแก่นสารอะไรไม่ได้ ฉะนั้น^๑ สัจธรรมขั้นสมมตินี้จึงเป็นความจริงที่ตก
อยู่ภายใต้ไตรลักษณ์ (ลักษณะ ๓ อย่าง) คือ อนิจจตา (ความไม่เที่ยง) ทุกขตา (ความทุกข์)
และอนัตตตา (ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน) หรือมีความเกิดขึ้น (อุปาทะ) เป็นเบื้องต้น มีการตั้ง
อยู่ (ฐิติ) เป็นท่ามกลาง และมีความดับสลายไป (ภังคะ) เป็นที่สุด

ฉะนั้น ลักษณะของสัจธรรมขั้นสมมติตามที่กล่าวมาทั้งหมด เป็นการแสดงความจริง
เท่าที่สามารถสื่อความหมายให้เข้าใจกันได้ แต่ก็ยังเป็นความจริงที่ไม่เที่ยงแท้ ไม่แน่นอน เป็น
ความจริงที่แฝงไว้ด้วยปรมาตสภาวะ ผู้ที่ต้องการจะบรรลุประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา
ก็ไม่ควรจะไปยึดมั่นถือมั่นเกี่ยวกับสัจธรรมขั้นสมมติ คือ ให้เรียนรู้และเข้าใจตามที่มันเป็น
จริง

๒. สัจธรรมขั้นปรมาตได้แก่ ความจริงแท้สูงสุด เป็นความจริงที่มีสภาวะธรรมรองรับ
เป็นความจริงโดยตัวของมันเอง เป็นความจริงแท้ที่แฝงอยู่กับความจริงขั้นสมมติ เป็นความ
จริงที่ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่ขึ้นอยู่กับความเชื่อของมนุษย์ ไม่ขึ้นกับบุคคล สถานที่และเวลา ใน
พุทธปรัชญาเถรวาทแบ่งสัจธรรมขั้นปรมาตออกเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. จิต ได้แก่ สภาพที่คิดหรือสภาวะที่รู้อารมณ์ มีทั้งหมด ๘๘ หรือ ๑๒๑ ดวง
สภาพของจิตนั้นมีการรับรู้อารมณ์เป็นลักษณะ มีการเกิดขึ้นก่อนและเป็นประธานใน
ธรรมทั้งปวง คือ เมื่อจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้น ก็เป็นปัจจัยทำให้จิตอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นติดต่อกัน
อย่างไม่ขาดหาย พุทธปรัชญาเถรวาทได้เน้นให้มองเห็นความจริงของสภาพจิต ซึ่ง
มีความเป็นสัจธรรม คือ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป และให้มองเห็นว่าจิตที่มีอยู่นี้
มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา หมายความว่าจิตทุกดวงหรือทุกขณะที่เกิดขึ้น ต่างเป็น

^๑พระมหากษัตริย์ จิรกุโธ (แสงแก้ว), มโนทัศน์เกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่จริงตามทฤษฎี
ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท : การศึกษาเชิงวิเคราะห์, (วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๓), หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

ปัจจัยของกันและกัน ซึ่งการที่จะดับจิตได้ก็คือให้ตัดเหตุและปัจจัยที่ทำให้จิตเกิดขึ้นได้แก่การเข้าถึงนิพพานนั่นเอง

๒. เจตสิก ได้แก่ ธรรมชาติที่เกิดพร้อมกับจิต ดับไปพร้อมกับจิต รับอารมณ์หรือวัตถุอันเดียวกับจิต มี ๕๒ ดวง คือ จัดเป็นอัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง และโสภณเจตสิก ๒๕ ดวง

๓. รูป ได้แก่ ธรรมชาติที่ต้องการฉิบหายหรือสลายไปด้วยเหตุปัจจัยที่เป็นขันธ์มีเย็นและร้อน เป็นต้น รูปนี้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ๒๘ อย่าง คือ

๑. มหาภูตรูป ๔ ได้แก่ รูปใหญ่ ๔ อย่าง คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) และเตโชธาตุ (ธาตุไฟ)

๒. อุปาทายรูป ได้แก่ รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเป็นไป มี ๒๔ อย่าง คือ กายปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป จิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อากาสรูป กายวิญญูรูป วิจิณญูรูป รูปลหุตา รูปมหุตา รูปกัมมัญญตา อุปจयरูป สันตติรูป ชรตารูป และอนิจจตารูป

รูปทั้งหมดนี้มีสมุฏฐานคือธรรมที่ก่อตั้งให้เกิดมี ๔ สมุฏฐาน คือ กรรม จิต อุตฺ และอาหาร รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน เรียกว่ากัมมขรูป รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน เรียกว่าจิตตขรูป รูปที่เกิดจากอุตฺเป็นสมุฏฐาน เรียกว่าอุตฺขรูป และรูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน เรียกว่าอาหารขรูป รูปทั้งหมดนี้ตั้งอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ คือมีความเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น ดำรงอยู่เป็นท่ามกลาง และมีความดับสลายไปเป็นที่สุด

๔. นิพพาน ได้แก่ การดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นโลกุตตรธรรมและเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา และนิพพานมีความสงบจากกิเลสอาสวะทั้งปวงเป็นลักษณะ นิพพานมี ๑ ประเภทบ้าง ๒ ประเภทบ้าง ๓ ประเภทบ้าง คือ นิพพาน ๑ ประเภทได้แก่ สันติลักษณะ หมายถึง ลักษณะแห่งความสงบ นิพพาน ๒ ประเภท ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง ดับกิเลสทั้งปวง แต่ยังเหลือขันธ์ ๕ ด้วย และอนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง ดับกิเลสทั้งปวงและดับขันธ์ ๕ ด้วย ส่วนนิพพาน ๓ ประเภท ได้แก่ สุนฺญตนิพพาน หมายถึง ดับกิเลสด้วยเห็นอนัตตา อนิมิตตนิพพาน หมายถึง ดับกิเลสด้วยเห็นอนิจจัง และอัปปณิหิตนิพพาน หมายถึง ดับกิเลสด้วยเห็นทุกข์

การยืนยันว่า นิพพานเป็นสัจธรรมขั้นปรมาตมที่มีความเหมาะสมมากที่สุด ถึงแม้บางครั้งนิพพานจะเป็นธรรมที่พ้นจากเหตุผลก็ตาม แต่นิพพานก็ยังเป็นสภาพที่สรรพสัตว์เข้าถึงได้ แต่ขอให้เข้าใจว่าการเข้าถึงนิพพานไม่ใช่เหมือนกับการเข้าถึงสถานที่โดยทั่วไปคือ

นิพพานมิได้มีความหมายเป็นบ้านเมือง หรือโลกของพระผู้เป็นเจ้าของที่เต็มไปด้วยความสุขและเป็นอยู่อย่างนิรันดร และนิพพานมิใช่มีความหมายถึงการหลุดลอกของตัวตนจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น ๆ แต่นิพพานมีความหมายเป็นความดับสนิทแห่งความร่ำร้อน เพลิดเพลิน และความผูกพันร้อยรัดอันมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ ฉะนั้น นิพพานจึงมีความหมายเป็นความจริงอยู่เสมอ โดยเฉพาะเป็นจริงสำหรับผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

สรุปความว่า สัจธรรมขั้นปรมาตมทั้ง ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นเป็นสภาวะธรรมที่มีความเป็นจริงมากที่สุด เป็นความเป็นจริงที่อยู่เบื้องหลังสิ่งที่เป็นสัจธรรมขั้นสมมติ ดังนั้น สัจธรรมขั้นปรมาตมนี้จึงเป็นความจริงที่มีอยู่บนพื้นฐานแห่งการรู้และเข้าใจในสมมติสัจจะ และหลังจากที่เข้าใจและรู้เท่าทันสมมติสัจจะแล้ว การพิจารณาเห็นความจริงก็จะเป็นหลักบ่งชี้ถึงการเข้าถึงความเป็นจริงแท้สูงสุดที่อยู่เบื้องหลังแห่งสมมติสัจจะแน่นอน

๒. สรุปจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

การที่พระพุทธศาสนามองว่าชีวิตแต่ละชีวิตที่เกิดมาล้วนเป็นลำบากยิ่ง ยากยิ่ง ฉะนั้น เมื่อเกิดมาแล้ว จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะนำชีวิตนี้ให้ถึงจุดมุ่งหมายหรือเข้าถึงประโยชน์ ๓ ระดับตามหลักแห่งพุทธปรัชญาเถรวาท คือ

๑. ประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์) ได้แก่ ให้ดำเนินชีวิตประกอบไปด้วยความขยันหมั่นเพียร ประหยัด คบแต่คนดี และรู้จักใช้จ่ายทรัพย์สมบัติ

๒. ประโยชน์ในภายหน้า (สัมปรายิกัตถประโยชน์) ได้แก่ ให้บำเพ็ญประโยชน์ที่เกิดจากคุณธรรมจริยธรรมคือความศรัทธา ศีล บริจาค และมีปัญญา

๓. ประโยชน์สูงสุด (ปรมาตมประโยชน์) ได้แก่ ให้ดำเนินชีวิตนี้ให้พ้นจากกิเลสอาสวะและให้เข้าถึงความจริงสูงสุด ตลอดจนรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต

ฉะนั้น เพื่อให้เข้าถึงจุดมุ่งหมาย ๓ ระดับข้างต้นนี้ พุทธปรัชญาเถรวาทจึงได้จัดหลักเกณฑ์แห่งการประพฤติปฏิบัติหรือจริยธรรมไว้ ๓ ขั้น คือ

๑. จริยธรรมขั้นมูลฐาน ได้แก่ หลักจริยธรรมเพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม คือ ศีล ๕ และธรรม ๕ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เกื้อหนุนกันและกัน

เบญจศีลและเบญจธรรมทั้ง ๒ ประการนี้จัดเป็นจริยธรรมขั้นมูลฐาน เพราะเป็นการปฏิบัติขั้นพื้นฐานเพื่อรองรับคุณธรรมต่าง ๆ ขึ้นไป คือ เป็นพื้นฐานแห่งการฝึกฝนกาย วาจา และใจให้ดียิ่งขึ้น

๒. จริยธรรมขั้นสูง ได้แก่ หลักจริยธรรมเพื่อขัดเกลาหรือฝึกฝนตนเองให้มีคุณธรรมสูงยิ่งขึ้น คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ หรือ ทางแห่งความดี ๑๐ ประการ

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการถูกจัดให้เป็นจริยธรรมขั้นสูง เพราะเป็นหลักแห่งการประพฤติปฏิบัติที่ดำเนินไปสู่คุณธรรมความดี คือ เป็นหลักธรรมที่เป็นแนวทางแห่งการพัฒนาจริยธรรมให้สูงขึ้นตามความสามารถและโอกาสของแต่ละบุคคล ยิ่งผู้ใดมีการประกอบในทางแห่งความดี ๑๐ ประการนี้มาก คุณธรรมและจริยธรรมทางกาย วาจา และใจของผู้นั้นก็ยิ่งละเอียดมากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นไป พร้อมทั้งเหมาะสมแก่การบรรลุผลนิพพานด้วย

๓. จริยธรรมขั้นสูงสุด ได้แก่ หลักจริยธรรมเพื่อพัฒนาตนเองสู่ความเป็นอริยชนคือผู้ที่เป็นผู้มีจิตใจบริสุทธิ์ สะอาดและหมดจดจากเครื่องเศร้าหมองต่าง ๆ มี ตัณหา เป็นต้น

จริยธรรมขั้นสูงสุด ๘ ประการหรือมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักจริยธรรมสำหรับการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลนิพพานโดยตรง คือ เป็นทางแห่งการปฏิบัติที่ประเสริฐ หมายความว่า เป็นทางที่ทำให้ผู้ปฏิบัติตามให้เป็นผู้ประเสริฐ บริสุทธิ์ หมดจดจากกิเลสอาสวะทั้งปวงได้

รวมความว่า จริยธรรม ๓ ขั้นในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ล้วนเป็นหลักแห่งการประพฤติปฏิบัติเพื่อฝึกฝน อบรม และขัดตนเองให้เป็นคนดี ห่างไกลจากความชั่ว คือ จริยธรรมขั้นมูลฐาน เน้นการฝึกฝนและอบรมกาย วาจา และใจอย่างหยาบ ๆ และจริยธรรมขั้นสูง เน้นการฝึกฝนและอบรมกาย วาจา และใจอย่างละเอียดยิ่ง ส่วนจริยธรรมขั้นสูงสุด เน้นการฝึกฝนและอบรมใจโดยเฉพาะ

๓. สรุปความสัมพันธ์ระหว่างสังขธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

เป็นที่ทราบและเข้าใจกันแล้วว่า สังขธรรมคือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ เป็นกฎเกณฑ์ที่จริงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามบุคคลและเวลา ส่วนจริยธรรม ได้แก่ การประพฤติปฏิบัติที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ เป็นการนำหลักสังขธรรมมาประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตมากที่สุด ฉะนั้น ความสัมพันธ์ของสังขธรรมกับจริยธรรมจึงเกิดขึ้นได้ เพราะเมื่อมนุษย์รู้หลักความจริงหรือสังขธรรม ซึ่งได้แก่ ความเป็นจริงหรือกฎเกณฑ์ที่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยแล้ว การที่จะทำหลักสังขธรรมให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตได้ก็ต้องนำหลักแห่งสังขธรรมมาประพฤติปฏิบัติ เพราะถ้าไม่นำหลักสังขธรรมมาใช้ประโยชน์หรือประพฤติปฏิบัติแล้ว ความเกื้อกูลแก่ชีวิตอันเกิดจากธรรมก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ฉะนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างสังขธรรมกับจริยธรรมจึงเกิดขึ้น การปฏิบัติเพื่อฝึกฝนกาย วาจา และใจ โดยเฉพาะการนำหลักจริยธรรมไปเพื่อประพฤติปฏิบัติก็ควรมีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน หมายความว่า ความสัมพันธ์

ระหว่างสังฆธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีรูปแบบแห่งการปฏิบัติที่อิงอาศัยกันระหว่างสังฆธรรมกับจริยธรรม ดังนี้ คือ

๑. การปฏิบัติต้องสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ หมายความว่า การแสดงออกของบุคคลต้องดำเนินไปเพื่อรู้ความเป็นจริงของธรรมชาติในระดับต่าง ๆ เช่น การประพฤติปฏิบัติตามหลักอริยบท ๔ ก็เพื่อทำตนเองให้ประสบความสำเร็จในการศึกษาและหน้าที่การงาน แต่ในขณะที่ประสบความสำเร็จก็ต้องรู้เท่าทันความเป็นจริงหรือระดับของสังฆธรรมที่ปรากฏอยู่ด้วย

๒. ต้องมีความรู้ในสังฆธรรมและเหตุปัจจัยที่จะทำให้เป็นไปต่าง ๆ หมายความว่า การประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องจะเกิดขึ้นก็ต้องมีความเข้าใจในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ตลอดจนมีความเข้าใจในเหตุปัจจัยด้วย

๓. การปฏิบัติของมนุษย์จะได้ผล ก็ต่อเมื่อมีความสัมพันธ์กับกระบวนการของสังฆธรรม กล่าวคือผลของการปฏิบัติจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อการปฏิบัตินั้นได้เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

จากคำกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสังฆธรรมกับจริยธรรมเกิดขึ้นเมื่อใด ผลสูงสุดหรือผลที่เราต้องการย่อมเกิดขึ้นเมื่อนั้น หลักสังฆธรรมและจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทต่างก็อิงอาศัยกันและกัน คือสังฆธรรมเป็นความจริงแท้ เป็นคำสั่งสอนที่แสดงถึงความจริงของพระพุทธเจ้า และการที่จะเข้าถึงสังฆธรรมได้ก็ต้องมีการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องและเหมาะสมด้วย เช่น ประพฤติปฏิบัติตามหลักแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อเข้าถึงสังฆธรรมขั้นปรมาตม เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างสังฆธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

สังฆธรรม ในพุทธปรัชญาเถรวาท	จริยธรรม ในพุทธปรัชญาเถรวาท	เป้าหมาย ในการนำไปใช้
สังฆธรรมขั้นสมมติ	จริยธรรมขั้นมูลฐาน	ฝึกฝนกาย วาจา และใจ อย่างหยาบๆ
สังฆธรรมขั้นสมมติ	จริยธรรมขั้นสูง	ฝึกฝนกาย วาจา และใจ อย่างละเอียด
สังฆธรรมขั้นปรมาตม	จริยธรรมขั้นสูงสุด	ฝึกฝนใจโดยเฉพาะ

จากตารางที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังขารกับจริยธรรมข้างบนนี้ แสดงให้เห็นว่าเป้าหมายของสังขารและจริยธรรมนี้เป็นสิ่งเดียวกัน คือ

เป้าหมายประการแรก ได้แก่ เพื่อฝึกฝนกาย วาจา และใจอย่างหยาบ ๆ โดยใช้ความรู้และความเข้าใจในสังขารมัจฉาธรรมเป็นพื้นฐานแห่งการประพฤติปฏิบัติตามหลักจริยธรรมขั้นมูลฐาน

เป้าหมายประการที่สอง ได้แก่ เพื่อฝึกฝนกาย วาจา และใจอย่างละเอียดยิ่งขึ้น โดยใช้ความรู้และความเข้าใจในสังขารมัจฉาธรรมให้ละเอียดมากยิ่งขึ้น เพื่อเป็นพื้นฐานแห่งการประพฤติปฏิบัติตามหลักแห่งจริยธรรมขั้นสูง

เป้าหมายประการที่สาม ได้แก่ เพื่อฝึกฝนใจ โดยใช้ความรู้และความเข้าใจในสังขารมัจฉาธรรมขั้นปรมาภิธานเป็นพื้นฐานแห่งการประพฤติปฏิบัติตามหลักแห่งจริยธรรมขั้นสูงสุด

อีกนัยหนึ่ง จริยธรรมขั้นมูลฐานเป็นบาทของสังขารมัจฉาธรรม จริยธรรมขั้นสูงเป็นบาทของสังขารมัจฉาธรรมเหมือนกัน และจริยธรรมขั้นสูงสุดก็เป็นบาทของสังขารมัจฉาธรรมขั้นปรมาภิธาน ฉะนั้น จุดมุ่งหมายของชีวิตมนุษย์จะสำเร็จได้ก็เพราะเกิดจากความสัมพันธ์ที่สมดุลกันระหว่างสังขารกับจริยธรรมที่บุคคลเข้าใจและประพฤติปฏิบัติตนเอง

สรุปว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสังขารกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทเกิดขึ้นได้ เพราะจริยธรรมอิงอาศัยสังขาร หรือความรู้ความเป็นจริงของชีวิตมาใช้เพื่อให้มีคุณค่าและเป็นประโยชน์แก่ชีวิต ส่วนสังขารก็อิงอาศัยจริยธรรมหรือการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเพื่อให้ประสบหรือเข้าถึงจุดมุ่งหมายระดับต่าง ๆ ของชีวิต

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยในเรื่อง “ ความสัมพันธ์ระหว่างสังขารกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท ” ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่ามีความจำเป็นและควรริบทำการศึกษาเป็นอย่างมากในปัจจุบัน คือ การนำเอาสิ่งที่ค้นพบจากงานวิจัยนี้ไปใช้ในทางการศึกษาของชาติ หรือสถาบันทางการศึกษาอย่างจริงจัง ดังนั้น ผู้วิจัยอื่นควรจะทำการศึกษาวิจัยอยู่หลายประเด็น เช่น

๑. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างสังขารกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาลัทธิอื่น ๆ

๒. ควรมีการศึกษาวิเคราะห์แนวทางแห่งการปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงสังขารและจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

๓. ควรมีการศึกษาวิเคราะห์ความเป็นจริงหรือสัจธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทให้ละเอียดมากยิ่งขึ้น เช่น ศึกษาวิเคราะห์ในเรื่องการเกิดและดับของจิต เป็นต้น

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม ๑-๔๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

โกวิท ประวาลพุกกะ. แนวทางประชุมทางวิชาการเกี่ยวกับจริยธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร :

กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๓..

เกษม สลัญญโต (ลักษณะวิลาส), พระมหา. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

กานต์ชัย จิรกนุโต, พระมหา. มโนทัศน์เกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่จริงตามทรรศนะของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท : การศึกษาวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

คณะกรรมการจัดทำแผนพัฒนาจิตใจ, สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์. มิติใหม่ของการพัฒนาจิตใจในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๖ และบทปาฐกถาธรรมเรื่อง "พัฒนาตน" ของพระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). กรุงเทพมหานคร : ประทีปวิทย์, ๒๕๒๘.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์, และคณะ. หลักพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์. ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๔.

ญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราช. มนุษยธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๓.

_____. หลักพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

เดือน คำดี. พุทธปรัชญา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, ๒๕๓๔.

ทวี ฐานวโร, พระมหา. ปาณาติบาตกับปัญหาจริยธรรมในพุทธปรัชญา. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ทวีวัฒน์ บุญจิต. ผลของการชักจูงโดยใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมในการเปลี่ยนเจตคติ. ปรินญา
นิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาจิตวิทยาพัฒนาการ มหาวิทยาลัยศรี
นครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๐.

ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. ปรัชญา ๒๐๑ พุทธศาสน์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
๒๕๓๘.

เทพเวที, พระ. พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ ๖). กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์. (พิมพ์ครั้งที่ ๖). กรุงเทพมหานคร
: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

เทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), พระ. แบบไหว้พระสวดมนต์และหลักธรรมในการเจริญ
วิปัสสนา. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, ๒๕๔๒.

_____. ลัทธิธรรมกับจริยธรรม. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒.

ธรรมปิฎก, พระ. พุทธธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ ๖). กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ์ราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ทองพูล บุญมาลิก, ผศ. พุทธศาสน์. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏ
สวนดุสิต, ๒๕๔๑.

ธรรมนิเทศ, พระราช. ทางบุญ. กรุงเทพฯ : พรสิริการพิมพ์, ๒๕๓๕.

_____. ส่องสว่างกลางใจ ๑. กรุงเทพฯ : พรสิริการพิมพ์, ๒๕๓๔.

_____. ส่องสว่างกลางใจ ๒. กรุงเทพฯ : พรสิริการพิมพ์, ๒๕๓๔.

_____. พุทธทัศน์พัฒนา. กรุงเทพฯ : พรสิริการพิมพ์, ๒๕๓๓.

บุญมี แท่นแก้ว. จริยธรรมกับชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ธนะการพิมพ์,
๒๕๓๘.

_____. ปรัชญา ๑๐๓ (พุทธศาสน์). กรุงเทพมหานคร : วังบูรพา, ๒๕๑๕.

_____. ปรัชญาศาสนา. กรุงเทพฯ : ธนะการพิมพ์, ๒๕๓๖.

_____. พระพุทธศาสนากับปรัชญา. กรุงเทพฯ : หจก. เม็ดทรายพรินต์ติ้ง, ๒๕๔๐.

_____. ความจริงของชีวิต. กรุงเทพฯ : โอ. เอส. พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๒.

ปฐมสมันตปาสาทิกา แปล เล่ม ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕.

ปัญญา ชยบุญโญ, พระมหา. เกมสุจินดาจารย์กับปัญหาจริยธรรมในสังคมปัจจุบัน.

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ประภาสรี สีหอำไพ, ร.ศ.. พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร :

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ประมวลพระบรมราโชวาทด้านศาสนาและจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,

๒๕๓๕.

ประเวศ วสี, นายแพทย์. พุทธเกษตรกรรมกับสันติสุขของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร :

หมอชาวบ้าน, ๒๕๓๐.

_____. พุทธธรรมกับสังคม. กรุงเทพมหานคร : หมอชาวบ้าน, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

ปิ่น มุทุกันต์, พ.อ.. ประมวลศัพท์ ๖ ศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสาร

มวลชน, ๒๕๓๔.

ปรีดี บุญซื่อ. จริยปรัชญา. กรุงเทพฯ : แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๕.

_____. แนวการสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี. กรุงเทพมหานคร : คลัง

วิทยา, ๒๕๑๔.

_____. แนวสอนธรรมะ. กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๗.

ปัญญานันโท. พระพุทธะกับวิทยาศาสตร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๔๒.

พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับภูมิพโลภิกขุ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ. ๒๕๓๖.

พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ๒๕๓๐, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนา

การพิมพ์, ๒๕๓๔.

พุทธทาสภิกขุ. ใจความทั้งหมดพระพุทธานุศาสน์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป..

_____. จริยธรรมของบัณฑิต. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป..

_____. อริยสัจจ์สำหรับคนรุ่นใหม่. กรุงเทพมหานคร : หจก. ภาพพิมพ์, ม.ป.ป..

_____. นิพพาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมบุชา, ๒๕๑๔.

ภษิต สุภาสโร (สุวรรณคี), พระมหา. ชีวิตในอุดมคติตามพระคัมภีร์ของพุทธปรัชญาเถรวาท.

วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิต

วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

มหาวิทยาลัย. ธรรมบทแปลเป็นไทย ภาค ๔. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

มงคลัตถทีปนี ปฐโม ภาค. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕.

มหาวิทยาลัย. ไตรปิฎกพระสูตรและอรรถกถาแปล. กรุงเทพฯ : เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๕.

มหาวิระวงศ์, สมเด็จพระ (พิมพ์ ฐมฺมโร). มงคลชีวิต เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : อรุณ, ๒๕๒๖.

เมธีธรรมาภรณ์, พระ (ประยูร ฐมฺมจิตโต). คุณธรรมสำหรับนักบริหาร. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน สำนักงาน ก.พ., ๒๕๓๖.

_____. พระพุทธศาสนายุคโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๕.

ราชวรณีย์, พระ (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. ธรรมบุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : สมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

วงศกร เจียมเผ่า. บทบาทของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่มีต่อการอบรมและปลูกฝังจริยธรรมให้กับเด็กและเยาวชนเพื่อป้องกันปัญหาการกระทำความผิดของเด็กและเยาวชน : ศึกษาจากความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่กำลังศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคม ศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๕.

วสิน อินทสระ. สารคำขวัญแห่งมงคล ๓๘ (เล่ม ๒). พระนคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๕.

_____. มนุษย์กับเสรีภาพ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๕.

_____. พุทธปรัชญาเถรวาท. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓.

_____. หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

_____. จริยศาสตร์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาการ, ๒๕๒๕.

ศรีสังวาลย์, สมเด็จพระราชชนนี. วิถีปฏิบัติตนให้ถูกต้องทางธรรมและศีล. กรุงเทพมหานคร : ศึกษาสัมพันธ์, ๒๕๑๒.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

สนิท ศรีสำแดง. พุทธศาสนากับหลักการศึกษาศาสตร์ ภาควิชาความรู้. กรุงเทพมหานคร : นิตนารการพิมพ์, ๒๕๓๔.

สุธีรญาณ, พระ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ). พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ พิมพ์เนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๔๑ ในวโรกาสที่ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระสุธีวรญาณ. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

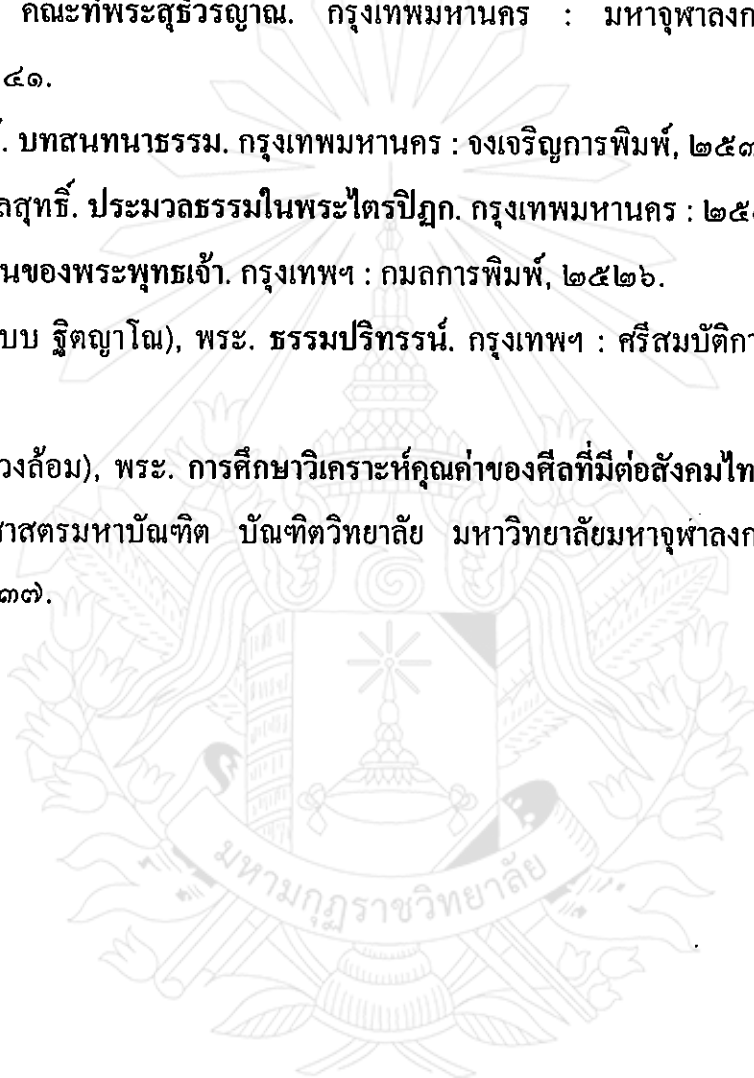
สุจินต์ บริหารวนเขตต์. บทสนทนาธรรม. กรุงเทพมหานคร : จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๐.

สุทธิพงษ์ ดันตนาพิศาลสุทธิ. ประมวลธรรมในพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : ๒๕๓๐.

แสง จันทร์งาม. วิธีสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพฯ : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖.

โสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตฺตโสภโณ), พระ. ธรรมปริทรรศน์. กรุงเทพฯ : ศรีสมบัติการพิมพ์, ๒๕๒๖.

อุบล กตปุญฺญ (แก้ววงล้อม), พระ. การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ พระมหาสมณวินทร์ ปรีสุตตโม (อามาตมณตรี)
 ปีเกิด วันอาทิตย์ที่ ๕ มิถุนายน ปีพุทธศักราช ๒๕๑๗
 ชาติภูมิ บ้านดงยาง ตำบลดินดำ อำเภอจังหาร จังหวัดร้อยเอ็ด
 ที่อยู่ปัจจุบัน ๑๓๗ วัดอาวูรวิกลิตาราม ถนนจรัสสินทวงศ์ ๗๒ แขวง-เขตบางพลัด
 กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐

การศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๓๓ สำเร็จการศึกษาแผนกธรรม “นักธรรมชั้นเอก”
 สำนักเรียนวัดเทพศิรินทราวาส
- พ.ศ. ๒๕๔๒ สำเร็จการศึกษาแผนกบาลี “เปรียญธรรม ๗ ประโยค”
 สำนักเรียนวัดอาวูรวิกลิตาราม
- พ.ศ. ๒๕๔๐ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี หลักสูตรศาสนศาสตรบัณฑิต
 (ศน.บ. : สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา)
 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- พ.ศ. ๒๕๔๔ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
 สาขาวิชา พุทธศาสนาและปรัชญา
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

หน้าที่การงาน

- พ.ศ. ๒๕๓๕-ปัจจุบัน เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลี
 สำนักเรียนวัดอาวูรวิกลิตาราม
- พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวง
- พ.ศ. ๒๕๔๓ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
 สำนักเรียนวัดเทพศิรินทราวาส